

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Τίτλος Εργασίας:

**«Η Ζωή του Παιδιού»:
Παρουσίαση των ιστορικών και εθνικών θεμάτων
(1946-1950)**

Διπλωματική Εργασία

Όνομα φοιτητή: Σωφρονίου Μυρτώ

Αθήνα, 2018

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

**ΣΧΟΛΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

**Λαλαγιάννη Βασιλική (Επιβλέπουσα),
Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών σχέσεων,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου**

**Γεωργιτσογιάννη Ευαγγελία,
Καθηγήτρια, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας,
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο**

**Κουτρούμπα Κωνσταντίνα,
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας,
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο**

Η Μυρτώ Σωφρονίου

δηλώνω υπεύθυνα ότι:

- 1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.
- 2) Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το ανά χείρας πόνημα δε θα μπορούσε να έρθει εις πέρας χωρίς την πολύτιμη βοήθεια ορισμένων ανθρώπων, τους οποίους και ευχαριστώ από καρδιάς.

Αρχικά, θέλω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, την κ. Βασιλική Λαλαγιάννη, για την επιστημονική της καθοδήγηση και την αφοσίωση που επέδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της συνεργασίας μας. Νιώθω ειλικρινά ευγνώμων απέναντί της, για το ενδιαφέρον της και τις πάντα έγκαιρες και σωστές της συμβουλές.

Επίσης, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στις δύο καθηγήτριες που ήταν μέλη της επιτροπής, την κ. Ευαγγελία Γεωργιτσογιάννη και την κ. Κωνσταντίνα Κουτρούμπα, για την ενίσχυση και τη συμβολή τους στην ολοκλήρωση της εργασίας μου.

Για την πραγματοποίηση της έρευνάς μου, σημαντική βοήθεια στάθηκαν, επίσης, τα μέλη της γυναικείας αδελφότητας «Ευσέβεια», από το αρχείο των οποίων μπόρεσα να εξασφαλίσω τα τεύχη των πέντε πρώτων χρόνων του περιοδικού, τα οποία ήταν δυσεύρετα και συλλεκτικά. Η προθυμία τους για βοήθεια και η ευγενική τους φιλοξενία ήταν στ' αλήθεια πολύτιμα εφόδια για τη μελέτη μου.

Τέλος, δε θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω ολόθερμα και τους αγαπητούς μου γονείς, Χριστόφορο και Γιούλη, για την αμέριστη συμπαράστασή τους. Αποδεικνύονται καθημερινά οι μεγαλύτεροι πνευματικοί μου ευεργέτες.

ΠΙΚΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη στα Ελληνικά	8
Περίληψη στα Αγγλικά	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	12
1.1 Το υλικό της έρευνας	12
1.2 Η μέθοδος της έρευνας	13
1.3 Στόχος και προβληματική της έρευνας	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ	16
2.1 Παιδικό και νεανικό έντυπο	16
2.2 Κατηγοριοποίηση των παιδικών εντύπων	19
2.3 Το στρατευμένο νεανικό- παιδικό έντυπο	20
2.4 Το χριστιανικό έντυπο	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ»	23
3.1 Η Αδελφότητα Θεολόγων «Η Ζωή»	23
3.2 Οι εκδόσεις και τα περιοδικά της Ζωής	25
3.3 Το περιοδικό «Η Ζωή του Παιδιού»	27
3.4 Η σύνταξη και έκδοση του περιοδικού	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1946.....	33
4.1 Περίληψη του έτους 1946	33
4.2 «Το γράμμα του τραυματία»	34

4.3 «Μάννα Ελλάδα»	35
4.4 «Ημέρα δική σας, παιδιά!»	37
4.5 Η στήλη «Από την παιδική κίνησι»	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1947.....	40
5.1 Περίληψη του έτους 1947	40
5.2 «Γιορτές Πολιορκημένων»	40
5.3 «Ο Γέρος του Μωριά»	41
5.4 «Μόσχω Λάμπρου Τζαβέλλα».....	43
5.5 «Τέσσερα Ηρωικά Χρόνια (1940-1944)»	44
5.6 «Τα λόγια ενός ήρωα»	47
5.7 «Με τη βοήθεια του Θεού: Η ναυμαχία της Έλλης»	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1948.....	51
6.1 Περίληψη του έτους 1948	51
6.2 «Μεγαλείο ψυχής»	51
6.3 «Γύρω από τον Ευαγγελισμό» (Από τη στήλη 'Η σελίδα του κοριτσιού')	54
6.4 «Δουλειά, δουλειά, δουλειά!»	57
6.5 «Κατάκτησις της οικογενείας»	58
6.6 «Απόγονοι ηρώων»	60
6.7 «Δέσι για τα παιδιά που πήραν οι βάρβαροι»	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1949	65
7.1 Περίληψη του έτους 1949	65
7.2 «ΟΧΙ»	66

7.3 «Γιορτές για την Πατρίδα»	66
7.4 «Ένα ακόμα θύμα».....	67
7.5 «Δώστε μας πίσω τα αδέρφια μας»	70
7.6 «Όλα για τον κουμπαρά του Στρατιώτη»	71
7.7 «Το ωραίο χωριό μου στα νύχια των λύκων»	72
7.8 «Γλυτώστε μας!»	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ: ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1950	75
8.1 Περίληψη του έτους 1950	75
8.2 «Προσευχή της Πρωτοχρονιάς»	76
8.3 «Η ομόνοια χτίζει σπίτια»	78
8.4 «Μη ξεχνάτε την Ελλάδα!»	79
8.5 «Μπράβο, παιδιά!»	80
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	91

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή αποτελεί μια μελέτη πάνω στο χριστιανικό παιδικό περιοδικό *Ζωή του Παιδιού* (1946-), και συγκεκριμένα, στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται μέσα στην ύλη του τα ιστορικά και εθνικά θέματα της νεότερης Ελλάδας. Η περίοδος που εξετάζεται συμπίπτει με την πρώτη πενταετία έκδοσής του, από το 1946 μέχρι το 1950, και αντιστοιχεί στα 102 πρώτα τεύχη του εντύπου.

Το περιοδικό αυτό ανήκει στην κατηγορία του στρατευμένου εντύπου και εκδίδεται από την Αδελφότητα Θεολόγων «Ζωή». Οι έννοιες εθνοφροσύνη και πατριδογνωσία, σε συνδυασμό με την χριστιανική διδασκαλία, όπως αυτή διαρθρώνεται στους κόλπους της Αδελφότητας, αποτελούν τους κύριους άξονες πάνω στους οποίους δομείται η ύλη του εντύπου. Οι παράμετροι αυτές θα επηρεάσουν σημαντικά και την παρουσίαση των ιστορικών και εθνικών θεμάτων στο περιοδικό, και θα την χαρακτηρίσουν. Όσον αφορά τη μελέτη των συγκεκριμένων θεμάτων, η έρευνα δεν περιορίζεται στα άρθρα που ασχολούνται με τα προγενέστερα της έκδοσης γεγονότα της νεοελληνικής ιστορίας, αλλά και με αυτά που λαμβάνουν χώρα στο συγγραφικό παρόν, στην συγχρονία, που ταυτίζεται με μεγάλο μέρος της περιόδου του εμφυλίου πολέμου (1944-1949).

Η μελέτη υλοποιήθηκε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, που συνήθως εφαρμόζεται σε κάθε ποιοτική έρευνα μέσω επικοινωνίας, όπως είναι και τα περιοδικά. Ωστόσο, για την επιλογή και μελέτη των άρθρων που εξετάστηκαν προηγήθηκε και μία έρευνα αρχείου με τη βιβλιογραφική μέθοδο. Τέλος, στο πλαίσιο της έρευνας αξιοποιήθηκε και το εργαλείο της συνέντευξης.

Λέξεις κλειδιά: *Ζωή του Παιδιού*, Παιδικό χριστιανικό έντυπο, Ιστορία στα περιοδικά, Εμφύλιος και παιδικό έντυπο.

ABSTRACT

This dissertation is a study on the Christian children's magazine 'Zoe tou Pediou' (1946-), and, in particular, on the way the historical and national issues of modern Greece are presented in it. The period under consideration coincides with the first five years of the magazine's publication, from 1946 to 1950, and corresponds to the first 102 issues of the publication.

This magazine belongs to the category of the militant magazines and is published by the Religious Organization 'Zoe'. The concepts of national mindedness and patriotism, combined with the Christian teaching as it is framed within the organization, are the main axes on which the material is structured. These parameters also affect significantly the presentation of historical and national issues in the journal, and characterize it. As for the study of these issues, the research is not limited to the articles dealing with the events of Modern Greek history that preceded the publication, but also with those that take place in the writing present, the Greek Civil War (1944 -1949).

The study was conducted using archives research, the content analysis method, and interviews.

Keywords: Zoe tou Pediou, Christian children's magazine, historical and national issues in children's magazine, Greek Civil War in children's magazine.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία εξετάζει τα ιστορικά και εθνικά θέματα στην ύλη του χριστιανικού παιδικού περιοδικού «η Ζωή του Παιδιού», το οποίο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1946. Η περίοδος που μελετάται είναι η πρώτη πενταετία έκδοσής του, από το 1946 μέχρι και το 1950.

Σκοπός της έρευνας αυτής είναι να διερευνηθεί ο τρόπος με το οποίο παρουσιάζονται τα ιστορικά και τα εθνικά θέματα της νεότερης Ελλάδας μέσα στα τεύχη του περιοδικού. Τα σχετικά άρθρα και οι εικόνες αντλήθηκαν από τα 102 τεύχη που κυκλοφόρησαν από το 1946 ως το 1950. Παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον μελετητή, καθώς δεν αρκούνται στην παρουσίαση προγενέστερων ιστορικών γεγονότων, όπως αυτά της επανάστασης του 1821, ή του Β' παγκοσμίου πολέμου, αλλά συμπεριλαμβάνουν ιστορικά γεγονότα και εθνικής σημασίας θέματα που λαμβάνουν χώρα στο συγγραφικό παρόν, δηλαδή καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της περιόδου του εμφυλίου πολέμου (1944-1949), την επονομαζόμενη δεύτερη περίοδο, την περίοδο των ένοπλων συρράξεων.

Η εργασία αποτελείται από δύο κύρια μέρη: το θεωρητικό, στα πρώτα τρία κεφάλαια, και το ερευνητικό, στα επόμενα πέντε.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας που πραγματοποιήθηκε. Αρχικά, γίνεται λόγος για τον τρόπο που επιλέχθηκε το υλικό της έρευνας και την επιστημονική μέθοδο με την οποία έγινε η επεξεργασία του. Ακολουθούν οι στόχοι και η προβληματική της έρευνας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η θεωρία που αφορά το παιδικό και νεανικό έντυπο. Μελετώνται οι κατηγορίες των παιδικών και νεανικών περιοδικών, ορίζονται και οριοθετούνται. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην κατηγορία του χριστιανικού εντύπου, όπου ανήκει και η *Ζωή του Παιδιού*.

Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται λεπτομερώς το υπό εξέταση έντυπο, η *Ζωή του Παιδιού*. Στην αρχή παρουσιάζεται ο εκδοτικός φορέας του περιοδικού και η ιστορία του, ενώ ακολουθεί η περιγραφή του παιδικού περιοδικού και η διαδικασία με την οποία συντασσόταν την περίοδο μελέτης. Με το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται η έκθεση του θεωρητικού υποβάθρου της εργασίας.

Με το τέταρτο κεφάλαιο εισάγεται το δεύτερο μέρος του πονήματος, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί το ερευνητικό κομμάτι της εργασίας. Στα πέντε κεφάλαια που ακολουθούν παρουσιάζεται εκτενώς η έρευνα των τευχών των ετών 1946, 1947, 1948, 1949 και 1950 αντίστοιχα.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα που προκύπτουν, την συγκέντρωση και καταγραφή της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε και το παράρτημα των εικόνων.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1 Το υλικό της έρευνας

Στα πλαίσια της εργασίας αυτής πραγματοποιήθηκε ανάλυση των ιστορικών και εθνικών θεμάτων, όπως αυτά παρουσιάζονται σε τεύχη του παιδικού περιοδικού *η Ζωή του Παιδιού*. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκε να μελετηθεί η ύλη των τευχών που κυκλοφόρησαν την περίοδο από το 1946 έως και το 1950, που είναι η πρώτη πενταετία έκδοσης και κυκλοφορίας του περιοδικού¹, και να ερευνηθούν σε βάθος επιλεκτικά κάποια από τα άρθρα αυτής της περιόδου. Τόσο η επιλογή του περιοδικού και η επιλογή των ετών που μελετώνται, όσο και των συγκεκριμένων άρθρων, έγινε βάσει κριτηρίων που εξυπηρετούσαν την εγκυρότητα της έρευνας στα ιστορικά και τα εθνικά θέματα.

Όσον αφορά την επιλογή του εντύπου, η *Ζωή του Παιδιού* είναι ένα περιοδικό που σημείωσε μεγάλη αναγνωστική επιτυχία στα εβδομήντα δύο χρόνια αδιάλειπτης έκδοσής του, κατακτώντας ταυτόχρονα την αξίωση του μακροβιότερου ελληνικού παιδικού περιοδικού. Η ύλη του περιελάμβανε πλήθος κειμένων και εικόνων ιστορικού και εθνικού ενδιαφέροντος, πράγμα που δικαιολογείται, τόσο από την ίδια την κατεύθυνση που έδινε ο φορέας έκδοσής του, όσο κι από τη χρονική περίοδο που εκδίδεται, καθώς τυγχάνει να καλύπτει μια ιστορική περίοδο για την Ελλάδα, τον εμφύλιο πόλεμο (1946-1949).

Η περίοδος που μελετάται είναι η πρώτη πενταετία κυκλοφορίας του περιοδικού και συμπίπτει με μία χρονική περίοδο κρίσιμη για την ελληνική κοινωνία. Τα τραύματα του Β' παγκοσμίου πολέμου είναι ακόμη νωπά, αφού έχουν περάσει μόλις δύο χρόνια από την απελευθέρωση, ενώ το 1946 ξεσπά νέα εγχώρια διαμάχη που πρόκειται να κρατήσει για τέσσερα χρόνια. Η ύλη του περιοδικού που λαμβάνει αφορμή από γεγονότα των προαναφερθέντων περιόδων είναι πολύ πλούσια. Επιπρόσθετα, μελετώνται ταυτόχρονα στο έντυπο και άλλα κείμενα και εικόνες που λαμβάνουν αφορμή από γεγονότα της νεότερης ελληνικής ιστορίας, τα οποία δημοσιεύονται στο περιοδικό με την αφορμή εθνικών επετείων, όπως αυτή της 25^{ης} Μαρτίου για τον εορτασμό της ελληνικής επανάστασης. Συμπερασματικά, τα θέματα που παρουσιάζονται και μελετώνται από την ερευνήτρια αφορούν τόσο την επικαιρότητα της εποχής, τη σύγχρονη δηλαδή ιστορία, όσο και την προγενέστερη.

¹ Η έρευνα των 102 τευχών, τα οποία κυκλοφόρησαν την πενταετία που μελετάται, έγινε μέσω των συλλογικών ετήσιων τόμων αρχειακού τύπου.

1.2 Η μέθοδος της έρευνας

Για τις ανάγκες της ποιοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην παρούσα εργασία, ακολουθήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου. Η μέθοδος αυτή κρίθηκε ως η καταλληλότερη για τη μελέτη, καθώς η πρώτη της ύλη είναι τα κείμενα και εικόνες περιοδικών, έντυπων, δηλαδή, μέσων επικοινωνίας². Στο πλαίσιο αυτό αξιοποιήθηκε και το εργαλείο της συνέντευξης ανοικτού τύπου.

Η ανάλυση περιεχομένου ορίζεται από τον Berelson ως «η τεχνική αυτή που έχει ως αντικείμενο την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του φανερού περιεχομένου της επικοινωνίας, γραπτού ή προφορικού λόγου, με τελική επιδίωξη την ερμηνεία του»³, ενώ από τον Krippendorff ως «η ερευνητική τεχνική για την εξαγωγή αναπαραγόμενων και έγκυρων συμπερασμάτων από κείμενα (ή άλλα πρόσφορα μέσα) μέσα στο πλαίσιο της χρήσης τους». Τα διαφορετικού είδους μέσα που αναφέρει ο Krippendorff μπορεί να είναι οπτικοακουστικά μέσα που μπορεί να χρησιμοποιούνται στα έντυπα, όπως τα έργα τέχνης, οι εικόνες, χάρτες, ήχοι, σήματα σύμβολα κ.α.⁴. Μάλιστα ο Βαμβούκας, γράφοντας ειδικά για παιδικό βιβλίο, συμπεριλαμβάνει στα αντικείμενα ανάλυσης περιεχομένου και τα εικονογραφημένα παιδικά αναγνώσματα⁵.

Οι απαιτούμενες προδιαγραφές που χρειάζεται να πληροί μια έρευνα με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου είναι πολλαπλές, όμως οι περισσότεροι επιστήμονες συμφωνούν στις εξής τρεις: την αντικειμενικότητα, τη συστηματικότητα στην έρευνα και τη γενίκευση⁶. Επιπρόσθετα, μπορούν να θεωρηθούν απαραίτητα προκαταρκτικά ο σχεδιασμός της έρευνας και η διατύπωση των υποθέσεων⁷. Επιπλέον, πολύ σημαντικό στοιχείο για να ακολουθήσει κανείς αποτελεσματικά τη συγκεκριμένη μέθοδο, είναι το να καθορίσει τις κατηγορίες ανάλυσης. Η διαδικασία αυτή χρειάζεται ιδιαίτερη επιμέλεια, καθώς οι λέξεις και οι φράσεις που μελετώνται παρουσιάζουν συχνά αμφισημία ή πολυσημία. Τέσσερις είναι οι κανόνες πάνω στους οποίους θα πρέπει να θεμελιώνεται το σύστημα της κατηγοριοποίησης για να είναι έγκυρο κι αποτελεσματικό: α) η αντικειμενικότητα, που σημαίνει ότι τα χαρακτηριστικά κάθε κατηγορίας έχουν οριστεί με σαφήνεια, ώστε οι ερευνητές χρησιμοποιώντας τα να καταλήγουν σε ίδια συμπεράσματα, β) η εξαντλητικότητα, δηλαδή να μην υπάρχει στοιχείο που αναλύεται και δεν

² Αθανάσιος Τσιπλητάρης, Θωμάς Μπαμπάλης, *Δέκα Παραδείγματα Μεθοδολογίας Επιστημονικής Έρευνας*, Αθήνα, Ατραπός, 2006, σ.211.

³ Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Νέα Υόρκη, Hather Publishing Company, 1971, σ.18.

⁴ Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An introduction to its methodology*, Thousand Oaks- California, Sage Publications, 2004, σ.18.

⁵ Μιχάλης Βαμβούκας, *Εισαγωγή στην Ψυχολογική έρευνα και Μεθοδολογία*, Αθήνα, Γρηγόρη, 2007, σ.264.

⁶ Ole Holsti, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Reading- Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company, 1969, σ.3.

⁷ Kimberly Neuendorf, *The Content Analysis Guidebook*, Thousand Oaks- California, Sage Publications, 2002, σ.11-13.

εντάσσεται σε μία από της κατηγορίες ανάλυσης, γ) η καταλληλότητα, πράγμα που σημαίνει ότι οι κατηγορίες που ορίζονται ανταποκρίνονται στις ανάγκες της έρευνας, και δ) ο αμοιβαίος αποκλεισμός, που σημαίνει ότι κάθε ενότητα ανάλυσης δε θα πρέπει να κωδικοποιείται ταυτόχρονα σε παραπάνω από μία κατηγορίες που έχουν οριστεί⁸.

Τέλος, για να βοηθηθεί στην ανάλυση περιεχομένου, ο ερευνητής μπορεί να αξιοποιήσει ένα πολύτιμο εργαλείο: τη συνέντευξη, η οποία ορίζεται από την επιστημονική κοινότητα ως μια συνομιλία μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων, με στόχο την επίτευξη κάποιου προκαθορισμένου σκοπού. Η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται από παράγοντες όπως είναι α) η επικοινωνιακή ικανότητα του ερευνητή, β) η γνώση εκ μέρους του των αρχών και των κανόνων που διέπουν τη διεξαγωγή μιας συνέντευξης, και γ) η εμπειρία και η εξάσκησή του⁹. Ακόμη, ανάλογα με το βαθμό τυποποίησης της διαδικασίας, η συνέντευξη παίρνει διαφορετική μορφή/τύπο. Ο πρώτος τύπος, η ελεύθερη συνέντευξη, είναι ανοιχτή, πράγμα που σημαίνει ότι ο ερευνητής παρεμβαίνει, αλλά όσο το δυνατόν λιγότερο, βοηθώντας κυρίως τον συνεντευξιαζόμενο να εκφράζει τα απαιτούμενα στοιχεία. Ο δεύτερος τύπος, η κατευθυνόμενη συνέντευξη, είναι κλειστή, δηλαδή ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει σε μια σειρά ερωτήσεων των οποίων ο αριθμός, η εκφώνηση και η σειρά είναι αυστηρά καθορισμένος¹⁰.

1.3 Στόχος και προβληματική της έρευνας

Η παρούσα έρευνα εξετάζει σε βάθος τα τεύχη των πρώτων πέντε χρόνων κυκλοφορίας της *Ζωής του Παιδιού* (1946-1950), μελετώντας τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται στην ύλη τους εθνικά και ιστορικά θέματα της νεότερης Ελλάδας. Τίθενται από την ερευνήτρια συγκεκριμένα ερωτήματα που ορίζουν τη στοχοθεσία της εργασίας, και τα οποία ακολούθως.

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο ερευνητικό ερώτημα εξετάζεται κατά πόσο το μακρόβιο αυτό περιοδικό συμπεριελάμβανε ιστορικά και εθνικά θέματα στις δημοσιεύσεις του. Το ερώτημα αυτό αναφέρεται στον όγκο της ύλης που αφορά εθνικά και ιστορικά θέματα, και στη συχνότητα που εμφανίζονται στις σελίδες του περιοδικού. Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα εξετάζει τις συγκυρίες από τις οποίες λαμβάνει αφορμή το έντυπο για να συμπεριλάβει τέτοια ύλη στις σελίδες του. Συχνά οι αφορμές δίνονται από σύγχρονα γεγονότα της εποχής, ενώ άλλες φορές από επετείους παλαιότερων γεγονότων. Το τρίτο ερώτημα αναφέρεται στον τρόπο που χρησιμοποιεί ο φορέας έκδοσης για να τα δημοσιεύσει τα ιστορικά και εθνικά μηνύματα. Μιλώντας για τον τρόπο αυτό, εννοείται α) η μορφή των μηνυμάτων (πχ. άρθρο, σκίτσο, ποίημα, αφίσα, φωτογραφία, σύνθημα), β) το είδος του κειμένου (πχ. δοκίμιο, κριτική, είδηση, διήγημα,

⁸ Μιχάλης Βαμβούκας, ό.π., σ.274-275.

⁹ Στο ίδιο, σ.229.

¹⁰ Στο ίδιο, σ.232-235.

μυθοπλασία, μαρτυρία, επιστολή), γ) το ύφος της γραφής, δ) τα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποιούνται κάθε φορά.

Τέλος, σημειώνεται ότι τα ιστορικά και εθνικά αντικείμενα που παρουσιάζονται στο παιδικό έντυπο και αναφέρονται στην σύγχρονη -με την έκδοση του περιοδικού- επικαιρότητα, ερευνώνται κι από την ιστορική τους σκοπιά. Αυτό συνεπάγεται ότι μελετώνται παράλληλα με τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1946-1950, όπως αυτά καταγράφονται στις ιστορικές πηγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ:

ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΟ ΕΝΤΥΠΟ

2.1 Παιδικό και νεανικό έντυπο

Θέλοντας να ορίσουμε το νεανικό- παιδικό έντυπο, μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για ένα περιοδικό έντυπο που απευθύνεται και ασχολείται με τα παιδιά και τους νέους¹¹. Τα έντυπα αυτά αναφέρονται στους νέους και εκδίδονται είτε από ενήλικες κατ' ιδίαν, είτε από φορείς και οργανώσεις, είτε από τους ίδιους τους νέους, συχνά και με την ιδιότητα του μαθητή (μαθητικό έντυπο).

Αυτή η ειδική κατηγορία περιοδικού τύπου κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή της στα τέλη του 18ου με αρχές του 19ου αιώνα στην Ευρώπη. Το κοινό των εντύπων αυτών είναι σαφώς περιορισμένο στην παιδική κι εφηβική ηλικία, γι αυτό και η επιλογή και παρουσίαση των θεμάτων τους προορίζονται για τις ειδικές ανάγκες αυτής της ιδιαίτερης ηλικιακής ομάδας¹². Ωστόσο, μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα το παιδί θεωρούνταν μια μικρογραφία του ενήλικα και δεν αναγνωρίζονταν σ' αυτό ιδιαίτερες ανάγκες κατά τα διάφορα στάδια ανάπτυξής του. Αυτός που πρώτος εξέφρασε το αίτημα να αναγνωριστεί η παιδική ηλικία ως μία περίοδος της ζωής του ατόμου με ειδικές και συγκεκριμένες ανάγκες, ήταν ο Ζαν- Ζακ Ρουσσώ, μέσα από το έργο του *Αιμίλιος* (1762). Οι ιδέες του άσκησαν επιρροή στους παιδαγωγικούς και εκδοτικούς κύκλους της εποχής και, με το ξεκίνημα του 19ου αιώνα, στις δυτικές ευρωπαϊκές κοινωνίες παρατηρείται ότι το παιδί αποκτά ποικίλους ρόλους αντίθετα με την προγενέστερη περίοδο. Πλέον παύει να είναι αποκλειστικά αντικείμενο αγωγής κι εκπαίδευσης, και γίνεται ήρωας στις σελίδες λογοτεχνικών βιβλίων, μέσα από τις οποίες ξεδιπλώνονται οι ανάγκες και τα ενδιαφέροντά του¹³.

Σταδιακά, με αυτόν τον τρόπο έγινε η μετάβαση από τα παιδικά λογοτεχνήματα στα περιοδικά που απευθύνονταν σ' αυτές τις ηλικίες. Σύμφωνα με την Ντενίζ Εσκαρπί, το πέρασμα στην εμφάνιση των περιοδικών εντύπων ήταν και απότοκος της άποψης ότι ο Τύπος, ως μέσο έκφρασης, μπορούσε να παίξει, μαζί με το παιδικό βιβλίο, ένα σημαντικό ρόλο στην παιδεία και την ηθική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των μικρών αναγνωστών¹⁴. Ταυτόχρονα, παρατηρείται ότι, αν η ανάγκη για ύπαρξη περιοδικού τύπου είναι τόσο πρόδηλη για τους ενήλικες, πολύ περισσότερο ισχύει αυτό για τα παιδιά, των οποίων τα ενδιαφέροντα είναι

¹¹ Αποστόλης Ανδρέου, Χρήστος Τζήκας, «Το μαθητικό έντυπο», *Διαβάζω*, τχ. 268, 1991, σ.48.

¹² Σοφία Χατζηδημητρίου- Παράσχου, *Παιδικά Περιοδικά και Λογοτεχνία: Το περιοδικό Παιδικός Κόσμος*, Αθήνα, Ελληνοεκδοτική, 2010, σ.34.

¹³ Στο ίδιο, σ.39-40.

¹⁴ Ντενίζ Εσκαρπί, *Παιδική και Νεανική Λογοτεχνία στην Ευρώπη*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, σ.164-167.

περισσότερο κυμαινόμενα κι εφήμερα¹⁵. Τα πρώτα παιδικά περιοδικά που έκαναν την εμφάνισή τους στις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα έμοιαζαν περισσότερο με φυλλάδια, καθώς δεν είχαν τόσο επιμελώς δομημένο το υλικό τους (κείμενα, στόχοι, εικόνες). Επιπλέον, η περιοδικότητά τους δεν ήταν σταθερή, ούτε ακολουθούσαν κάποια συγκεκριμένη εκδοτική αντίληψη. Στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα δημοσιεύονται τα πρώτα μηνιαία παιδικά περιοδικά στην Αγγλία, τα οποία όμως υπήρξαν εξαιρετικά βραχύβια¹⁶.

Όσον αφορά τον ελληνικό χώρο, η εποχή αυτή ήταν εποχή ανασυγκρότησης, καθώς δεν είχε περάσει πολύς καιρός από την ανεξαρτητοποίηση και τη σύσταση του ελληνικού κράτους (1830). Ύστερα από σχεδόν τέσσερις αιώνες υποδούλωσης, κυρίαρχο πρόβλημα ήταν η έλλειψη εκπαίδευσης των πολιτών. Ένα μέσο για την άμβλυνση αυτού του ζητήματος ήταν τα εγκυκλοπαιδικά περιοδικά ποικίλης ύλης που κυκλοφόρησαν μαζικά εκείνη την περίοδο. Παράλληλα, μέσα στο ίδιο πνεύμα ενίσχυσης της σχολικής μάθησης, κυκλοφόρησε και το πρώτο παιδικό περιοδικό το 1836.

Πιο συγκεκριμένα, στις 6 Σεπτεμβρίου εκείνου του έτους, κυκλοφόρησε το πρώτο ελληνικό παιδικό περιοδικό με το όνομα *Παιδική Αποθήκη*, από τον εκπαιδευτικό Δημήτριο Πανταζή. Το περιοδικό αυτό δεν απετέλεσε σταθμό στην ιστορία των παιδικών και νεανικών εντύπων, έκανε όμως το ξεκίνημα. Η σημασία αυτής της προσπάθειας έγκειται στο γεγονός ότι εμφανίζεται σε μία πολύ πρώιμη εποχή, επτά μόλις χρόνια από τη λήξη του απελευθερωτικού πολέμου. Η ύλη του περιελάμβανε παρόμοια θέματα με αυτά των σχολικών εγχειριδίων βασισμένα στην παροχή γνώσεων και αγωγής. Επεδίωκε δηλαδή να είναι ένα είδος επέκτασης της σχολικής και οικογενειακής πράξης. Έτσι, απηχώντας τις σκέψεις του εμπνευστή της, οι οποίες ήταν σχολαστικά προσκολλημένες στην εκπαίδευση, η έκδοση έγινε βαθιά διδακτική, περιορίζοντας το λογοτεχνικό της χαρακτήρα¹⁷. Κυκλοφόρησαν μόνο δύο τεύχη (6/30-9-1836), γεγονός που η ερευνήτρια Σοφία Χατζηδήμου- Παράσχου αποδίδει στο ότι η ελληνικές οικογένειες δεν ήταν τότε ακόμη έτοιμες να δεχθούν και να στηρίζουν ένα ξεχωριστό περιοδικό για παιδιά, μέσα από το οποίο αναδεικνυόταν και η αυτονομία της παιδικής ηλικίας. Παράλληλα, τη δεκαετία του 1840 κυκλοφορούσαν ευρέως φιλολογικά οικογενειακά περιοδικά ποικίλης ύλης στα οποία περιλαμβάνονταν παιδικά λογοτεχνικά κείμενα και εύληπτα εγκυκλοπαιδικά άρθρα, τα οποία κέρδιζαν και το νεανικό κοινό, αναστέλλοντας την αναγκαιότητα για ένα καθαρά παιδικό έντυπο¹⁸.

¹⁵ Χάρης Σακελλαρίου, *Ιστορία της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Δίπτυχο, 1982, σ.317.

¹⁶ Σοφία Χατζηδημητρίου- Παράσχου, ό.π., σ.40.

¹⁷ Κυριάκος Ντελόπουλος, *Η Παιδική Αποθήκη και ο Δημήτριος Πανταζής: Το πρώτο ελληνικό παιδικό περιοδικό και ο εκδότης του: Συμβολή στη μελέτη της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, σ.7.

¹⁸ Σοφία Χατζηδημητρίου- Παράσχου, ό.π., σ.42-43.

Οι δύο επόμενες δεκαετίες που ακολούθησαν (1840-1860), δεν είχαν να επιδείξουν και πάλι κάποιο αντιπροσωπευτικό δείγμα παιδικού περιοδικού, καθώς τα περισσότερα παραδείγματα ήταν βραχύβιες εκδόσεις, με ύλη που δεν απευθυνόταν καθαρά στο παιδικό και νεανικό κοινό. Ωστόσο, το 1862 κυκλοφόρησε η *Φιλόστοργος Μήτηρ*, που απετέλεσε σταθμό στην ιστορία των ελληνικών παιδικών περιοδικών και εγκαίνιασε μία νέα περίοδο σ' αυτόν τον τομέα. Ήταν ο πρόδρομος της συνεχούς και αδιάλειπτης παρουσίας των παιδικών περιοδικών στην ελληνική κοινωνία. Επιπλέον, ήταν η πρώτη μακρόβια, πενταετής έκδοση για παιδιά, η οποία, δεν έδινε μεγάλη σημασία στον διδακτισμό όπως συνέβαινε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, παρά επεδίωκε τον συνδυασμό ωφέλιμου και τερπνού, κερδίζοντας έτσι το κοινό, και προαναγγέλλοντας την επερχόμενη ακμή του περιοδικού τύπου για παιδιά.

Ύστερα από δεκαεπτά χρόνια (1879), και μετά την διακοπή του προαναφερθέντος εντύπου, σε ένα ήδη διαμορφωμένο πλαίσιο εκδοτικής νεανικών περιοδικών, κάνει την εμφάνισή της η *Διάπλασις των Παίδων*, η οποία στο εξής θα επηρεάσει καθοριστικά τις νεανικές περιοδικές εκδόσεις και θα αποτελέσει σημαντικό σταθμό στην ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας. Το περιοδικό αυτό εγκαίνιαζει μια νέα αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η ύλη ενός παιδικού εντύπου πρέπει να συγκροτείται με βάση τα ενδιαφέροντα και τις πραγματικές ανάγκες των παιδιών-αναγνωστών: την ανάγκη για χαρά και την ανάγκη για επικοινωνία. Έχοντας αυτά ως στόχο, καθιερώνονται νέες πρακτικές, όπως είναι οι στήλες επικοινωνίας των αναγνωστών, καθώς και δημοσιεύσεις σε συνεργασία με τα παιδιά. Μέσα στα επόμενα 67 συναπτά έτη κυκλοφορίας του εντύπου, το παιδί βρισκόταν στο επίκεντρο της στοχοθεσίας των εκδοτών. Εισήχθησαν πάμπολλες καινοτομίες που επηρέασαν σημαντικά τις επόμενες εκδοτικές προσπάθειες και το περιοδικό κέρδισε επάξια τον τίτλο του περιοδικού-σταθμού μεταξύ όλων του είδους του¹⁹.

Εντωμεταξύ θα κάνουν την εμφάνισή τους κι άλλα περιοδικά όπως ο *Παιδικός Κόσμος* (1930-1952), το *Ελληνόπουλο* (1928-1947), ο *Θησαυρός των Παιδιών* (1945-1948), η *Φωνή του Βιβλίου* (1930-1935), κ.α.²⁰. Αξίζει να σημειωθεί ότι μετά το πέρας του β' παγκοσμίου πολέμου, κάνει αισθητή την παρουσία της η νέα τεχνολογία, ενώ είναι πολύ δυναμική η παρουσία του αμερικανικού στοιχείου στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Αυτή η αλλαγή περνάει αβίαστα και στα νεανικά και παιδικά περιοδικά και αλλοιώνει τον χαρακτήρα τους, προσδίδοντας «μια ιδεολογία κατάπτωσης και απανθρωπισμού», κατά τον Χάρη Σακελλαρίου²¹. Εισάγονται τα κινούμενα σχέδια αμερικάνων παραγωγών και η τετραχρωμία στην εκτύπωση των εντύπων. Εκτός όμως από θέματα εμφάνισης, είναι καταλυτικής σημασίας τα νοήματα και τα πρότυπα

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 45.

²⁰ Χάρης Σακελλαρίου, ό.π., σ. 318-319.

²¹ Χάρης Σακελλαρίου, «Τα ελληνικά παιδικά περιοδικά και η ιδεολογία τους» στο «*Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου 16-17 Ιανουαρίου 1993*», Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1993, σ. 50-51.

που προβάλλονται. Η ανωτερότητα του αμερικανικού τρόπου ζωής, τα νέα παραδείγματα συμπεριφοράς με βασικά χαρακτηριστικά την έξαρση της βίας, το εύκολο κέρδος, την αμφισβήτηση του θεσμού της οικογένειας και την έλλειψη ηθικού έρματος, και ο ιδανικός τύπος ανθρώπου με το γρήγορο πιστόλι, την οξύνοια και τις υπεράνθρωπες δυνάμεις (Σούπερμαν), είναι κάποια μόνο από αυτά τα παραδείγματα. Τέτοιου είδους περιοδικά ήταν το *Σινεάκ* (1945), το *Ελληνοαμερικανόπουλο* (1962), το *Μπράβο* (1963) και *Το Περιοδικό του Μίκυ* (1965)²².

Την ίδια περίπου εποχή κάνουν την εμφάνισή τους και τα πρώτα χριστιανικά παιδικά έντυπα όπως είναι *Η Ζωή του Παιδιού* (1946), το *Χαρούμενο Σπίτι* και *Τα Χαρούμενα Παιδιά* (1952). Όπως προαναφέρθηκε, τα παιδικά περιοδικά πέρασαν από πολλά στάδια και τροποποιήσεις μέχρι να καταλήξουν στη μορφή με την οποία τα γνωρίζουμε σήμερα, η οποία μάλιστα είναι ακόμη μεταβαλλόμενη. Με το πέρασμα των χρόνων οι εκδόσεις εμπλουτίστηκαν όχι μόνο εμφανισιακά, αλλά και από πλευράς περιεχομένου, και ανανεώθηκαν και ως προς τους στόχους τους. Άλλοι ήταν οι στόχοι κατά τα πρώτα χρόνια κυκλοφορίας, και άλλοι υπήρξαν μεταγενέστερα, όταν η παιδική λογοτεχνία αναπτύχθηκε περαιτέρω και το παιδί απέκτησε πιο δυναμική παρουσία μέσα στην κοινωνία. Τέλος, μπορεί να κυκλοφορούσαν, και ακόμη να κυκλοφορούν, στρατευμένα έντυπα με καθορισμένους από τον προσανατολισμό τους στόχους, ωστόσο, η βασική στοχοθεσία των παιδικών εντύπων, είχε σταδιακά διαμορφωθεί από τα μεγάλα περιοδικά- σταθμούς. Στον 21^ο αιώνα, οι στόχοι διαμορφώνονται ως εξής, σύμφωνα με τον Αντώνη Δελώνη: α) ψυχαγωγία των αναγνωστών, β) αγωγή του παιδιού, γ) κοινωνικοποίηση του παιδιού, δ) καλλιέργεια της γλώσσας, ε) αισθητική καλλιέργεια, και στ) γνωριμία με τον πολιτισμό²³.

2.2 Κατηγοριοποίηση των παιδικών εντύπων

Τα έντυπα για τα οποία γίνεται λόγος, ονομάζονται μαζικώς παιδικά περιοδικά και ταυτίζονται με αυτά τα περιοδικά που γράφονται από ενήλικες για παιδιά. Ωστόσο, επειδή όλα τα παιδικά έντυπα δεν έχουν την ίδια μορφή ως προς τη σύνθεσή τους, γίνεται λεπτομερέστερη διάκριση αυτών σε κατηγορίες, ανάλογα με τον τρόπο συγγραφής τους και με το περιεχόμενό τους. Υπάρχει σαφής διαχωρισμός στα περιοδικά για παιδιά και νέους, γεγονός που είναι απαραίτητο να διασαφηνιστεί για τη μελέτη τους. Κατ' αυτό τον τρόπο, τα έντυπα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με τον τρόπο σύνθεσής τους, σύμφωνα με τη Μάρθα Καρπόζηλου. Το παιδικό- νεανικό περιοδικό, που η ίδια χαρακτηρίζει ως μία πολύ εξειδικευμένη έκδοση, είναι αυτό που γράφεται από ένα ή περισσότερα παιδιά, ή μία ομάδα παιδιών, και διανέμεται σ'

²² Στο ίδιο, σ. 51.

²³ Αντώνης Δελώνης, «Ορισμός, Μορφή, Περιεχόμενο και στόχοι ενός περιοδικού για παιδιά» στο «*Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου 16-17 Ιανουαρίου 1993*», Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1993, σ. 35-38.

έναν κλειστό, φιλικό, σχολικό ή συγγενικό κύκλο. Το περιοδικό για παιδιά και νέους: είναι αυτό το έντυπο που συντίθεται κι εκδίδεται από ενηλίκους και απευθύνεται σε παιδιά²⁴. Τέλος, το σχολικό/μαθητικό έντυπο: είναι, σύμφωνα με τους μελετητές, αυτό που απευθύνεται στα παιδιά και τους νέους με την ιδιότητα του μαθητή/-τριας. Δηλώνει ότι το έντυπο αυτό υποβάλλεται «τεχνηέντως» από τον εκπαιδευτικό κι εκδίδεται με διάφορους τρόπους από τους μαθητές μιας τάξης. Αντίστοιχα, ως «σχολικό» νοείται εκείνο που δημιουργείται από το σχολείο για να δοθεί στους μαθητές, κι έτσι παίρνει τη μορφή της δεύτερης κατηγορίας, τα εκδιδόμενα δηλαδή από ενήλικες²⁵.

2.3 Το στρατευμένο νεανικό- παιδικό έντυπο

Συχνά, τα περιοδικά που εκδίδονται από ενήλικες για τα παιδιά υπηρετούν ένα συγκεκριμένο σκοπό ή ιδεολογία, γι αυτό ονομάζονται στρατευμένα. Πρόκειται για έντυπα τα οποία συγγράφονται, εκδίδονται και διακινούνται από φορείς όπως οι πολιτικές ή άλλες νεολαίες φορέων, σύλλογοι εκπαιδευτικών και θρησκευτικές οργανώσεις. Η κατηγοριοποίηση αυτή σύμφωνα με τον φορέα έκδοσης, υποδηλώνει σ' ένα βαθμό και τον χαρακτήρα και τον προσανατολισμό του εντύπου. Στις κατηγορίες, ωστόσο, των εκδιδόμενων από πολιτικές νεολαίες ή θρησκευτικές οργανώσεις εντύπων, παρατηρείται σαφής και ορισμένος προσανατολισμός, παρόλο που η θεματολογία τους είναι διευρυμένη. Ένα ακόμη είδος περιοδικών με κατευθυνόμενη ύλη θεωρούνται, τέλος, και αυτά που εξέδιδε το υπουργείο Παιδείας κατά τη διετία 1979-1981 (*Χελιδόνια*, *Ελεύθερη Γενιά*)²⁶. Επιπλέον, η παραπάνω κατηγοριοποίηση υποδηλώνει και τα tirage και το πεδίο των αναγνωστών. Για παράδειγμα, τα περιοδικά που εκδίδονται από συλλόγους διδασκόντων σε μία σχολική κοινότητα έχουν κυκλοφορία τέτοια που συμπίπτει με τον αριθμό των μαθητών και μαθητριών του σχολείου. Στα έντυπα πολιτικών και άλλων νεολαίων, όπως και σ' αυτά των θρησκευτικών οργανώσεων παρατηρείται πολύ μεγαλύτερη κυκλοφορία. Ενδεικτικά, κατά τη δεκαετία του 1980, το *Περιοδικό του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού* είχε tirage 200.000 φύλλα, η *Ελεύθερη Γενιά* και τα *Χελιδόνια* (εκδόσεις του τότε Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων) 150.000 φύλλα, ενώ το χριστιανικό περιοδικό *Η Ζωή του Παιδιού* 120.000 φύλλα. Αξίζει να επισημανθεί,

²⁴ Μάρθα Καρπόζηλου, «Τα ελληνικά περιοδικά για παιδιά και εφήβους (1836-1936)», στο «*Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου 16-17 Ιανουαρίου 1993*», Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1993, σ. 58.

²⁵ Σοφία Χατζηδημητρίου- Παράσχου, ό.π., σ. 36.

²⁶ Τα έντυπα αυτά ήταν πλούσια σε περιεχόμενο, χάρη σε μία διακεκριμένη συντακτική επιτροπή που είχε επιλεγεί για την επιμέλειά τους. Ωστόσο, κάθε φορά πριν την κυκλοφορία τους, έπρεπε να παίρνουν έγκριση από ειδικούς συμβούλους που όριζε ο εκάστοτε υπουργός. (Χάρης Σακελλαρίου, «*Τα ελληνικά παιδικά περιοδικά και η ιδεολογία τους*» στο «*Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου 16-17 Ιανουαρίου 1993*», Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1993, σ. 51.).

τέλος, ότι κάποια από αυτά τα έντυπα διακινούνταν και στα σχολεία με τη συγκατάθεση του εκάστοτε ΥΠ.Ε.Π.Θ., την ίδια στιγμή που άλλα ουδέτερης κατεύθυνσης και προσανατολισμού αποκλείονταν²⁷.

2.4 Το χριστιανικό έντυπο

Μια υποκατηγορία των στρατευμένων παιδικών και νεανικών περιοδικών είναι, όπως προείπαμε, τα χριστιανικά. Τα περιοδικά αυτά εκδίδονταν από φορείς, σωματεία και οργανώσεις με ποιμαντική ή ιεραποστολική δράση και συχνά διανέμονταν δωρεάν στα σχολεία, εφόσον υπήρχε έγκριση από το υπουργείο. Όπως είναι αναμενόμενο, ο σκοπός και οι προθέσεις αυτών των εντύπων ορίζονταν -και ορίζονται μέχρι σήμερα- απερίφραστα και άμεσα, πράγμα το οποίο είναι εναργέστατο από τον διδακτισμό που τα χαρακτηρίζει και τις κατηχητικές τους προθέσεις²⁸. Το περιεχόμενό τους άλλοτε είναι καθαρά χριστιανικό και περιλαμβάνει βίους αγίων, διδασκαλία της Αγίας Γραφής, άρθρα πάνω σε δεσποτικές ή θεομητορικές εορτές και συμβουλευτικά ηθικολογικού τύπου κείμενα για παιδιά. Άλλοτε η προσανατολισμένη ύλη τους συμπληρώνεται και με άλλα αντικείμενα, όπως η εθνική ιστορία, ο επαγγελματικός προσανατολισμός, τα διηγήματα, τα κόμιξ, τα παιχνίδια, οι βιβλιοπαρουσιάσεις, οι διαγωνισμοί και άλλα, τα οποία συναντώνται και σε κάθε άλλο κοσμικό παιδικό περιοδικό. Τα εμπλουτισμένα αυτά θρησκευτικά έντυπα κέρδιζαν περισσότερο το ενδιαφέρον των μικρών αναγνωστών, κι εν τέλει αποδεικνύονταν μακροβιότερα.

Τα χριστιανικά έντυπα που κατά καιρούς κυκλοφόρησαν δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν στο σύνολό τους, καθώς κάποια από αυτά είχαν έντονο τοπικό χαρακτήρα και εκδόθηκαν σε πολύ λίγα φύλλα ενώ άλλα κυκλοφόρησαν για μικρό διάστημα (2-3 τεύχη) και διακόπηκαν²⁹. Ωστόσο είναι μεγάλος ο αριθμός αυτών που είχαν πολλή απήχηση και εθνική εμβέλεια, διήνυσαν μεγάλο διάστημα κυκλοφορίας και ακόμη εκδίδονται.

Τα πρώτα χριστιανικά περιοδικά, που κυκλοφόρησαν αντίστοιχα τα έτη 1931 και 1933, ήταν η *Νεανική Ψυχή*, από την Χριστιανική Αδελφότητα Νέων Αθηνών, και η *Χριστιανική Νεολαία*, από τον πρωτοπρεσβύτερο Εμμανουήλ Μυτιληναίο. Λόγω της έκδοσής τους σε μια κρίσιμη περίοδο για την ελληνική ιστορία, τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο, τα έντυπα αυτά υπήρξαν βραχύβια και δεν ξεπέρασαν τα δέκα τεύχη³⁰.

²⁷ Αποστόλης Ανδρέου, «Ιστορική προσέγγιση της μαθητικής εκδοτικής εμπειρίας», στο «*Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου 16-17 Ιανουαρίου 1993*», Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1993, σ. 131-132.

²⁸ Χάρης Σακελλαρίου, ό.π., σ. 51.

²⁹ Βλ. Περιοδικά *Παιδικό Φως* (Αλέξανδρος Καντώνης, Αθήνα, 1952-1955), *Σαλπικτής του Έβρου* (Γεώργιος Πυρουνάκης, Αλεξανδρούπολη, 1949-1950).

³⁰ Γεώργιος Πρίντζιπας, «Θρησκευτικά παιδικά και νεανικά περιοδικά», *Διαδρομές*, τχ. 15, 1989, σ. 193-194.

Μεταπολεμικά, με την έκρηξη των περιοδικών εκδόσεων, παρατηρείται άνθηση και στις χριστιανικές εκδόσεις, οι οποίες ακολουθούν το ρεύμα της εποχής κι επηρεάζονται στην επιλογή της ύλης τους από περιοδικά- σταθμούς όπως η *Διάπλασις των Παίδων*. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα περιοδικά *Λυχνία* και *Η Ζωή του Παιδιού* που κυκλοφόρησαν τα έτη 1945 και 1946 αντίστοιχα, κι εκ των οποίων το δεύτερο κυκλοφορεί μέχρι σήμερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ»

3.1 Η Αδελφότητα Θεολόγων «Η Ζωή»

Η Αδελφότητα Θεολόγων «Ζωή» ιδρύθηκε το 1907 από τον αρχιμανδρίτη π. Ευσέβιο Ματθόπουλο και τους θεολόγους: Διονύσιο Φαραζουλή, Δημήτριο Παναγιωτόπουλο και Παναγιώτη Τρεμπέλα. Πρόκειται για μία χριστιανική αδελφότητα που είναι μεν οργανωμένη σύμφωνα με τις τρεις μοναχικές αρετές του μοναστικού βίου, την υπακοή, την ακτημοσύνη και την αγαμία, δραστηριοποιείται όμως στην κοσμική κοινωνία³¹. Η αδελφότητα κατά βάση ήταν μια ένωση θεολόγων, γι' αυτόν τον λόγο μέλη της μπορούσαν να γίνουν μόνο θεολόγοι με ολοκληρωμένη πανεπιστημιακή εκπαίδευση³². Με στόχο την ηθική αναγέννηση της κοινωνίας, και –μέσω αυτής– την αναγέννηση ολόκληρης της Ελλάδας και τη θεμελίωση ενός ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, ο ιδρυτής της *Ζωής* και οι συνεργάτες του ξεκίνησαν μία ιεραποστολική δράση, που σύντομα θα επεκτεινόταν σε πολλές πόλεις πέραν της πρωτεύουσας. Η διαμόρφωση των μελών σε υποδειγματικούς χριστιανούς και ο ευαγγελισμός του λαού ήταν τα κύρια μελήματα της δράσης τους³³. Για να επιτευχθούν τα προαναφερθέντα, επιστρατεύθηκε κάθε μορφή κηρύγματος: εκδόσεις, ομιλίες σε ναούς, Κατηχητικά σχολεία, διάδοση του Ευαγγελίου σε μικρούς κύκλους σε σπίτια, ή μέσω των μικρότερων σωματίων που ίδρυσε η αδελφότητα³⁴. Η κίνηση της *Ζωής* γνώριζε μεγάλη επιτυχία, γεγονός που οφειλόταν εν πολλοίς και στην αδυναμία της Εκκλησίας της Ελλάδας την εποχή εκείνη να προσφέρει στους πιστούς τον λόγο του Θεού, να ασκήσει δηλαδή ποιμαντική δράση, ανεξάρτητα από τα Μυστήρια που τελούνταν επαρκώς³⁵. Η αδελφότητα ήκμασε περισσότερο στα μέσα του 20^{ου} αιώνα και, πιο συγκεκριμένα, στις μεταπολεμικές δεκαετίες 1940-1990.

Πιο συγκεκριμένα, την πρώτη περίοδο μετά την ίδρυσή της η αδελφότητα μετρούσε πολύ λίγα μέλη, τα οποία εργάζονταν σ' ένα ενιαίο χώρο, χωρίς να έχουν ιδιαίτερη ιεραρχική διάταξη, με μόνο επί κεφαλής τον π.Ευσέβιο Ματθόπουλο, που θεωρούνταν και ο αποκλειστικός υπεύθυνος της *Ζωής*³⁶. Σταδιακά, με το μεγαλύτερο άνοιγμά της στην κοινωνία και την εισροή νέων μελών,

³¹ Demetrios Constantelos, «The Zoe Movement in Greece», *St. Vladimir's Seminary*, τχ. 3, 1959, σ. 2.

³² Christoph Maczweski, *Η κίνηση της «ΖΩΗΣ» στην Ελλάδα: Συμβολή στο πρόβλημα της παραδόσεως της Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα, Αρμός, 2002, σ.47.

³³ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα, Δόμος, 1992, σ. 400.

³⁴ Αλέξανδρος Γουσίδης, *Οι Χριστιανικές Οργανώσεις: η περίπτωση της αδελφότητας θεολόγων «η ΖΩΗ»: κοινωνιολογική προσέγγιση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1993, σ. 49.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 45.

³⁶ Βασίλειος Γιούλτσης, «Κοινωνιολογική θεώρησης των θρησκευτικών αδελφοτήτων», στο Γεώργιος Μαντζαρίδης (επιμ.) *Θέματα Κοινωνιολογίας της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1975, σ. 187.

δημιουργήθηκε η ανάγκη ιεραρχικής δομής και η αδελφότητα αναγκάστηκε να θεσπίσει ιεραρχική κλιμάκωση, τυπική διάταξη εισόδου των νέων μελών, αλλά και εσωτερική οργάνωση, η οποία στηρίζονταν στην αρχή της κατανομής των διακονημάτων, κατά το πρότυπο της οργάνωσης και λειτουργίας του κοινοβιακού μοναχισμού³⁷. Ταυτόχρονα, το άνοιγμά της στην κοινωνία έπρεπε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απαιτήσεις, τις οποίες υπαγόρευε η αλλαγή της δομής της ελληνικής κοινωνίας σε πολυμορφική, κατά τα δυτικά πρότυπα. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούμενη, η αδελφότητα έκανε μια στροφή προς το γραπτό λόγο και την έντυπη μορφή στο κήρυγμά της. ανταποκρινόμενο στις ιδιαιτερότητες των επιμέρους κοινωνικών ομάδων. Η νέα αστική τάξη, η πολυπληθής φοιτητική παρουσία, οι διανοούμενοι, οι εκπαιδευτικοί, οι εργαζόμενοι νέοι, τα παιδιά των σχολείων, παράλληλα προς το λαό της υπαίθρου και τους μικροεπαγγελματίες των αστικών κέντρων, αποτελούσαν πια τα νέα πεδία της ιεραποστολικής δράσης της Ζωής³⁸. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, απαιτήθηκε μεγάλος αριθμός μελών και συνεργατών ώστε η ιεραποστολή να είναι αποτελεσματική, τόσο ως προς τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου, κυρίως όμως προς τα ιδιαίτερα τάλαντα και επιθυμίες της κάθε ομάδας χωριστά³⁹. Για να επιτευχθεί αυτό, ιδρύθηκαν σταδιακά μικρότερα σωματεία που εξυπηρετούσαν τις επιμέρους ανάγκες. Η πρώτη διεύρυνση της ιεραποστολικής δραστηριότητας προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η ίδρυση των Κατηχητικών σχολείων για παιδιά (1926-1927)⁴⁰. Την ίδια χρονιά, ιδρύθηκε ο πρώτος σύλλογος, με συμμετοχή συνεργατών της Ζωής, με σκοπό να συνδράμουν στο έργο της, χωρίς όμως να υπόκεινται στις δεσμεύσεις της αγαμίας, της ακτημοσύνης και της κοινοβιακής ζωής. Ο νεοσυσταθείς σύλλογος ονομάστηκε «Σύλλογος Εσωτερικής Ιεραποστολής 'Ο Απόστολος Παύλος'»⁴¹, και αποτέλεσε την αφετηρία μιας πλειάδας συλλόγων που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια των επόμενων τριανταπέντε ετών, με εξειδικευμένη αποστολή και δράση.

Το 1935 δημιουργήθηκε η «Πανελλήνιος Ένωσις Γονέων 'Η Χριστιανική Αγωγή'»⁴². Κύρια αποστολή του συλλόγου ήταν να υποστηρίζει την εργασία των Κατηχητικών σχολείων και να κρατάει επαφή με τους γονείς των μαθητών που συμμετείχαν σ' αυτά, με συχνές κατ' οίκον επισκέψεις, ενώ, παράλληλα, εξέδιδε παιδικά και νεανικά βιβλία, οργάνωνε δραστηριότητες για τον ελεύθερο χρόνο και παιδικές κατασκηνώσεις⁴³.

³⁷ Στο ίδιο, σ.187, 196.

³⁸ Στο ίδιο, σ.190.

³⁹ Αλέξανδρος Γουσίδης, ό.π. σ.97.

⁴⁰ Christoph Maczweski, ό.π., σ.50-51.

⁴¹ Απόστολος Αλεξανδρίδης, «Ένα φαινόμενο της νεοελληνικής θρησκευτικής ζωής: Οι Χριστιανικές Οργανώσεις», *Σύνορο*, τχ. 39, 1966, σ.201.

⁴² Christoph Maczweski, ό.π., σ.298.

⁴³ Στο ίδιο, σ.52-53.

Η αδελφότητα δεχόταν ως μέλη μόνο άνδρες. Έτσι, το 1938, κατά το πρότυπο της ανδρικής αδελφότητας, ιδρύθηκε η αντίστοιχη γυναικεία αδελφότητα, «Ευσέβεια»⁴⁴. Όλες οι δραστηριότητες της *Ζωής* για τη γυναίκα, και εν πολλοίς για τα παιδιά, ήταν δική της μέριμνα. Η «Ευσέβεια» τροφοδοτούσε επίσης με διευθυντικά στελέχη όλα τα γυναικεία τμήματα και εκπαιδευε τα ηγετικά στελέχη των Κατηχητικών Σχολείων Θηλέων, των Ομάδων μαθητριών και των Οικοτροφείων Θηλέων⁴⁵. Ιδιαίτερος τομέας δράσης της ήταν και η εργασία με τα παιδιά και τη νεολαία, τόσο με τις κατασκηνώσεις των κοριτσιών όσο και με την έκδοση του περιοδικού «Η Ζωή του Παιδιού»⁴⁶.

Άλλα σωματεία που ιδρύθηκαν ήταν ο «Ακαδημαϊκός Κοινωνικός Σύνδεσμος», το πρώτο χριστιανικό σωματείο φοιτητών (ιδρύθηκε το 1933 και το 1945 μετονομάστηκε «Χριστιανική Φοιτητική Ένωσης», Χ.Φ.Ε.)⁴⁷, Η «Χριστιανική Ένωσης Εργαζόμενης Νεολαίας» (Χ.Ε.Ε.Ν. 1946)⁴⁸, η «Χριστιανική Ένωσης Επιστημόνων» (Χ.Ε.Ε. 1946)⁴⁹, η «Χριστιανική Ένωσης Εκπαιδευτικών Λειτουργών» (Χ.Ε.Ε.Λ. 1947)⁵⁰, καθώς και μία ακόμη γυναικεία ένωση επισκεπτριών ασθενών και νοσοκόμων, μετέπειτα αδελφότητα της *Ζωής*, η «Χριστιανική Ένωσης 'Η Αγία Ευνίκη'» (1949)⁵¹. Τέλος, το σύνολο των συλλόγων αυτών ονομάστηκε «Ιεραποστολική Ένωση Συνεργαζομένων Χριστιανικών Σωματείων 'Απόστολος Παύλος'» και αποτελούσε το συντονιστικό όργανο της αδελφότητας, στο οποίο συνενώνονταν όλες οι Ενώσεις της *Ζωής*, ενώ σχεδίαζε και συντόνιζε το σύνολο των εργασιών των επιμέρους Συλλόγων⁵².

3.2 Οι εκδόσεις και τα περιοδικά της Ζωής

Μόλις δύο χρόνια μετά την ίδρυση της αδελφότητας από τον Ευσέβιο Ματθόπουλο, η οργάνωση άρχισε να εκδίδει ένα εβδομαδιαίο έντυπο πνευματικής καθοδήγησης που έφερε τον τίτλο «ΖΩΗ»⁵³. Ο στόχος του, όπως αυτός αναφέρεται στο πρώτο τεύχος που κυκλοφόρησε, ήταν η αναζωπύρωση της πίστης των αναγνωστών, με την ερμηνεία και διάδοση των χριστιανικών διδασκαλιών⁵⁴. Με τη συνεργασία και τη σύμπραξη των επιμέρους συλλόγων και σωματείων πραγματοποιήθηκαν στο μέλλον πάμπολλες ακόμη εκδόσεις, οι οποίες θα κάλυπταν τις ανάγκες όλων των ηλικιών και όλων των αντικειμένων: Εφημερίδες των σωματείων και

⁴⁴ Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο ιδεών: Μαρτυρία*, Αθήνα, Δόμος, σ.69-70.

⁴⁵ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ.373.

⁴⁶ Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ.69.

⁴⁷ Γιανναρά, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ.373.

⁴⁸ Christoph Maczweski, ό.π., σ.56.

⁴⁹ Στο ίδιο, σ.132.

⁵⁰ Στο ίδιο, σ.59.

⁵¹ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ.375.

⁵² Christoph Maczweski, ό.π., σ.300.

⁵³ Στο ίδιο, σ.49.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ.257-259.

περιοδικά, απλά φυλλάδια, επιστημονικές πραγματείες, λογοτεχνικά έργα ελλήνων και ξένων συγγραφέων για κάθε ηλικία, ιεραποστολικές μελέτες, ιστορικά, απολογητικά και εποικοδομητικά έργα, βιβλικά, ερμηνευτικά και λειτουργικά υπομνήματα, μελέτες για παιδαγωγικά, ψυχολογικά και κοινωνικά θέματα, εκδόσεις για παιδιά και νέους, για οικογένειες, για ενήλικες και ηλικιωμένους. Όλα αυτά προωθούνταν μόνο μέσω των βιβλιοπωλείων της αδελφότητας, τα οποία είχαν ιδρυθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Βόλο, Ηράκλειο Κρήτης και Λευκωσία της Κύπρου)⁵⁵. Αποφασιστικής σημασίας πρωτοβουλία για τις εκδόσεις της *Ζωής* υπήρξε η έκδοση βιβλικών κειμένων, καθώς η αδελφότητα ανέλαβε, κατ' αυτόν τον τρόπο, την αποστολή μιας Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας, που απουσίαζε από τον ελληνικό χώρο εκείνα τα χρόνια⁵⁶.

Σε μικρό χρονικό διάστημα οι εκδόσεις της *Ζωής* αναδείχθηκαν στον μεγαλύτερο εκδοτικό οίκο της χώρας, που είχε τις πιο σύγχρονες εγκαταστάσεις και ευρωπαϊκές περιστροφικές μηχανές⁵⁷. Στεγάζονταν σε ιδιόκτητο κτίριο, πολύ κοντά στα κεντρικά κτίρια της αδελφότητας, στο κέντρο της Αθήνας, και έφτασε να απασχολεί πάνω από 100 εργαζόμενους, μέλη της *Ζωής*, που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στα πλαίσια της αφιέρωσης και της διακονίας τους στην αδελφότητα. Στόχος των εκδόσεων δεν ήταν μόνο η τόνωση του θρησκευτικού αισθήματος, αλλά και η συνειδητοποίηση της χριστιανικής ιδιότητας από τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα⁵⁸.

Όσον αφορά τα περιοδικά έντυπα της οργάνωσης, εκτός από τη *ΖΩΗ*, εκδόθηκαν πολλά ακόμη, εβδομαδιαία, δεκαπενθήμερα, μηνιαία και διμηνιαία από τους διάφορους συλλόγους. Τον Οκτώβριο του 1946 κάνει την εμφάνισή του το πρώτο παιδικό περιοδικό της οργάνωσης, με τίτλο «η Ζωή του Παιδιού», το οποίο γνωρίζει μεγάλη αναγνωστικότητα και συνεχίζει την πορεία του μέχρι σήμερα⁵⁹. Τα πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας της η *Ζωή του Παιδιού* ήταν μισή σε μέγεθος από τη *ΖΩΗ* και αριθμούσε μόνο δεκαέξι μονόχρωμες σελίδες. Ο ενθουσιασμός, ωστόσο, με τον οποίο έγινε η υποδοχή και διάδοσή της, ήταν αρκετός για να εκτινάξει την κυκλοφορία της από το πρώτο τεύχος στα 200.000 αντίτυπα⁶⁰.

Ευρείας αποδοχή και απήχηση είχε και το μηνιαίο περιοδικό της Χ.Ε.Ε. (Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων), *Ακτίνες*. Πρωτοστάτες του δυναμικού επιτελείου των επιστημόνων που εξέδιδαν το περιοδικό ήταν ο Αλέξανδρος Τσιριντάνης, Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και ο θεολόγος και ποιητής της αδελφότητας Αλέξανδρος Γκιάλας,

⁵⁵ Στο ίδιο, σ.61 και σ.299-300.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ.160.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ.61-62.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ.164.

⁵⁹ Η *Ζωή του Παιδιού* μελετάται διεξοδικότερα σε ξεχωριστό κεφάλαιο καθώς αποτελεί το βασικό αντικείμενο μελέτης της εργασίας.

⁶⁰ Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ. 32.

γνωστός με το ψευδώνυμο Γ.Βερίτης⁶¹. Τα θέματα που πραγματεύονταν τα άρθρα των *Ακτίνων* άγγιζαν επιστημονικούς και φιλοσοφικούς προβληματισμούς, κοινωνικά, εθνικά και ιστορικά ζητήματα, θέματα τέχνης, γραμμάτων και πολιτισμού, στοχεύοντας στην κάλυψη πεδίων της διανόησης, πέραν της ιεραποστολικής διδασχής, διατηρώντας όμως τον απολογητικό χαρακτήρα της πίστης⁶².

Τον Νοέμβριο του 1953 το «Κέντρο Κοινωνικής Μορφώσεως της Ελληνίδος», που ήταν όργανο της *Ζωής* με ιδρυτή τον Αρ. Ασπιώτη, σε συνεργασία με τη γυναικεία αδελφότητα «Ευσέβεια», η οποία είχε την αποκλειστική ευθύνη όλων των δραστηριοτήτων της *Ζωής* που σχετίζονταν με το γυναικείο κοινό, προχώρησε στην έκδοση του μηνιαίου περιοδικού *ο Κόσμος της Ελληνίδος*, που έκτοτε έχει μια συνεχή παρουσία στον ελληνικό περιοδικό τύπο⁶³.

Από τα υπόλοιπα σωματεία της αδελφότητας που παρουσιάστηκαν πρωτύτερα, τα περισσότερα είχαν να επιδείξουν κάποια εκδοτική περιοδική προσπάθεια⁶⁴. Με το πλήθος και την ποικιλότητα σε θέματα και αντικείμενα των εκδόσεών της, η οργάνωση ήταν λογικό να ασκεί μεγάλη επιρροή στην ελληνική κοινωνία.

3.3 Το περιοδικό «Η Ζωή του Παιδιού»

Η *Ζωή του Παιδιού*, που αποτελεί και το αντικείμενο μελέτης του παρόντος πονήματος, ήταν – όπως προαναφέρθηκε- το παιδικό και νεανικό έντυπο της αδελφότητας. Η έκδοση αυτού του δεκαπενθήμερου -αρχικά- παιδικού περιοδικού ήταν ευθύνη και έργο της γυναικείας αδελφότητας της *Ζωής*, που λεγόταν «Ευσέβεια», και η διακίνηση του είχε ανατεθεί στα μικρότερα παιδιά των Κατηχητικών σχολείων που καλούνταν «κυκλάμινα»⁶⁵.

Το έντυπο, διήνυσε εβδομήντα δύο χρόνια παρουσίας χωρίς διακοπή, όμως πέρασε από διάφορα στάδια όσον αφορά τη σύνθεση, την περιοδικότητα, την εμφάνιση και το περιεχόμενό του. Τις αλλαγές αυτές από καιρού εις καιρόν τις επέτασσαν πολλαπλοί παράγοντες⁶⁶. Τέτοιοι ήταν το δυναμικό και η ιδεολογική κατεύθυνση της αδελφότητας που το εξέδιδε, η δημοτικότητα και αναγνωσιμότητά του, ο ανταγωνισμός με άλλα αντίστοιχα έντυπα, η εξέλιξη της τεχνολογίας τύπωσης, ακόμη και το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον.

⁶¹ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ.373.

⁶² Στο ίδιο, σ.373-374.

⁶³ Christoph Maczweski, ό.π., σ.60.

⁶⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής: *Μια Καρδιά* (1963): περιοδικό για τα ηγετικά στελέχη των «Χριστιανικών Μαθητικών Ομάδων», *Χριστιανικοί παλμοί* (1965): περιοδικό «Χριστιανικής Φοιτητικής Ένωσης», *Πληροφορίες* (1959): δεύτερο περιοδικό, μετά τις *Ακτίνες*, της «Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων», *Εργατικών Φως* (1957): για τα μέλη της «Χριστιανικής Ένωσης Εργαζόμενης Νεολαίας», *Ελληνοχριστιανική Αγωγή* (1957): όργανο της «Χριστιανικής Ένωσης Εκπαιδευτικών Λειτουργιών», *Σκαπάνη* (1961): για τη νεολαία του «Ελληνικού Κέντρου Αγωγής».

⁶⁵ Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ.44.

⁶⁶ Νικόλαος Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Η Ζωή του Παιδιού ή συναγερμός στο σπίτι», *Νέα Εστία*, τχ. 1821, 2009, σ.888.

Η *Ζωή του Παιδιού* φιλοξένησε στις σελίδες του κυρίως ύλη χριστιανικού, εθνικού και ηθικοπλαστικού περιεχομένου, όμως δεν παρέλειπε κι άλλα λογοτεχνικά αναγνώσματα, όπως περιπετειώδεις ιστορίες, κόμικς ελλήνων παραγωγών, παιχνίδια, συνταγές μαγειρικής, χειροτεχνίες και ανέκδοτα. Ακόμη, υπήρξε από τα πρώτα παιδικά περιοδικά που καθιέρωσε την συνεργασία των αναγνωστών με το περιοδικό ήδη από τον πρώτο χρόνο κυκλοφορίας του («Η σελίδα του κοριτσιού», «Από την Παιδική Κίνηση»). Πιο συγκεκριμένα, το έντυπο μέσα από την ύλη του απηχούσε τις ιδέες και τις φιλοδοξίες της οργάνωσης που το εξέδιδε⁶⁷. Στα πλαίσια της έντονης ιεραποστολικής της δράσης, η οποία μάλιστα έβρισκε απήχηση σε ένα τεράστιο αριθμό παιδιών και εφήβων⁶⁸, κινούνταν και το περιοδικό αυτό, το οποίο αποτελούσε στην ουσία μια έντυπη μορφή των δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα στις Χριστιανικές Ομάδες και τα Κατηχητικά. Η κατεύθυνση και ο τρόπος παρουσίασης της ύλης που δινόταν από την αδελφότητα δεν αφορούσε μόνο τα θρησκευτικά θέματα, αλλά ακόμη και τα ιστορικά, τα εθνικά, τα κοινωνικά και τα ψυχαγωγικά⁶⁹. Μέχρι και το 1960 η ύλη του περιοδικού περιελάμβανε με προσθαφαιρέσεις τα ακόλουθα: ένα εισαγωγικό εκδοτικό σημείωμα συχνά συνδεδεμένο με την επικαιρότητα, κάποιο συναξάρι αγίου σε μορφή διηγήματος ή κάποια ιστορία από την Αγία Γραφή, ιστορικά διηγήματα σε συνέχειες, θεατρικά έργα, χριστιανικά ποιήματα και τραγούδια, τη «Σελίδα του Κοριτσιού» (συμβουλευτική στήλη για τη συμπεριφορά των κοριτσιών), τη στήλη «από την Παιδική Κίνηση» (ειδησεογραφικό δελτίο δραστηριοτήτων νεολαίας *Ζωής*), τη βιογραφία κάποιου εθνικού ήρωα, επιστήμονα ή ευεργέτη, αφιερώματα στις εθνικές επετείους και συχνά εικόνες με μηνύματα ηθικοπλαστικά. Από το 1960 κι έπειτα, παρατηρούμε επιπρόσθετα χειροτεχνίες, εγκυκλοπαιδικά, κόμιξ, συνταγές μαγειρικής, φωτογραφίες από δραστηριότητες των παιδιών των Χ.Μ.Ο. (Χριστιανικών Μαθητικών Ομάδων) και συμμετοχή των αναγνωστών με ποιήματα ή γράμματα. Η ύλη στη νεότερη εποχή (2000 κι εξής) δεν διαφοροποιείται κατ' ουσίαν, αλλά παρατηρείται περισσότερη ενασχόληση με κοινωνικά θέματα, παρά ηθικοπλαστικά. Ταυτόχρονα, η θρησκευτική στράτευση του περιοδικού είναι πιο περιορισμένη και διακριτική.⁷⁰

Ως προς την εμφάνισή του, το έντυπο αυτό πέρασε από πολλά στάδια. Ξεκινώντας την κυκλοφορία του, το 1946 -και μέχρι και το 1950-, είχε μικρό σχήμα (16x22 εκατοστά), ήταν μονόχρωμο και δεκαεξασέλιδο. Μάλιστα, ήταν αρκετά φειδωλό στο περιεχόμενό του και το μοναδικό αφήγημα που δημοσίευε σε συνέχειες ήταν μοιρασμένο σε πολύ μικρά αποσπάσματα.

⁶⁷ Βλ. σχετικό κεφάλαιο εργασίας για την αδελφότητα *Ζωή*.

⁶⁸ Από το 1940 η Αδελφότητα διηύθυνε 494 κατηχητικά σχολεία με 60.000 μαθητές και μαθήτριες (Vasilios N. Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», στο Philip Carabott, Thanassis Sfikas (επιμ.), *The Greek Civil War*, Λονδίνο, Ashgate, 2004, σ. 160.

⁶⁹ Συνέντευξη της Γ.Ε., μέλους της αδελφότητας «Ευσέβεια» και υπεύθυνης του περιοδικού, στη Μυρτώ Σωφρονίου, στις 2-1-2018.

⁷⁰ Από την ίδια συνέντευξη, ό.π. Οι παρατηρήσεις σε επίπεδο περιεχομένου πραγματοποιήθηκαν από την έρευνα της γράφουσας στα τεύχη του περιοδικού.

Η αρχική γενική του εμφάνιση δεν ήταν πολύ ελκυστική, μια και τυπωνόταν σε φθηνό χαρτί εφημερίδας, το οποίο ήταν ίδιο και στο εξώφυλλο. Ο φιλόλογος Ν.Δ.Τριανταφυλλόπουλος εικάζει, ότι οι λόγοι που επέβαλαν μια τέτοια φτωχή εμφάνιση κατά το ξεκίνημά του μάλλον σχετίζονται με την επιδίωξη των εκδοτών να διατηρήσουν μια χαμηλή τιμή για να είναι πιο προσιτό το περιοδικό σε όλες τις κοινωνικές ομάδες, και με την πεποίθησή τους ότι μία πιο θελκτική εμφάνιση ίσως επισκίαζε την ουσία του περιεχομένου του⁷¹. Ωστόσο, με το πέρασμα των χρόνων και με την κυκλοφορία νέων περιοδικών, όπως ήταν η *Παιδόπολις*, ο ανταγωνισμός οδήγησε τη *Ζωή του Παιδιού* σε αλλαγές. Από το 1951 η έκδοση αυξήθηκε σε μέγεθος (21x30 εκατοστά), έγινε δίχρωμη, και από το 1966 τετράχρωμη. Μεταγενέστερα το περιοδικό εκσυγχρονίστηκε ακόμη περισσότερο εμφανισιακά, τυπώθηκε ψηφιακά σε πιο χοντρό χαρτί και απέκτησε γυαλιστερό εξώφυλλο.

3.4 Η σύνταξη και έκδοση του περιοδικού

Η *Ζωή του Παιδιού* μέσα στην μακρόβια πορεία της γνώρισε πολλές διαφορετικές συνθήκες σύνταξης⁷². Αξίζει να δούμε αυτές τις διαφοροποιήσεις που συντελέστηκαν, καθώς μπορούν να φανούν χρήσιμες σε πολλά σημεία της παρούσας μελέτης. Αν θέλαμε να διακρίνουμε σε περιόδους το συγγραφικό έργο και δυναμικό της *Ζωής του Παιδιού*, θα το χωρίζαμε ως εξής:

- Πρώτη περίοδος: 1946- 1960
- Δεύτερη περίοδος: 1960- 2015
- Τρίτη περίοδος: 2015 μέχρι σήμερα.

Το περιοδικό εκδίδεται για πρώτη φορά το 1946, μετά από οκτώ χρόνια εργασιών και προετοιμασίας της έκδοσης από την «Ευσέβεια». Τα ίδια τα μέλη της δηλώνουν πως ήδη από την πρώτη στιγμή που συστάθηκε η αδελφότητά τους (1938), είχαν στόχο την έκδοση παιδικού περιοδικού. Αυτό δικαιολογείται, τόσο από την ένταξη πολλών εκπαιδευτικών ως αφιερωμένα μέλη, όσο και από την άνθιση που γνώριζαν τότε τα κατηχητικά σχολεία και οι ομάδες της *Ζωής*. Για την συγγραφή του περιοδικού συστάθηκε μία μικρή επιτροπή από μέλη της αδελφότητας «Ευσέβεια» (γυναικεία αδελφότητα) και της «Ζωής» (αντρική αδελφότητα), όχι περισσότερα από δέκα, που θεωρούνταν ικανά στον τομέα αυτό. Καθένας ανέλαβε εξ αρχής μία στήλη, για την οποία θα ήταν υπεύθυνος εφ' όρου ζωής⁷³.

⁷¹ Νικόλαος Δ.Τριανταφυλλόπουλος, ό.π., σ.887-890.

⁷² Συνέντευξη της Γ.Ε., ό.π.

⁷³ Πράγματι, από μαρτυρίες μέσα στην αδελφότητα μαθαίνουμε ότι, τα μέλη που εργάζονταν εξ αρχής για το περιοδικό, αποσύρθηκαν είτε λόγω θανάτου, είτε βαριάς ασθένειας. Από τα στοιχεία που μας παρείχε η αδελφότητα, μαθαίνουμε για τα πρόσωπα που βρίσκονταν πίσω από τα ψευδώνυμα των αρθρογράφων του περιοδικού από το 1946 μέχρι και το 1960: Σταματία Μαστρογιαννοπούλου (Φοίβη), Ελένη Οικονομοπούλου (Μουσικός), Ελένη Λογοθέτου (Ιστορικός), π.Ηλίας Μαστρογιαννόπουλος (Νηρέυς), Μαργαρίτα Πανταζοπούλου (Κλήμης).

Κατά την πρώτη περίοδο κυκλοφορίας του περιοδικού παρατηρείται η χρήση ψευδωνύμων από την πλειοψηφία των συντακτών, γεγονός που εκ πρώτης όψεως κάνει το έντυπο δυσπρόσιτο για τον ερευνητή. Ωστόσο, μετά από συνεντεύξεις στο εκδοτικό περιβάλλον, γίνεται φανερό ότι τα πρόσωπα αυτά ήταν ευρέως γνωστά και δραστηριοποιούνταν στους περισσότερους από τους άξονες δράσης της οργάνωσης που ασχολούνταν με τη μαθητική κοινότητα. Η απόκρυψη των ονομάτων οφείλεται στο συλλογικό πνεύμα και το χαμηλό προφίλ που υιοθετεί το περιοδικό, μιας και όλοι συντάκτες είναι μέλη αδελφότητας («αφιερωμένοι» ή «αφιερωμένες», όπως ονομάζονται), και σπάνια δραστηριοποιούνται ως μονάδες στην κοινωνία. Άλλες πάλι φορές, κυρίως στα editorials (εκδοτικά σημειώματα) παρατηρείται να υπογράφεται το άρθρο απ' όλη τη συντακτική επιτροπή ως «ΖτΠ».

Η βασική ομάδα που ορίστηκε εξ αρχής θα έμενε σταθερή για πολλά χρόνια, με τα ίδια ψευδώνυμα, μέχρι και το 1960, οπότε την σύνθεση του εντύπου αναλαμβάνει εξ' ολοκλήρου ένας και μόνο άνθρωπος που αναδεικνύεται μέσα από την «Ευσέβεια» (δεύτερη συγγραφική περίοδος). Πρόκειται για το μέλος της αδελφότητας, Μαργαρίτα Χ. Πανταζοπούλου, εκπαιδευτικό, η οποία είχε από την αρχή εργαστεί στο περιοδικό και είχε ασχοληθεί πολύ εντατικά με τις μαθητικές ομάδες, τα Κατηχητικά και τις κατασκηνώσεις της Ζωής. Επί των ημερών της, το περιοδικό φημολογείται ότι σημείωσε τη μεγαλύτερη αναγνωστική του επιτυχία. Σύμφωνα με μαρτυρίες, η ίδια το συνέθετε εξ' ολοκλήρου μέχρι τον θάνατό της το 2015.

Κατά την πρώτη και δεύτερη περίοδο, η διαδικασία που προηγείτο πριν την έκδοση και την κυκλοφορία του εντύπου ήταν συγκεκριμένη. Αρχικά, σε συνέλευση των μελών που αρθρογραφούσαν, οριζόταν ο τίτλος, τα θέματα και τα αφιερώματα κάθε τεύχους. Έπειτα, μεσολαβούσαν κάποιες μέρες για τη συγγραφή τους, και τέλος, η συγγραφική ομάδα συνεδρίαζε και πάλι για να καταθέσει τα κείμενα και να τα τοποθετήσει στο τεύχος. Στην τελευταία αυτή συνεδρίαση παρευρισκόταν και ο προϊστάμενος της ανδρικής αδελφότητας μαζί με μερικούς ακόμη αρμοδίους –επίσης από την Ζωή-, οι οποίοι ενέκριναν ή όχι το τεύχος, διόρθωναν τυχόν σημεία που δεν ακολουθούσαν τις κατευθυντήριες γραμμές της οργάνωσης και αποφάσιζαν για την τελική έκδοση του περιοδικού.

Με την εκδημία της Μ. Πανταζοπούλου, το έντυπο περνά στην τρίτη συγγραφική του περίοδο, η οποία φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Από το 2015 κι εξής, η συντακτική ομάδα αποτελείται μόνο από συνεργάτες της αδελφότητας και όχι μέλη της, και επιλέγουν να υπογράφουν με το πραγματικό τους όνομα. Πλέον, η γυναικεία αδελφότητα δίνει μονάχα την τελική έγκριση έκδοσης και κυκλοφορίας του περιοδικού, χωρίς να μετέχει ενεργά στη δημιουργία του.

Όπως φαίνεται και από τα στοιχεία που καταγράφονται παραπάνω, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η συντακτική εργασία κάποιων ατόμων της Ζωής (ιδίως η συγγραφική ομάδα της πρώτης περιόδου, και η υπεύθυνη της δεύτερης) είναι πολύχρονη και αδιάλειπτη για σχεδόν μία

πενηντακονταετία. Από αυτό μπορούμε να καταλήξουμε σε δύο συμπεράσματα που είναι βασικά για το χαρακτήρα του περιοδικού. Καταρχάς, ο ανιδιοτελής και εθελοντικός χαρακτήρας της συντακτικής ομάδας φαίνεται να αποκτά μία φύση ολοκληρωτικής αφιέρωσης στο παιδικό περιοδικό. Από την άλλη πλευρά, πίσω από την ενασχόληση των ίδιων βασικών προσώπων για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα με το έντυπο μπορεί να κρύβεται ο συντηρητικός του χαρακτήρας και η πολύ αργή του εξέλιξη σε σχέση με άλλα αντίστοιχα, το ίδιο μακρόβια, έντυπα.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:

ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1946

4.1 Περίληψη του έτους 1946

Τον Οκτώβριο του 1946 κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του το παιδικό περιοδικό της αδελφότητας Θεολόγων 'ΖΩΗ' (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 2). Η έκδοση αυτή δεν αποτέλεσε πρόκληση για την αδελφότητα, καθώς η ίδια είχε ιδρυθεί από το 1907 και μέχρι τότε είχε κάνει πλήθος εκδόσεων θεολογικού και ηθικοπλαστικού περιεχομένου και είχε ήδη αναμειχθεί αρκετά με τη νεολαία, λόγω των Κατηχητικών σχολείων και των Χριστιανικών ομάδων που διατηρούσε. Μάλιστα, σύμφωνα με δηλώσεις της επιτροπής σύνταξης, η ιδέα του παιδικού περιοδικού ετοιμαζόταν ήδη από το 1938⁷⁴.

Η αδελφότητα δραστηριοποιούνταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να ασχολείται με την ιεραποστολή και την κατήχηση κάθε κοινωνικής ομάδας εξειδικευμένα (Επιστήμονες, Φοιτητές, Οικογενειάρχες, Γυναίκες, εργαζόμενοι, μαθητές κλπ)⁷⁵. Αυτό συνέβαινε και στις εκδόσεις της⁷⁶. Έχοντας αυτήν την τακτική, ήταν θέμα χρόνου να δημιουργηθεί και η αντίστοιχη παιδική έκδοση που θα απευθυνόταν στα πάμπολλα νέα μέλη της που συσπείρωνε μέσω των μαθητικών ομάδων (Χ.Μ.Ο.)⁷⁷. Μέσα σ' ένα τέτοιο ενθαρρυντικό –από το περιβάλλον του– κλίμα γεννιέται το περιοδικό, παρόλο που οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες της εποχής είναι πολλές.

Τα βασικά χαρακτηριστικά που παρατηρούμε στην ύλη του πρώτου έτους είναι η θρησκευτική στράτευση και η έμφαση που δίνει στην έννοια του έθνους (εθνοφοροσύνη)⁷⁸. Οι αξίες αυτές σχετίζονται μεν με την εκ θεμελίων ιδεολογία της οργάνωσης, απορρέουν όμως και από τις ιστορικές συνθήκες της εποχής. Αυτά τα δύο 'ιδανικά', όπως αναδεικνύονται μέσα από τα κείμενα, *Πίστις* και *Πατρίς*, θα μονοπωλούν το περιεχόμενο του εντύπου κατά τα πρώτα βήματα του περιοδικού, που συμπίπτουν και με την περίοδο του εμφυλίου.

⁷⁴ Από τη συνέντευξη της Γ.Ε., ό.π.

⁷⁵ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 104.

⁷⁶ Αντίστοιχα, παρατηρούμε τις εξειδικευμένες εκδόσεις για άλλες συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Για παράδειγμα, το περιοδικό *Ακτίνες* εκδίδεται από τη «Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων» (ΧΕΕ), που είναι σωματείο της οργάνωσης, και απευθύνεται στην επιστημονική κοινότητα, οι εκδόσεις της ΓΕΧΑ («Ένωσις Γονέων 'η Χριστιανική Αγωγή'»), άλλου σωματείου της, εκδίδει βιβλία που απευθύνονται στους γονείς, ο *Κόσμος της Ελληνίδος*, που απευθυνόταν στο γυναικείο κοινό.

⁷⁷ Vasilios N. Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», στο Philip Carabott, Thanassis Sfikas (επιμ.), *The Greek Civil War*, Λονδίνο, Ashgate, 2004, σ. 159- 174.

⁷⁸ Έφη Γαζή, *Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια: Ιστορία ενός συνθήματος, 1880-1930*, Αθήνα, Πόλις, 2011, σ.309.

4.2 «Το γράμμα του τραυματία»⁷⁹

Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού συναντούμε τις πρώτες αναφορές στην εθνική ιστορία καθώς και τα πρώτα πατριωτικά διδάγματα. Τέτοιου είδους στοιχεία, ειδικά στα επετειακά τεύχη, θα είναι πολύ συχνά στο εξής και μέχρι τις πιο σύγχρονες κυκλοφορίες του περιοδικού. Κεντρική θέση στο ολιγοσέλιδο τεύχος καταλαμβάνει μία μικρή ηθικοπλαστική μυθοπλασία, με τίτλο «το γράμμα του τραυματία», που αναφέρεται σ' ένα περιστατικό το οποίο λαμβάνει χώρα στο στρατιωτικό νοσοκομείο, εκεί δηλαδή που νοσηλεύονται οι τραυματίες του πολέμου μετά την απελευθέρωση. Την ημέρα του επισκεπτηρίου όλοι οι τραυματίες συναντούν τους δικούς τους και δέχονται τα δώρα τους, εκτός από έναν. Ένα παιδί τον πλησιάζει, μαθαίνει για τη δική του ηρωική και στενάχωρη ιστορία, του κρατά παρέα και αναλαμβάνει να γράψει το ίδιο γράμμα στην οικογένειά του για να μην τον θεωρούν νεκρό.

Στην ιστορία αξίζει να δοθεί έμφαση στον τρόπο που σκιαγραφούνται οι δυο πρωταγωνιστές. Και οι δύο αποτελούν πρότυπα για την ηλικία και τη θέση τους, και καθρεπτίζουν την κοσμοθεωρία της οργάνωσης εν καιρώ του εμφυλίου. Αρχικά παρατηρούμε τον τραυματία, που παρουσιάζεται αξιολύπητος μέσα σε ένα σκηνικό συγκινησιακά φορτισμένο. Δεν έχει δεχθεί καμία επίσκεψη και, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους, δεν έχει δεχθεί και κανένα δώρο:

«Ένα μονάχα κρεβάτι, το 7, είναι έρημο. Ούτε ένας επισκέπτης δεν υπάρχει. Το κομοδίνο εντελώς άδειο, στέκει κι αυτό παραπονεμένο. Με το πόδι τεντωμένο επάνω σε μια σανίδα είναι ξαπλωμένος ο τραυματίας αυτός που δεν έχει επισκέψεις. Από την στάσι μονάχα, που είναι υποχρεωμένος να μένη πάντα, καταλαβαίνεις πως θα υποφέρει πολύ. Το φανερώνουν άλλωστε κι οι μορφασμοί του πόνου που κάνει από καιρό σε καιρό.»

Ο άνθρωπος αυτός είναι ο ήρωας του εθνικού αγώνα όπως θα τον παρουσιάσει το περιοδικό πολλάκις στα κείμενα που θα δημοσιευτούν από το '46 μέχρι το '50. Είναι μέσης ή χαμηλής κοινωνικής τάξης, θεοσεβούμενος, υπομονετικός, με πνεύμα αυτοθυσίας για την πατρίδα και σωστός οικογενειάρχης⁸⁰.

Από την άλλη πλευρά, ο μικρός πρωταγωνιστής έχει επίσης ρόλο εξιδανικευμένο και γίνεται εύκολα παράδειγμα προς μίμηση για τους μικρούς αναγνώστες. Με ευγένεια και αλtruισμό, χωρίς να νιώθει δισταγμό ή φόβο να προσεγγίσει έναν ξένο, τραυματισμένο και ταλαιπωρημένο άνθρωπο, αναλαμβάνει ρόλο φιλανθρωπικό και ιεραποστολικό.

⁷⁹ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 1, 1946, σ. 9.

⁸⁰ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 104.

«-Μαμά, κύτταζε αυτόν τον τραυματία που δεν έχει κανένα! Θα πάω εγώ να του κάνω συντροφιά. Και, χωρίς να περιμένει απάντησι, διέσχισε τρέχοντας το θάλαμο και πλησίασε το κρεβάτι. Ο μικρός κάρφωσε επάνω του τα μάτια του με συμπόνια. -Πονάτε πολύ; ρώτησε με αγάπη.»

Η συμπεριφορά του παιδιού αντικατοπτρίζει χαρακτηριστικά το πρότυπο του καλού παιδιού που προβάλλει η οργάνωση τα χρόνια εκείνα μέσω των Κατηχητικών σχολείων της. Τα παιδιά διδάσκονται τρόπους καλής συμπεριφοράς για να βελτιώσουν τον χαρακτήρα τους και να αναδειχθούν ηθικά για την κοινωνία⁸¹. Το στοιχείο αυτό θα αναδειχθεί σταδιακά μέσα από το περιοδικό ως το βασικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας του Έλληνα πατριώτη και αγωνιστή μέσα στον εμφύλιο, και θα είναι κοινός τόπος στη *Ζωή του Παιδιού* μέχρι και τη δεκαετία του '50. Αυτό επιβεβαιώνεται και στο κείμενο από τον τρόπο που επιλέγει ο πρωταγωνιστής να υπογράψει το γράμμα του («*Κώστας, μαθητής του Κατηχητικού Σχολείου Αθηνών*»).

«Γύρισε και κύτταζε τον μικρόν Κώστα με βλέμμα γεμάτο ευγνωμοσύνη: -Πώς να σε ευχαριστήσω, καλό μου παιδί! Ο Θεός σ' έστειλε! -Στο Κατηχητικό μας είπαν πως πρέπει να βοηθούμε εκείνους που έχουν ανάγκη. Κάθε Πέμπτη που δέχεται το νοσοκομείο, θα έρχομαι να σας βλέπω.»

Η εικόνα, τέλος, που συνοδεύει το κείμενο είναι απλή και άχρωμη και παρουσιάζει τη συγκυρία με ιδανικό τρόπο: ο τραυματίας είναι καθαρός, ξυρισμένος και καλοχτενισμένος και το παιδί είναι αφοσιωμένο και απερίσπαστο στη διακονοία του (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 3). Τη διήγηση αυτή θα μπορούσαμε να συναντήσουμε και σε ένα αντίστοιχο επετειακό τεύχος ακόμα και στις μέρες μας, όμως αξίζει να αναφερθεί ότι η χρονική στιγμή που δημοσιεύεται είναι και πραγματικός χρόνος της ιστορίας, καθώς δεν έχει περάσει καιρός από το τέλος του πολέμου. Αυτό κάνει τη δημοσίευση ακόμη πιο ζωντανή και προσιτή στους αναγνώστες, οι οποίοι μπορεί να έχουν και προσωπικές εμπειρίες από αντίστοιχα περιστατικά.

4.3 «Μάννα Ελλάδα»⁸²

Όπως προείπαμε, το 1946 είναι μια περίοδος που τα σημάδια του πολέμου είναι ακόμη νωπά, και ο ενθουσιασμός της απελευθέρωσης ακόμα ζωντανός. Έτσι, δε μας κάνει εντύπωση που ο

⁸¹ Η ηθική γίνεται με τον τρόπο αυτό ένας αυτοσκοπός, τον οποίο ο Χρήστος Γιανναράς ονομάζει «*ωφελημοθηρική κατηκοντολογία*» (Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 365-366). Παρομοίως, ο Δημήτρης Τσάκωνας, σχολιάζοντας τη διδασκαλία της οργάνωσης, αναφέρει ότι ο Χριστός παρουσιάζεται σαν ένα ηθικό πρότυπο μίμησης, και η μέλλουσα ζωή ως αμοιβή μίας «ηθικής συμμορφώσεως» (Δημήτρης Τσάκωνας, *Ιδεαλισμός και Μαρξισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κάκτος, 1988, σ. 266).

⁸² *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 2, 1946, σ. 24.

επετειακός χαρακτήρας για τον εορτασμό του έπους του 1940 διατηρήθηκε και στο δεύτερο τεύχος του περιοδικού, που εκδόθηκε την 1^η Νοεμβρίου του 1946.

Τα μηνύματα που στέλνει το έντυπο στους αναγνώστες του εκείνη την περίοδο είναι βαθιά πατριωτικά και χριστιανικά. Εγκωμιάζει τους ήρωες του Ελληνοϊταλικού πολέμου, και αποδίδει την απελευθέρωση της Ελλάδας περισσότερο στην θρησκευτική πίστη των αγωνιστών, παρά στη γενναιότητά τους ή την φιλοπατρία τους. Είναι άξιο συζήτησης το γεγονός ότι το περιοδικό θέλει να εμπνεύσει τα ίδια αισθήματα και στα μικρά παιδιά. Αυτό το επιτυγχάνει μέσα από τα πρότυπα που προβάλλει. Τα παρουσιάζει να ονειρεύονται ότι θα δοθεί και σ' αυτά η ευκαιρία να υπερασπιστούν την πατρίδα τους και να γίνουν ήρωες, ότι κι αυτά προβάλλουν την πίστη τους σε δύσκολους καιρούς, ότι ο αγώνας δεν τελειώνει ποτέ, αλλά συνεχίζεται, και -το πιο αξιοσημείωτο- ότι κι αυτά αποτελούν μέλη ενός νέου στρατού που προσφέρει και αγωνίζεται ενάντια σε σύγχρονους εχθρούς. Τέτοια παραδείγματα μπορεί να εντοπίσει κανείς πολλά αν ανατρέξει την ύλη του πρώτου έτους της *Ζωής του Παιδιού*⁸³. Αυτό, βεβαίως, δεν είναι δύσκολο να αιτιολογηθεί αν λάβουμε υπόψη τις ιστορικές συγκυρίες της εποχής, και ιδιαιτέρως τις αντιλήψεις της συγγραφικής ομάδας. Ο εμφύλιος πόλεμος είχε ήδη ξεκινήσει και η οργάνωση είχε ήδη επιλέξει στρατόπεδο. Η ιδιολογία της δεν γνωστοποιείται ακόμη φανερά μέσα στις σελίδες του περιοδικού, όπως γίνεται στα επόμενα έτη, όμως υπονοείται.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το παρόν ποιήμα, που υπογράφεται από τη Χλόη Αχαϊκού. Το ποιήμα φέρεται να είναι μια επίκληση ενός μικρού παιδιού προς τη Μητέρα-Ελλάδα. Της ζητά να του δώσει *πίστη* για να γίνει και ο ίδιος ήρωας, όπως ήταν ο πατέρας του στον πόλεμο, και να του δοθεί η ευκαιρία να την τιμήσει όπως αυτός. Το εφόδιο της πίστης σε έναν ήρωα είναι το βασικότερο και χάρη σ' αυτό μπορούν να πραγματοποιθούν όλα τα υπόλοιπα όνειρα:

*«Μάννα Ελλάδα! Την τρανή ορμή του,
δώσε και στ' ανήλικο παιδί του.
Πώς προσμένω νάρθει μια στιγμή,
δόξα να σου φέρω και τιμή.*

*Δώσε μου τ' αγνό της Πίστης γάλα,
κι όλα τα όνειρά μου τα μεγάλα
που έχω στην καρδιά μου και στο νου,
πράξη θα μπορέσουν να γενούν.*

⁸³ Βλ. άρθρα 1946: «Στη νέα Φυτεία» (τχ. 1, σ. 6), «Από την παιδική κίνηση» (τχ. 3, σ. 47), «Ημέρα δική σας, Παιδιά!» (τχ. 5, σ. 66-67).

*Μάννα Ελλάδα! Δος μου την ευχή σου
και θερμά για μένα προσευχήσου.
Τ' όνειρό μου ας γίνει αληθινό:
Ήρωα γιός μια μέρα να φανώ!»*

4.4 «Ημέρα δική σας, παιδιά!»⁸⁴

Με το τέλος του 1946, η οργάνωση αρχίζει να παίρνει τη θέση της απέναντι στις εμφύλιες διαμάχες που διαδραματίζονται στον ελλαδικό χώρο. Δε θα την εκθέσει ακόμη έντονα στο παιδικό περιοδικό όμως ψήγματα της είναι εύκολο να γίνουν αντιληπτά.

Το παραπάνω επιβεβαιώνεται στο παρόν κείμενο, που είναι ένα εορταστικό editorial, τον Δεκέμβριο του '46. Εν όψει της γιορτής των Χριστουγέννων, ο αρθρογράφος λαμβάνει αφορμή από τη λύτρωση που έφερε στον τότε ειδωλολατρικό κόσμο ο Χριστός με τη γέννησή του, και μεταφέρει την ιστορία στο συγγραφικό παρόν, όπου, κατά τη γνώμη του, ο άνθρωπος πάσχει κατά τον ίδιο τρόπο. Η αναφορά του γίνεται κυρίως στα παιδιά, γιατί πιστεύει ότι πρώτα αυτά υπέφεραν τότε μεγαλώνοντας με γονείς αμαρτωλούς, και σήμερα αντίστοιχα βιώνουν τα ίδια τα λάθη των γονέων τους. Ποια είναι όμως αυτά τα λάθη; Στο άρθρο παρατηρούμε ότι η δυστυχία που επικρατεί δεν σχετίζεται με την ειδωλολατρεία ή με την αμαρτία γενικευμένα, αλλά με τη διαίρεση, τη διαμάχη, τη διχόνοια, τον πόλεμο αδερφών μεταξύ τους: «*τη δυστυχία της διαίρεσης και της μάχης που κυριαρχεί μέσα στα σπίτια τους*». Η νύξη στα ιστορικά γεγονότα του εμφυλίου γίνεται άμεσα ιδιαίτερος μέσα από τα ερωτήματα που ο αρθρογράφος απευθύνει στους αναγνώστες:

*«Έως πότε θα πετσοκόβεστε; Τι επάθατε και γυρίσατε πάλι στην ασπλαχνία των πρό
Χριστού ειδωλολατρών και θυσιάσετε τη ζωή σας, τη ζωή των παιδιών σας μέσα σε
φρικτούς πολέμους;»*

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ένα στοιχείο που κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του εδώ, και θα είναι κοινός τόπος κατά τα ερχόμενα χρονιά του Εμφυλίου στο περιοδικό. Πρόκειται για μία εθνικοθησκευτική επιστράτευση που διενεργούσε η Ζωή στα παιδιά που εντάσσονταν στις δραστηριότητές της (Κατηχητικά, Ομάδες, αναγνώστες Ζωής του Παιδιού). Η οργάνωση διακήρυττε ότι η Ελλάδα θα αναγεννηθεί και θα ελευθερωθεί από τα δεσμά των κομμουνιστών, μόνο με την επικράτηση ενός ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, και πρέσβευε ότι, για να επιτευχθεί αυτό, πρέπει οι νέοι να λαμβάνουν μια αντίστοιχη αγωγή που θα τους

⁸⁴ Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 5, 1946, σ. 66-67.

αναδειξεί αργότερα σε ‘άξιους’ πολίτες της χώρας⁸⁵. Το ρόλο του φορέα αυτής της αγωγής τον αναλαμβάνει αποτελεσματικά η ίδια. Όσον αφορά το παιδικό περιοδικό, αυτή η ιδεολογία αντικατοπτρίζεται σε πολλά άρθρα την περίοδο 1946- 1950⁸⁶, με βασικό θέμα την δημιουργία ενός νέου χριστιανικού στρατού οπλισμένου με πολύ ενθουσιασμό και πίστη, ο οποίος θα εγκαθιδρύσει μια νέα ζωή στη χώρα.

Τα προαναφερθέντα βρίσκουν για πρώτη φορά άμεση εφαρμογή στο παιδικό έντυπο στο παρόν κείμενο. Για τον αρθρογράφο, τα παιδιά που γνώρισαν στη ζωή τους τον Χριστό και άλλαξε τη ζωή τους αποτελούν μέλη ενός στρατού, ο οποίος θέλει να κατακυριεύσει τον κόσμο για το καλό της ανθρωπότητας. Με ένα ασύνδετο σχήμα, ο κειμενογράφος δίνει το μήνυμά του στα παιδιά με τρόπο τέτοιο που θυμίζει πολιτικό λόγο σε προεκλογική εκστρατεία. Μάλιστα, τονίζει την ηλικία των ‘στρατιωτών’ με γράμματα αραιά.

«Ένας ειρηνικός και οπλισμένος με αγνό ενθουσιασμό στρατός. Διεθνής και παγκόσμιος στρατός. Δεν απειλεί κανένα. Κάθε άλλο. Αγαπάει τον άνθρωπο. Πέρα ως πέρα τον άνθρωπο. Αυτόν τον δυστυχισμένο άνθρωπο της εποχής μας. Αυτόν τον καταματωμένο, τον πεινασμένο, τον φοβισμένο άνθρωπο, τον έτοιμο όμως να ριχτεί σαν θηρίο πάλι στον όμοιό του άνθρωπο για να του πιή το υπόλοιπο αίμα. Σ’ αυτόν τον άνθρωπο θέλει να μιλήσει ο αγνός αυτός στρατός, που αποτελείται από μυριάδες ν έ ο υ ς κ α ι π α ι δ ι ά. Τους Χριστιανούς νέους και τα χριστιανόπουλα της αγαπημένης μας Ελλάδος. Αυτά αποτελούν τον ελπιδοφόρο στρατό που θα μιλήσει στον άνθρωπο».

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί και η εθνική ταυτότητα του ιδιαίτερου αυτού στρατού. Ο στρατός φαίνεται παγκόσμιος, αποτελείται όμως από Έλληνες και δη Χριστιανούς. Αυτή η αναφορά δε μπορεί παρά να μας καταδείξει γι άλλη μια φορά ότι το κείμενο είναι όντως επίκαιρο και όχι απλά επετειακό.

4.5 Η στήλη «Από την παιδική κίνηση»⁸⁷

Η στήλη αυτή καθιερώνεται από το πρώτο κιόλας τεύχος του περιοδικού και αποτελεί ένα σύντομο ειδησεογραφικό δελτίο, που ασχολείται κατά κύριο λόγο με τις δράσεις και τις

⁸⁵ Μαρία Σιγανού, ό.π., σελ 107.

⁸⁶ «Δεν επρόφθασεν ο κόσμος να ηρεμήσει και νέα τώρα επιστράτευσις. Πάλι λοιπόν, όπλα και μάχες και αίμα; Όχι! Ειρηνική είναι η επιστράτευσις και χωρίς όπλα. Επιστρατεύεται ο στρατός του Χριστού. Γεμίζουν οι εκκλησίες. Κατώτερα, Μέσα, Ανώτερα Κατηχητικά σχολεία. Έρχονται οι μαθηταί με παλμό και ενθουσιασμό [...] 76.000 παιδιά στην Ελλάδα φοιτούν με ζήλο εις τα Κατηχητικά Σχολεία, ετοιμάζοντας έτσι την καινούργια Ελλάδα.» («Από την παιδική κίνηση», *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 2, 1946, σ. 30). Βλ. περισσότερα άρθρα από το έτος 1946: «Γύρω από τον Ευαγγελισμό» (τχ. 36, σ.106), «Γιορτές για την πατρίδα» (τχ. 56, σ. 46), «Ψυχές ηρώων» (τχ. 60, σ.99-100), «Εσύ τι κάνεις για την Ελλάδα;» (τ.64, σ.162).

⁸⁷ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 3, 1946, σ.47.

εκδηλώσεις των Μαθητικών Ομάδων της Ζωής, και δευτερευόντως με άλλες ποικίλες ειδήσεις και νέα που συνάδουν με την ιδεολογία που το έντυπο προβάλλει. Το γεγονός ότι υπάρχει, ήδη πριν την εμφάνιση του εντύπου, μια ενεργή παιδική κοινότητα στη Ζωή, κάνει πολύ ευκολότερη την είσοδό του στα σπίτια. Μάλιστα, χάρη σ' αυτή τη στήλη, επιτυγχάνεται άμεσα μία καλή υποδοχή του περιοδικού στην κοινωνία, καθώς οι αναγνώστες και οι οικογένειές τους παρακολουθούσαν μέσα σ' αυτό τα δικά τους βιώματα. Έχει σημασία, λοιπόν, ότι, από την πρώτη κυκλοφορία του περιοδικού, η στήλη «Από την Παιδική Κίνησι» έχει πολύ υλικό να δημοσιεύσει, εφόσον υπάρχει ήδη μία έμμεση σχέση των αναγνωστών με την εκδοτική ομάδα.

Στο παρόν τεύχος αξιοσημείωτο είναι ένα ανακοινωθέν που αφορά σε μία φιλανθρωπική δράση προς τους πληγέντες από το ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων. Με έντονα συναισθηματικό ύφος, ανακοινώνεται ότι οργανώθηκε μία κατασκήνωση για αναψυχή των ορφανών παιδιών. Αυτό που αξίζει να επισημανθεί είναι ο θρησκευτικός τόνος που δίνεται στην είδηση, καθώς οι άνθρωποι που προσφέρουν την κατασκήνωση είναι «καλοί Χριστιανοί» και κανείς δεν πρόκειται να ξεχάσει το έργο τους⁸⁸. Βεβαίως πίσω από αυτό το προφίλ βρίσκεται η ίδια η οργάνωση που οργάνωνε τότε τις παιδικές χριστιανικές κατασκηνώσεις. Η φιλανθρωπική δράση της προβάλλεται με κάθε ευκαιρία σε αυτά τα δημοσιεύματα.

«Θυμάστε όλοι τα ματωμένα Καλάβρυτα! Εκατοντάδες παιδιά μείνανε χωρίς πατέρα και προστάτη. Βρέθηκαν λοιπόν μερικοί καλοί Χριστιανοί και εμάζεψαν 80-100 αγόρια και τα επήγαν για ένα σχεδόν μήνα κατασκήνωσι σε μία ωραία εξοχή των Πατρών. Έφυγαν έτσι τα δυστυχισμένα αυτά παιδιά από το περιβάλλον των 700 σταυρών, που είναι στημένοι στους τάφους των φονευθέντων Καλαβρυτινών. Έμαθαν εκεί πως ο καλός Θεός είναι γι' αυτά πατέρας στοργικός, που δεν αφήνει μοναχό κανένα παιδάκι ορφανό... Στην παιδική τους ψυχή η κατασκήνωση αυτή θα μείνη αλησμόνητη για πάντα».

⁸⁸ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 107.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ:

ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1947

5.1 Περίληψη του έτους 1947

Το νέο έτος που πρόκειται να διανύσει το περιοδικό είναι και η πρώτη ολοκληρωμένη χρονιά κυκλοφορίας. Αυτή είναι και η περίοδος που το περιοδικό θα καταλήξει σε μία βασική δομή η οποία πρόκειται να παραμείνει σταθερή, με πολύ μικρές αλλαγές, για όλη την πρώτη πενταετία. Η ύλη του εντύπου θα συμπεριλάβει όλες τις εθνικές και θρησκευτικές γιορτές του χρόνου. Παρόλο που μέχρι τώρα η στράτευση του εντύπου είναι καθαρά θρησκευτική, στο εξής θα παρατηρηθεί μια ροπή των ιδεών του προς την εθνοφοροσύνη και την ταύτιση πατρίδας και θρησκείας. Η σύνδεση αυτή, που θα χτιστεί σταδιακά μέσα στο '47, είναι και αυτή που θα αποτελέσει τα επόμενα χρόνια τον πυρήνα της ιδεολογίας που θα υιοθετήσει το περιοδικό μέχρι το τέλος του εμφυλίου.

Κυρίως από τα μέσα της χρονιάς θα αρχίσει να γίνεται πιο έντονη η στάση και οι απόψεις του περιοδικού για το θέμα του εμφυλίου. Αυτό θα πραγματοποιηθεί μέσα από την παρουσίαση των δύο μετώπων που αντιπαρατίθενται: αυτό των πιστών χριστιανών πατριωτών με αυτό των άπιστων εχθρών της πατρίδας⁸⁹, χωρίς, ωστόσο, να γίνει ακόμη αναφορά σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα ή πολιτικές θέσεις (Εθνικός στρατός και Δημοκρατικός στρατός).

5.2 «Γιορτές Πολιορκημένων»⁹⁰

Με την είσοδο του 1947, στα πρώτα δύο τεύχη (1^η και 15^η Ιανουαρίου) παρατηρείται έντονα το μήνυμα της εθνοφοροσύνης. Πιο συγκεκριμένα, κεντρική θέση στο έκτο τεύχος κατέχει το κείμενο «Γιορτές Πολιορκημένων». Εκ πρώτης όψεως, κάνει εντύπωση η επιλογή του αποσπάσματος από τους εκδότες, καθώς δεν είναι συνήθης η δημοσίευση ενός πατριωτικού κειμένου από τα γεγονότα της ελληνικής επανάστασης τον μήνα Ιανουάριο, χωρίς την πρόδηλη αφορμή της εθνικής εορτής της 25ης του Μαρτίου. Με μια δεύτερη πιο συστηματική ανάγνωση, καταλαβαίνει κανείς ότι την αφορμή για την επιλογή του την έχει δώσει η σύνδεσή του με τις γιορτές του Δωδεκαημέρου (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Θεοφάνεια). Πρόκειται για ένα απόσπασμα ημερολογιακού τύπου από τα «Ελληνικά Χρονικά» του Μάγερ, που ιστορεί τι έκαναν οι πολιορκημένοι του Μεσολογγίου τις γιορτινές μέρες του 1825-26, τέσσερις μήνες

⁸⁹ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 110.

⁹⁰ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 6, 1947, σ. 12.

δηλαδή πριν την έξοδο. Ο πατριωτισμός, ο ηρωισμός και το θάρρος, τα οποία πηγάζουν από την ακλόνητη πίστη των αγωνιστών στον Θεό, είναι το κύριο μήνυμα που μεταδίδεται στον αναγνώστη. Μέσα σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης οι μαχητές θυμούνται τις γιορτές των Χριστουγέννων και πανηγυρίζουν απτόητοι. Ακολουθώς, τα Θεοφάνεια τελούν δέηση στον προμαχώνα και επικαλούνται τη βοήθεια του Θεού:

«μη έχοντες άλλον καταφύγιον να στηριχθώμεν, εγκαταλειπόμενοι και πολεμούμενοι από τους ίδιους ομοθρήσκους μας, προς Αυτόν αφοσιούμεν όλως τας ελπίδας μας και Αυτός έστω ο μέγας ημών προστάτης».

Το τελευταίο αυτό απόσπασμα το οποίο είναι και τελευταίο στη δημοσίευση κάνει πολύ εναργείς τις αντιλήψεις που είχε η οργάνωση κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Καταρχάς, παρατηρείται η άρρηκτη σύνδεση των εννοιών πατρίδα και θρησκεία. Η θρησκεία είναι ο αρωγός της φιλοπατρίας και η φιλοπατρία απόδειξη της φιλοθείας. Οι αγωνιστές είναι πάντα θαρραλέοι και αγωνίζονται με χαρά για τα δύο ιδανικά τους. Ταυτόχρονα, διαβάζουμε ότι ο συγγραφέας του χρονικού εκφράζει την αγανάκτησή του για τις δύσκολες ώρες που περνά, όχι μόνο για τον τούρκο εχθρό που τους έχει περικυκλώσει, αλλά και για τον εχθρό που βρίσκεται μέσα από τα τείχη, αυτόν που είναι ομόθρησκος, ομόγλωσσος και ομογενής:

«...μη έχοντες άλλον καταφύγιον να στηριχθώμεν εγκαταλειπόμενοι και πολεμούμενοι από τους ίδιους ομοθρήσκους μας...»

Ο Μάγερ γράφει σαφώς για τις εσωτερικές συγκρούσεις που συνέβαιναν τότε μέσα στο πολιορκημένο Μεσολόγγι, όμως συνειρμικά η σύνδεση γίνεται με το παρόν που βιώνει η κοινωνία της εποχής που κυκλοφορεί το περιοδικό. Είναι και τότε περίοδος εσωτερικής ταραχής και εμφύλιων συγκρούσεων και αυτό κλονίζει την ηθική του ανθρώπου που ζητά ενότητα και ομόνοια.

5.3 «Ο Γέρος του Μωριά»⁹¹

Στα τεύχη που θα κυκλοφορήσουν την 25^η Μαρτίου του ίδιου έτους είναι εύλογο να δημοσιευθούν πατριωτικά μηνύματα, πράγμα που συμβαίνει σε κάθε επετειακό τεύχος του περιοδικού μέχρι τις μέρες μας. Το συγκεκριμένο του 1947 (τεύχος 12^ο) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς στα κείμενα που δημοσιεύονται για την ελληνική επανάσταση προβάλλονται σαφώς περισσότερο τα κατορθώματα και οι παραδειγματικές συμπεριφορές των ηρώων ως προς τη σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες, παρά ο ηρωισμός τους στις μάχες με τους Τούρκους.

⁹¹ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 12, 1947, σ. 100.

Αυτό αναμφίβολα παραπέμπει συνειρμικά στις εσωτερικές διαμάχες που κλονίζουν τον χειμώνα του 1947 την Ελλάδα. Οι ήρωες παρουσιάζονται με τρόπο γλαφυρό και έντονα συναισθηματικό, εγκωμιάζονται και αναδεικνύονται σε πρότυπα προς μίμηση για την φιλοπατρία τους, την ανωτερότητά τους και την πίστη τους –μέσα από την οποία πηγάζουν πάντοτε τα τρία προαναφερθέντα-. Είναι άτρωτοι και ακέραιοι στις αντιλήψεις τους και δίνουν ώθηση στους ασθενέστερους.

Το πρώτο κείμενο που συναντά ο αναγνώστης είναι ένα τρισέλιδο αφιέρωμα στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, υπό τον τίτλο «ο Γέρος του Μωριά». Αν μπορούσαμε να δώσουμε μια μονολεκτική περιγραφή στο κείμενο, θα ήταν ταιριαστός ο χαρακτηρισμός «Συναξάρι», διότι η αγάπη και το ψυχικό σθένος που παρουσιάζονται θυμίζουν τον βίο ενός αγίου. Δίνεται πολλή έμφαση στον τρόπο που συμπεριφερόταν στους Έλληνες που τον είχαν βλάψει, τονίζεται η διάθεσή του για συγχώρεση, καθώς και η βαθειά του πίστη που κινητοποιεί κάθε γενναία πράξη του. Αναλυτικότερα, με τη σειρά, ξεχωρίζουν τα παρακάτω σημεία. Αρχικά δίνεται ιδιαίτερη σημασία στη σχέση του με το Θεό. Ο συγγραφέας αναδεικνύει το χαρακτηριστικό/ χάρισμα αυτό περισσότερο από την αρχηγική και στρατιωτική του δεινότητα.

«Τον μεγάλον αυτόν ήρωα σαν στεφάνι τον στεφανώνουν η βαθειά του πίστη στον Θεό και η χριστιανική μεγαλοψυχία του. [...] Γονάτιζε μέσ' στην εκκλησιά –όπου κάθε Κυριακή πήγαινε με τα μικρά τότε παιδιά του- και παρακαλούσε με θερμή τον Θεό για την απελευθέρωση της πατρίδας του. [...] Φύτεψε μέσα στις καρδιές των Ελλήνων την πίστη και την αγάπη. [...] Ο Θεός έδωσε την υπογραφή του για την ελευθερία της Ελλάδας και δε μπορεί να την πάρει πίσω.»

Άρρηκτα συνδεδεμένο χαρακτηριστικό με την πίστη είναι η συγχωρητικότητα και η ανωτερότητά του απέναντι στους ανθρώπους που τον χρησιμοποίησαν ή έβλαψαν. Ο Κολοκοτρώνης μένει αλώβητος από μικρότητες και μισαλλοδοξίες. Η πίστη του τον κρατά στο ύψος ενός Αγίου που δείχνει θυσιαστική αγάπη σε όλους, ακόμη και στον φονιά του ίδιου του του γιου, θυμίζοντάς μας τον βίο του Αγίου Διονυσίου της Ζακύνθου. Χαρακτηριστικά σημεία είναι τα παρακάτω:

«Τους έμαθε να πονάει ο ένας για τον άλλον και ν' αγαπιούνται. Και κάτι παραπάνω: ν' αγαπούν και να συγχωρούν κι αυτούς ακόμα τους χειρότερους εχθρούς τους σύμφωνα με την παραγγελία του Κυρίου. Κι έδινε πρώτος το παράδειγμα [...] Τους αντίκρυσε (τους γιους του αντιπάλου του Δεληγιάννη) σαν ένα κομμάτι ζωντανό του αγαπημένου του Μωριά κι έσβησε αμέσως η θύμιση της αδικίας. Τους αγκάλιασε με βουρκωμένα από

συγκίνηση μάτια σαν αδέρφια.[...]Ποτέ δεν ξέφυγε από το στόμα του κανένας πικρός λόγος για τα περασμένα.»

Όσον αφορά αυτά τα χαρίσματα του οπλαρχηγού, αξιομνημόνευτο είναι βέβαια και ένα επεισόδιο από τη ζωή του που περιγράφεται μέσα στο κείμενο με πολύ ζωντανό και συγκινησιακό τρόπο. Όταν ο φονιάς του αδερφού του έρχεται στον Κολοκοτρώνη να του ζητήσει χάρη φορώντας τα ρούχα του νεκρού, αυτός τον δέχεται και τον καλεί να φάει μαζί τους. Η μητέρα του δεν αντέχει τον πόνο να βλέπει τον φονιά με τα ρούχα του γιου της και, όταν ξεσπά, ακολουθεί η παρακάτω στιχομυθία:

*«-Παιδί μου, και στο τραπέζι μας θα τον βάνεις τον φονιά του παιδιού μου;
-Σώπα μάνα, είπε ο στρατηγός. Αυτό είναι το καλύτερο μνημόσυνο που κάνουμε του σκοτωμένου!»*

Τέλος, είναι πολύ χαρακτηριστική και η μνεία που γίνεται στο κείμενο για την ανάγκη για ομόνοια μεταξύ των Ελλήνων σε κάθε δύσκολη στιγμή. Ο Κολοκοτρώνης, ως πρωταγωνιστής στην ιστορία της Επανάστασης, αλλά και κατά την περίοδο του εμφυλίου μετά από αυτήν (1825), παίρνει ένα ρόλο διδακτικό και καθοδηγητικό για τους νέους της εποχής του εμφυλίου πολέμου, φέρνοντας εμμέσως την τότε εποχή στο συγγραφικό παρόν. Προτάσσει το κοινό καλό έναντι του προσωπικού, συγχωρεί, δέχεται τους μετανιωμένους με ανοιχτή αγκαλιά και οδηγεί τον λαό σε έναν αγώνα ιερό υπέρ πίστεως και πατρίδος. Η ενότητα, βέβαια, σε αυτή την περίπτωση είναι θεμιτή όταν οδηγεί στην κοινή πίστη, γεγονός που επιβεβαιώνεται με το τελευταίο σχόλιο του συγγραφέα:

«Όσες φορές πραγματικά οι Έλληνες έρριξαν μέσα στο λάκκο και έθαψαν τα μίσση και τις διχόνοιες, μπόρεσαν να μεγαλουργήσουν με τον ηρωισμό και την ενότητά τους. Κι όσες πάλι φορές δεν το έκαναν, κατέστρεψαν την πατρίδα μας. Αυτό μας δείχνει ολόκληρη η ιστορία της. Το είπε άλλωστε κι ο μοναδικός Λυτρωτής, ότι όπου βρίσκεται η ενότης, εκεί υπάρχει και η ευλογία του Θεού.»

5.4 «Μόσχω Λάμπρου Τζαβέλλα»⁹²

Ακολουθώντας, παρατίθεται στο επετειακό τεύχος αφιέρωμα στη Μόσχω Λάμπρου Τζαβέλλα. Είναι κι αυτό τρισελίδο, πυκνογραμμένο, έντονα συναισθηματικά φορτισμένο και αντανακλά μία γυναικεία προσωπικότητα ιδανική και υπερβατική. Και εδώ ο συγγραφέας τονίζει τα

⁹² Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 12, σ. 107.

στοιχεία της ζωής της που αφορούν σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων, καθώς και τη γενναιότητα που πηγάζει από την πίστη της. Αξιοσημείωτη είναι εδώ και η θέση ότι η ελευθερία της χώρας ταυτίζεται με την ελευθερία του ανθρώπου να είναι χριστιανός. Οι γυναίκες που πολεμούν εδώ, πολεμούν για την πίστη τους και, από το να τη χάσουν, είναι προτιμότερο να σκοτωθούν. Ο πόλεμος παίρνει διαστάσεις ιερές. Εδώ ταυτίζονται δηλαδή οι έννοιες εθνομάρτυρας και μάρτυρας Χριστού, όπως ακριβώς και ο χριστιανισμός με την Ελλάδα.

«Βαράτε τους απίστους! Χτυπάτε, και είν' ο Θεός μαζί σας! Φωνάζει λες και μπορεί η φωνή της να φθάσει κάτω 'κει μες στην αντάρα της μάχης.»

Βέβαια, κι από αυτό το κείμενο δεν έλειπε το παράδειγμα της ομόνοιας μεταξύ των Ελλήνων. Η μεγαλοψυχία, η ανωτερότητα, η καταλλαγή του θυμού είναι γνήσια χαρακτηριστικά ενός χριστιανού που περιμένει πάντα την επιστροφή των αδίκων και συμφιλιώνει.

«Μα την φωτισμένη από την πίστη επίδραση της Μόσχως δεν την γνώρισε μοναχά η οικογένειά της. Την ένοιωσε ολόκληρο το Σούλι. Σεμνή, σοβαρή κι επιβλητική, παίρνει μέρος στα συμβούλια των οπλαρχηγών. Τα λόγια της έχουν κύρος μεγάλο. Οι Σουλιώτες την ακούνε με σεβασμό. Αυτή σταματάει τις φιλονεικίες, συμφιλιώνει τους οπλαρχηγούς και σβήνει τα πάθη και τα μίσση.»

5.5 «Τέσσερα Ηρωικά Χρόνια (1940-1944)»⁹³

Το περιοδικό φτάνει στην ολοκλήρωση ενός χρόνου κυκλοφορίας του τον Οκτώβριο του 1947. Τον μήνα εκείνο και τα τρία τεύχη που θα κυκλοφορήσουν (1^η, 15^η και 28^η Οκτωβρίου) είναι αφιερωμένα στο έπος του '40. Χαρακτηριστικό παράδειγμα με το οποίο θα θελήσει το περιοδικό να προβάλλει την ιστορία της εποχής καθώς και την ηθική που πρεσβεύει, με τρόπο εύληπτο και ελκυστικό για τους νεαρούς αναγνώστες, είναι ένα πρωτότυπο θεατρικό έργο από τη συντακτική επιτροπή της *Ζωής του Παιδιού* «Τέσσερα Ηρωικά Χρόνια (1940-1944)», που θα δημοσιευτεί σε συνέχειες και θα αποτελέσει το κεντρικό κείμενο στα τεύχη αυτά. Με ζωντανούς διαλόγους και ήρωες στα μέτρα των παιδιών (πρωταγωνιστές μαθητές), το θεατρικό διήγημα συναρπάζει περισσότερο από το πεζό και μυεί ευκολότερα τα παιδιά στο πνεύμα την εποχής που εκτυλίσσονται τα γεγονότα. Μάλιστα, η περίοδος που συμβαίνουν τα γεγονότα του θεατρικού κειμένου είναι εξαιρετικά κοντινή στα παιδιά, μιας και συμβαίνουν από το 1940 μέχρι και το 1944, και το περιοδικό δημοσιεύεται το 1947.

⁹³ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 24, 1947, σ. 299.

Πιο συγκεκριμένα, η πλοκή μιλά για μία ομάδα έξι παιδιών της Ε' τάξης του Γυμνασίου (με τα σημερινά δεδομένα μαθητές της Β' Λυκείου) οι οποίοι σε συνεργασία με τους καθηγητές τους και έναν καθηγητή τους, στηρίζουν μυστικά τον αγώνα των Ελλήνων στρατιωτών στέλνοντας εφόδια και ηθική συμπαράσταση στ' αλβανικά βουνά, και ταυτόχρονα συμπαραστεκόμενοι υλικά στις οικογένειες που μένουν στην Αθήνα και στερούνται τα προς το ζην. Το κείμενο είναι πολύ ζωντανό, με πολλούς διαλόγους και οι πρωταγωνιστές πολύ αληθοφανείς σα χαρακτήρες. Τα αφηγητικά μέρη του έργου είναι δοσμένα με πολύ γλαφυρό τρόπο και πολύ συναισθηματικά φορτισμένα:

«Ο κύριος Ζαννής μόνος του γράφει. Σε μια στιγμή αφήνει την πέννα και μονολογεί κυττώντας το χειρόγραφό του, ενώ έξω ακούγεται πότε-πότε η λυπητερή φωνή 'πεινάω'».

Μέσα από τους διαλόγους, τα κίνητρα, τις πράξεις, τα όνειρα και τους στόχους των πρωταγωνιστών διαφαίνεται πολύ καθαρά το αξιακό σύστημα της οργάνωσης και η κοσμοθεωρία με την οποία κινούνταν οι κατηχητικές ομάδες της Ζωής την εποχή εκείνη. Παράλληλα, η στάση της αδελφότητας κατά την περίοδο του εμφυλίου υποφώσκει σε σκέψεις των μεγαλύτερων πρωταγωνιστών του έργου (φιλόλογος, καθηγητής, φοιτητής), οι οποίοι υπενθυμίζουν πάντα στους μαθητές ότι ο αγώνας για την πατρίδα είναι αγώνας που τον επιτάσσει η θρησκεία. Αυτή είναι που ενώνει τους Έλληνες και τους αναδεικνύει σε ήρωες. Με τον τρόπο αυτό, ο αγώνας στον εμφύλιο είναι αγώνας πιστών και απίστων και πρέπει να οδηγήσει σε νίκη για τους Χριστιανούς⁹⁴.

Μελετώντας τα τεύχη διεξοδικά, παρατηρούμε, αρχικά, ότι κεντρική θέση στο έργο έχει το πρότυπο του καλού παιδιού, του παιδιού του κατηχητικού το οποίο είναι εξιδανικευμένο στις αντιδράσεις και τις συνήθειές του. Πρόκειται για το παιδί που είναι έξυπνο, επιμελές, ευγενικό, ομιλητικό, με αίσθηση του χιούμορ, θαρραλέο, περίσκεπτο, θρησκευόμενο και υπάκουο. Η συμπεριφορά αυτή συνεπάγεται επίσης την εξιδανικευμένη σχέση που έχουν με τους μεγαλύτερούς τους. Τα παιδιά είναι ενταγμένα σε κατηχητικές ομάδες ήδη πολλά χρόνια («*Μαθηταί Μέσου Κατηχητικού σχολείου*») και έχουν κάνει βίωμά τους αυτή την συμπεριφορά. Οι νέοι πρωταγωνιστές διαφέρουν και ξεχωρίζουν από άλλους της ηλικίας τους και αποδεικνύονται ώριμοι και ιδανικοί. Δεν αντιδρούν σε κατεστημένες αρχές, δε διακατέχονται από επιπολαιότητα παρόλο το νεαρό της ηλικίας τους, υπακούν, υποτάσσονται και ομνοούν με τους καθηγητές και τους κατηχητές τους:

«Είναι παιδί του Κατηχητικού ο Τάκης, μη φοβάσαι να δώσεις τα ονόματα των οικογενειών».

⁹⁴ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 107.

Η έγνοια τους είναι η προσφορά και το καθήκον και κινητήριοις δυνάμεις τους η πίστη και τα διδάγματα του κατηχητικού:

«...όταν γυρίσουν ο κατηχητής μας κι ο κ.Αγγέλου νικηταί, θάχουμε να τους πούμε κι εμείς από δράση. Θα δουν πως προσπαθήσαμε να εκτελέσουμε τα λόγια τους».

Η παρουσία τους στις κατηχητικές ομάδες τους δίνει μία ξεχωριστή ταυτότητα που τους διακρίνει από τα υπόλοιπα παιδιά της ηλικίας τους:

«Φορούσε το σήμα, του δείχνει το δικό του. Πλησίασε και έδωσε στον κ.Λουκίδη ένα μπουκάλι λάδι».

Πολύ χαρακτηριστικό σημείο είναι επίσης η έννοια του πολέμου ως ένα επίτευγμα ιερό που το επιτάσσει και το ενισχύει το φρόνημα ενός σωστού χριστιανού:

«...πάμε να πολεμήσουμε για την πατρίδα. Ο αγώνας είναι ιερός. Ο Χριστός είναι μαζί μας! [...]τονώστε την πίστη στη νίκη. Έχετε στο νου σας το χθεσινό μας δίδαγμα: Ο χριστιανός με την πίστη στον Χριστό γίνεται ο μεγαλύτερος ήρωας -τι ταιριαστό, αλήθεια, δίδαγμα; [...]αυτό ήταν το θέλημα του Θεού, να πέσει επάνω στο ιερό καθήκον. [...] Έτσι σας θέλει η πατρίδα. Χριστιανούς Έλληνες ως το κόκκαλο. Παιδιά, θα εργαστούμε με ζήλο. Τώρα είναι ο καιρός της θυσίας. Της αγάπης για τον πλησίον, έτσι όπως την ώρισε ο Χριστός μας».

Την ίδια στιγμή, η πίστη και η προσευχή είναι τα πιο σημαντικά όπλα ενός αγωνιστή. Αυτό φαίνεται καθαρά στο σημείο που διαβάζουμε ότι οι νέοι αποφασίζουν μαζί με τα υπόλοιπα εφόδια, να στείλουν στο πεδίο της μάχης και βιβλιαράκια της Καινής Διαθήκης:

«Ανοίγει τα δέματα. Βγάζει Καινές Διαθήκες και τακτοποιεί μερικές στο τραπέζι. Ανοίγει μία-μία και βάζει τη σφραγίδα του κατηχητικού».

Μέσα σε όλα τα παραπάνω, και παρόλο που οι συγγραφείς δεν ταυτίζουν πουθενά τις Χ.Μ.Ο. (Χριστιανικές Μαθητικές Ομάδες, που ήταν σώμα της οργάνωσης) με τα κατηχητικά σχολεία που αναφέρονται, ωστόσο είναι πασιφανές μέσα από τις συνήθειές τους ότι πρόκειται για τις κατηχητικές ομάδες της Ζωής. Έτσι, γίνεται αντιληπτός μέσα από τα κείμενα και ο καθοριστικός ρόλος που έπαιξε η αδελφότητα Ζωή ως φιλανθρωπικός φορέας τα χρόνια του Β' παγκοσμίου πολέμου και υπονοείται και ο αντίστοιχος ρόλος της στα χρόνια του εμφυλίου. Από τη μία πλευρά αναδεικνύεται το έργο, από την άλλη, όμως, προβάλλεται ως καλύτερη η οργάνωση έναντι της εκκλησίας. Η Ζωή εξυψώνεται με τον τρόπο αυτό σαν ηθικός φορέας. Οι κατηχητές εμπνέουν τους νέους να στερούνται για να προσφέρουν στους άπορους, πραγματοποιείται

συσσίτιο, στέλνονται εφόδια στους στρατιώτες, υπάρχει μέριμνα για τους τραυματίες πολέμου στα νοσοκομεία κλπ. Σύμφωνα με τον Β.Μακρίδη, η Ζωή είχε αναλάβει ειδική μέριμνα για τις οικογένειες των τραυματιών πολέμου μέσα από ειδικό σωματείο που ονομαζόταν «*Ενίσχυσις της Οικογενείας του Αγωνιστού*» (μετέπειτα «Πρόνοια των Στρατευομένων»)⁹⁵ γεγονός που επιβεβαιώνεται και στο κείμενο («*120 οικογένειες εφέδρων! Τα δέματα είναι έτοιμα*»). Ταυτόχρονα, αναδεικνύεται και ο ιεραποστολικός χαρακτήρας της αδελφότητας καθώς η οργάνωση παρέχει πρόνοια κάνοντας γνωστή την ταυτότητά της και βάζοντας τη «σφραγίδα» της:

«Ανοίγει τα δέματα. Βγάζει Καινές Διαθήκες και τακτοποιεί μερικές στο τραπέζι. Ανοίγει μία-μία και βάζει τη σφραγίδα του κατηχητικού», «-Καλώς τα τα παιδιά! Πώς πήγε το συσσίτιο; -Θαυμάσια! Σήμερα προσέχανε και στην προσευχή!».

Πολύ χαρακτηριστική είναι, τέλος, η τελευταία σκηνή του έργου που ταυτίζεται με την απελευθέρωση. Η ατμόσφαιρα είναι ένθερμη και εορταστική. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η απελευθέρωση ταυτίζεται σε πολλά σημεία με την Ανάσταση. Αυτό παραπέμπει και στο Πάσχα των Εβραίων, οι οποίοι συνέδεσαν το πέρασμα από τη σκλαβιά στην ελευθερία με την Ανάσταση του Χριστού, ο οποίος πέρασε από τον θάνατο στην αιώνια ζωή. Οι φωνές ενθουσιασμού, τα τραγούδια και οι δοξολογίες διαδέχονται η μία την άλλη καθώς, εκτός από χαρμόσυνη λήξη του έργου, είναι και κάθαρση για τον θεατή και στιγμή που, κατά το κατεστημένο των μαθητικών σκετς, οι ηθοποιοί συγκεντρώνονται όλοι μαζί στην τελευταία σκηνή για το ‘grand finale’ πριν την υπόκλιση:

«Η σκηνή γεμίζει με φως. Μπαίνουν τα παιδιά με αλαλαγμό χαράς!», «Φως! Χαρά! Ζωή! Είμαστε ελεύθεροι! Είμαστε νικηταί! Δόξα στον Νικητή! Δόξα στο Χριστό μας!», «Χριστός Ανέστη! Ανάστασις! Όλα γελούν! Όλα τραγουδούν! Λευτεριά!»). Οι δε τελευταίες ατάκες του θεατρικού κειμένου δίνουν το απόλυτο μήνυμα της ταύτισης Θρησκείας – Πατρίδας: *«Η πίστη εθριάμβευσε! Ο Κύριος μας ελύτρωσε!».*

5.6 «*Τα λόγια ενός ήρωα*»⁹⁶

Ακολουθώντας, στο ίδιο τεύχος συναντάμε άλλο ένα κείμενο παρόμοιου ύφους που γράφεται κι αυτό από μέλος της σύνταξης με το ψευδώνυμο Αγγελίνα. Πρόκειται για το άρθρο «*Τα λόγια ενός ήρωα*», το οποίο με αφορμή μια τον ηρωικό θάνατο ενός νέου στον πόλεμο, πραγματεύεται

⁹⁵ Vassilios N. Makrides, «The Greek Orthodox Church and Social Welfare during the Second World War» στο Richard Clogg, Bearing, Humanitarian, Aid to Greece in the 1940s, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2008, σ. 153.

⁹⁶ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 26, 1947, σελ. 323.

ουσιαστικά την μεταστροφή ενός κοσμικού παιδιού σε παιδί του κατηχητικού (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 4). Πιο συγκεκριμένα, ο Πάνος, μεγαλύτερος, ωριμότερος και πιο αγαπητός από τα δύο παιδιά μιας οικογένειας, είναι αντίθετος με τις κοσμικές συνήθειες του μικρού του αδερφού, Αντώνη, διότι πιστεύει ότι αυτές τον αλλοτριώνουν και δεν τον αφήνουν να προοδεύσει. Οι απαγορεύσεις που του συνιστά δημιουργούν χάσμα μεταξύ τους το οποίο φαντάζει αγεφύρωτο. Με την έναρξη του πολέμου ο Πάνος στρατεύεται, υπηρετεί και πέφτει στο πεδίο της μάχης. Πριν πεθάνει, παραγγέλνει σε έναν συμμαχητή του να μεταφέρει στον μικρό αδελφό του την τελευταία επιθυμία του: να γίνει καλός χριστιανός. Η είδηση του θανάτου φτάνει πολύ αργότερα στην οικογένεια και η τελευταία επιθυμία του Πάνου επηρεάζει καταλυτικά τη ζωή του Αντώνη, ο οποίος αποφασίζει μια νέα πορεία.

Ο ίδιος ο τίτλος επιβεβαιώνει την πρόθεση της συγγραφέα. Ενώ το αναμενόμενο είναι να διαβάσουμε 'λόγια' ως μία μαρτυρία από το μέτωπο ή 'λόγια' ως κάποιο ηθικό δίδαγμα ηρωισμού, εν τέλει ο ήρωας αποδεικνύεται ήρωας για τα λόγια που θα πει και θα φέρει έναν νέο στο περιβάλλον της κατηχητικής ομάδας. Γεμάτο με συναισθηματικές και ρομαντικές περιγραφές, άκρως στοχευμένο και στρατευμένο, το κείμενο φαίνεται να επιδιώκει κάτι άλλο παρά την έμπνευση της πατριδογνωσίας και της φιλοπατρίας στους αναγνώστες των επετειακών τευχών:

«Αν τύχει και τον ρωτήσετε, θα σας μιλήσει για το πιο συγκινητικό θέμα της ζωής του. Μην ξαφνιαστείτε όμως όταν θα δήτε ταυτοχρόνως και δυο δάκρυα να θολώνουν τα μεγάλα του μάτια».

Η έννοια του πολέμου και ο χαμός του Πάνου παίρνουν τη χροιά της αναγκαιότητας για θυσία, προκειμένου να σωθεί μία καταδικασμένη ψυχή. Σαν όλα να συμβαίνουν για να επιστρέψει ένα άσωτο παιδί που θα χανόταν χωρίς τις εξελίξεις που συνέβησαν. Πιο συγκεκριμένα, στην αρχή έχουμε την περιγραφή των δύο παιδιών που είναι εκ διαμέτρου διαφορετικοί χαρακτήρες. Διαφαίνεται εδώ και η πρώτη ανταύγεια στράτευσης του κειμένου προς την θρησκευτική κατεύθυνση και μάλιστα την οργανωσιακή. Από τη μία πλευρά ο Πάνος που είναι παιδί θεοσεβούμενο, «*το καμάρι των γονέων και όλων εκείνων που τον γνώριζαν*», συνετός και προστατευτικός προς τον μικρό του αδερφό και κατά το κείμενο «*ανεκτίμητος θησαυρός*». Η αδυναμία των γονέων προς τον Πάνο είναι φανερή και στο κείμενο:

«Εσύ μοναχά μου μένεις τώρα, Αντώνη μου! Όμως κρίμα... Εσύ δε μοιάζεις καθόλου του Πάνου! Εκείνος ήταν τόσο καλός, τόσο καλός..!».

Ο Πάνος αναδεικνύεται τον πόλεμο σε πρότυπο ανθρωπιάς, ηρωισμού και έμπρακτης πίστης στον Θεό:

«Ο Πάνος μας έδινε θάρρος και κουράγιο με την άφθαστη ανδρεία του. –Ελάτε, παιδιά, να ψάλουμε, μας έλεγε, και θα δείτε πώς θα ζεσταθούμε. Ήταν ο άγγελος του λόχου μας, όπως τον ωνόμαζε ο λοχαγός μας. Στις ατελείωτες πορείες μας μέσα στα χιόνια, τους γκρεμούς και τα φαράγγια της Πίνδου ξεχνούσε τη δική του κούραση, και κύτταζε ν' ανακουφίσει τους άλλους. Σαν είχαμε τον Πάνο κοντά μας νιώθαμε πιο δυνατοί. Όταν τον ρωτούσαμε πώς γίνεται να είναι πάντα τόσο χαρούμενος, απαντούσε: 'Η πίστη στον Χριστό και το δίκαιο του αγώνος μας!」

Θυσιάζεται και την ώρα που αργοπεθαίνει μεριμνά για τον μικρό του αδερφό. Από την άλλη πλευρά είναι ο Αντώνης ως το αντίθετο άκρο: ανώριμος, μικρός, επιπόλαιος στις επιλογές των φίλων του, πηγαίνει στον κινηματογράφο, πράγμα που θεωρείται «κακή επιθυμία» για έναν μαθητή από τους συντηρητικούς κύκλους της εποχής, και τέλος, δεν πηγαίνει στο κατηχητικό («Τον μάλωνε όταν πήγαινε με τις παρέες που ήθελε και που ο Πάνος έλεγε ότι αυτές θα τον κατέστρεφαν»).

Τέλος, άλλο ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα που προβάλλεται και διατρέχει όλο το κείμενο είναι το δίπολο πιστού και άπιστου ανθρώπου. Ο ένας προοδεύει, γίνεται παράδειγμα, είναι εξιδανικευμένος και άτρωτος, ο άλλος πέφτει όλο και πιο χαμηλά, είναι ντροπή για τους γύρω του και κινδυνεύει να χαθεί. Διαφαίνονται εδώ τα οργανωσιακού τύπου καθήκοντα και οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί ο σωστός χριστιανός για να θεωρείται ευσεβής⁹⁷. Όταν ο άνθρωπος καταλάβει τον λάθος δρόμο που βάδιζε και μετασταφεί, τότε η ζωή του αλλάζει άρδην και βρίσκει νόημα ύπαρξης (μιλώντας για τον Αντώνη μετά την αλλαγή του:

«Είναι ένας από τους πιο καλούς μαθητάς του Ανωτέρου κατηχητικού, ζωντανό παιδί με φλογερή πίστι, που τα μάτια του τα φλογίζει πάντα η ασκίαστη χριστιανική χαρά.»).

5.7 «Με τη βοήθεια του Θεού: Η ναυμαχία της Έλλης»⁹⁸

Την 1^η Δεκεμβρίου του 1947 δημοσιεύεται ένα κείμενο επετειακό για τη ναυμαχία που έλαβε χώρα στο βορειοανατολικό Αιγαίο στις 3 Δεκεμβρίου του 1912. Κεντρικό πρόσωπο που περιγράφεται είναι ο Παύλος Κουντουριώτης, πλοίαρχος τότε του θωρηκτού Αβέρωφ που πρωταγωνίστησε στον αγώνα. Το κείμενο υπογράφει το ψευδώνυμο *ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ*⁹⁹ το οποίο συναντούμε σε πλήθος ιστορικών κειμένων που δημοσιεύονται στη *Ζωή του Παιδιού* μέχρι και

⁹⁷ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 366.

⁹⁸ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 28, 1947, σ. 357.

⁹⁹ Πρόκειται για το ψευδώνυμο της Ελένης Λογοθέτου, η οποία υπήρξε φιλόλογος, μέλος της αδελφότητας και υπεύθυνη των ιστορικών θεμάτων του περιοδικού σε τακτική βάση μέχρι και το 1960.

το 1960. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα κείμενα, παρατηρείται μία πιο πεζή και αμερόληπτη χρήση του λόγου, χωρίς έντονα τα στοιχεία των συναισθηματικών περιγραφών και χωρίς διηγηματικά θέματα. Πρόκειται για μια περιγραφή των γεγονότων η οποία βέβαια είναι προσαρμοσμένη στα μέτρα των παιδιών και περιβεβλημένη με την χριστιανική ηθική που πρεσβεύει και προβάλλει το περιοδικό. Το προαναφερθέν γίνεται αντιληπτό κι από τον τίτλο, στον οποίο προηγείται το χριστιανικό μήνυμα του βασικού περιεχομένου.

Το πιο αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του κειμένου που συναντάται συχνά στις εκδόσεις της Ζωής είναι η συμπόρευση και ταύτιση των εννοιών της Πίστης και της Πατρίδας. Μόνο η πίστη κινητοποιεί και γεννά τον ηρωισμό και μόνη αυτή είναι που μπορεί να οδηγήσει στη νίκη. Συμπερασματικά, κάθε αγώνας αποδεικνύεται ιερός όταν οι αγωνιστές είναι θεοσεβείς. Ο Παύλος Κουντουριώτης πίσω από την στρατιωτική και αρχηγική του ικανότητα κρύβει μία θερμή πίστη. Τα παρακάτω σημεία πραγματώνουν τη θέση αυτή του περιοδικού.

«Μέσα στο ηρωικό στήθος του έκαιγε ακοίμητη η φλόγα της πίστεως, ότι ο Θεός αγαπούσε την Ελλάδα και θα την βοηθούσε στον 'υπέρ πίστεως και ελευθερίας' αγώνα της», «Αγαπούσε την θρησκεία από τα παιδικά του χρόνια και την αγάπη του αυτή την κράτησε κι όταν ανέβηκε στα πιο ανώτερα αξιώματα της Πολιτείας.», «εύρισκε πάντοτε χρόνο να πηγαίνει στην εκκλησία από την αρχή του Όρθρου. Αγαπούσε μάλιστα να διαβάζει μόνος του τους ψαλμούς.».

Επιπλέον, χαρακτηριστικό της ιδεολογίας της οργάνωσης παρατηρείται στο σημείο που γίνεται αναφορά στη βασιλεία. Η αυλή είναι αρωγός του έργου της Ζωής, διότι αντιλαμβάνεται ότι αυτή «μπορεί ν' αποτελέσει ένα ισχυρό ιδεολογικό αντίβαρο στην κομμουνιστική επανάσταση», και η οργάνωση, με τη σειρά της, συνεργάζεται με το παλάτι και το ενισχύει¹⁰⁰. Ιδιαίτερος συμβαίνει αυτό κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου που διατρέχουμε στη μελέτη. Η φράση: «Με την βοήθειαν του Θεού και τας ευχάς του βασιλέως» καταδεικνύει ακριβώς αυτή τη θέση της συντακτικής επιτροπής.

¹⁰⁰ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 375.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ:

ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1948

6.1 Περίληψη του έτους 1948

Με την είσοδο του 1948 το περιοδικό περνά στον τρίτο χρόνο κυκλοφορίας και συνεχίζει την πορεία του ακάθεκτο, καθώς έχει ήδη σημειώσει μεγάλη επιτυχία στο αναγνωστικό κοινό. Η επιτυχία του αυτή δικαιολογείται εν πολλοίς διότι οι κατηχητικές ομάδες που κάνει η αδελφότητα έχουν μεγάλη απήχηση και πληθύνονται με γοργούς ρυθμούς, όχι μόνο στην πρωτεύουσα, αλλά και σε μεγάλες επαρχιακές πόλεις¹⁰¹. Το περιβάλλον στο οποίο κοινοποιείται διαφέρει σε κάποια σημεία σε σχέση με τα δύο προηγούμενα χρόνια. Ο εμφύλιος πόλεμος συνεχίζεται στην Ελλάδα αλλά η ένταση κορυφώνεται, καθώς οι τραυματίες και οι νεκροί έχουν πολλαπλασιαστεί. Πλέον πολλές οικογένειες βιώνουν απώλειες των μελών τους, έχουν σημειωθεί τραγικά γεγονότα στο πεδίο των μαχών και η αγανάκτηση εντείνεται. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο κυκλοφορεί η *Ζωή του Παιδιού*, η οποία τώρα θα περάσει σε μία νέα φάση όσον αφορά τις θέσεις που εκφράζει ως φερέφωνο της οργάνωσης. Η *Ζωή* το 1948 θα αναδειχθεί στη συνείδηση του λαού ως βασικός αντικομμουνιστικός φορέας, όχι μόνο λόγω των δράσεών της, αλλά κυρίως λόγω της επίσημης σχετικής αρμοδιότητας που θα αναλάβει μετά από απόφαση της Βασιλικής Αυλής¹⁰². Τη συντονισμένη, λοιπόν, αυτή δράση της, αφού την εντάξει και στο πλαίσιο των μαθητικών της ομάδων, θα την κάνει φανερή σταδιακά και στο παιδικό περιοδικό. Μέχρι τώρα το έντυπο αυτό έμενε σχεδόν ανέπαφο από τα γεγονότα που διαδραματίζονταν. Προβαλλόταν, βεβαίως, η χριστιανική και ηθικιστική διδασκαλία, όμως αυτή ήταν ούτως ή άλλως η εκ θεμελίων στράτευση του περιοδικού. Τώρα, ωστόσο, η στράτευση αυτή παίρνει άλλες διαστάσεις, οι οποίες μάλιστα θα οξύνονται με αποκορύφωμα την επόμενη και τελευταία χρονιά του πολέμου (1949).

6.2 «Μεγαλείο ψυχής»¹⁰³

Χαρακτηριστικό κείμενο που προβάλλει τα προαναφερθέντα καθοριστικά στοιχεία της δεξιάς ιδεολογίας κατά την περίοδο του εμφυλίου είναι το παρόν. Με έναν τίτλο που προϊδεάζει τους αναγνώστες εξ αρχής ότι θα ακολουθήσει η περιγραφή ενός παραδείγματος ανθρώπου προς

¹⁰¹ Συνέντευξη της Γ.Ε., μέλους της αδελφότητας «Ευσέβεια» και υπεύθυνης του περιοδικού, στη Μυρτώ Σωφρονίου, στις 13-12-2017.

¹⁰² Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ. 86-87.

¹⁰³ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 36, 1948, σ. 98.

μίμηση, παραθέτει σχεδόν επιγραμματικά, υπό μορφή οδηγιών, τα τρία «διαμάντια», δηλαδή χαρίσματα, που απαρτίζουν το *μεγαλείο μιας ψυχής*, πίσω από τη μορφή ενός ήρωα.

Πιο συγκεκριμένα, το κείμενο αυτό είναι ένα editorial για το επετειακό τεύχος της 25^{ης} Μαρτίου, που δεν έχει συγκεκριμένη πλοκή ή διηγηματική αξία, παρά δίνει μέσω παραδειγμάτων συμπεριφοράς την άποψη της συντακτικής επιτροπής για το μήνυμα που δίνει η εθνική εορτή τον καιρό εκείνο. Αυτό το αποδεικνύει και το γεγονός έλλειψης υπογραφής στο τέλος του. Η πρώτη πρόταση *«σε γνωρίζω από την όψη»*, παρμένη από τον εθνικό ύμνο, παραπέμπει στο ότι η αναγνώριση τέτοιων ανδρών, ηρώων, είναι καθολική (*«Ποιος δε γνωρίζει, από τη λαμπρή της όψη, την αθάνατη ψυχή των ηρώων του 1821;»*). Όλος ο κόσμος γνωρίζει το ποιόν ενός ήρωα, όλοι έχουν κοινή γνώμη για το τι πάει να πει *μεγάλος άνδρας*, πράγμα το οποίο προκαταβάλλει τον αναγνώστη για κάτι ευρέως αποδεκτό, για κάτι καθολικό, γεγονός που δεν ισχύει, ειδικά για την ιστορική περίοδο που διατρέχει η Ελλάδα. Παρά ταύτα, καταλογογραφούνται τα χαρακτηριστικά αυτά, τα οποία συνοδεύονται πάντα από ιστορικά παράδειγμα που λειτουργούν ως επιχειρήματα.

Πρώτο *διαμάντι* είναι η ακτημοσύνη, η μη φιλαργυρία. Τα υλικά αγαθά δεν αξίζουν. Παραπέμπουν στην κοσμικότητα που έρχεται σε αντίθεση με την πνευματικότητα του χριστιανού:

«Τα παλληκάρια δεν αγαπούσαν το χρήμα. [...] Τα παλληκάρια του '21 ήταν πλούσια στην ψυχή. Το χρήμα δεν το λογάριαζαν και νίκησαν με την ψυχή κι όχι με την ύλη».

Δεν παρατίθεται τυχαία εδώ, ως πρώτο στοιχείο, η ύλη και τα υλικά αγαθά. Την εποχή που γράφεται το κείμενο η κεντρική θέση του αντικομμουνιστικού λόγου είναι ο αγώνας κατά του υλισμού, διότι αυτός είναι που γεννά φιλελευθεριστικές τάσεις¹⁰⁴.

Δεύτερο κατά σειρά *διαμάντι* είναι η εγκράτεια. Κάθε γενναίος άνδρας δεν επιδίδεται σε μάταιες πρόσκαιρες απολαύσεις, αλλά αδιαφορεί για καθετί που τον αλλοτριώνει και τον αποπροσανατολίζει από τον στόχο του, που είναι η τιμή του.

«Τα παλληκάρια δεν περιφρονούσαν μόνο το χρήμα, αλλά και κάθε καλοπέρασι. Όχι μόνο εκείνοι που γεννήθηκαν στα βουνά, μα και παιδιά χαϊδαναστημένα των πόλεων, μάθαιναν ν' αντέχουν στις δυσκολίες, να περιφρονούν τις υλικές απολαύσεις. Αγωνίζονταν πολλές φορές χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, χωρίς ύπνο στο μάτι. Έτσι εξαϋλωμένα τα παλληκάρια, πώς ήταν δυνατόν να μη μεγαλουργήσουν; [...] Να ο πραγματικός ήρωας, ο άνθρωπος της εγκρατείας».

¹⁰⁴ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 108-109.

Και το δεύτερο κατά σειρά στοιχείο το εντοπίζουμε στα δομικά συστατικά του αντικομμουνιστικού λόγου που εκφράστηκε την περίοδο εκείνη. Οποιαδήποτε συμπεριφορά αντιχριστιανική που υποκινείται από τον δυτικό ορθολογισμό είναι αξιόμεμπτη και πρέπει να εκλείψει για να γίνει πράξη ο ιερός αγώνας ‘υπέρ πίστεως και πατρίδος’¹⁰⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μαρτυρία ενός στρατιώτη που δημοσιεύει το περιοδικό ενηλίκων της αδελφότητας, ΖΩΗ, την ίδια χρονιά. Γράφει συγκεκριμένα: *«Είμαστε καταγανακτημένοι που μας πήγαν στο θέατρο. Εμείς πολεμήσαμε για ένα ιδανικό και ήρθαμε εδώ και μας το γκρεμίσατε, αφού είδαμε στην Αθήνα τέτοια αίσχη. Δεν έχετε πάρει είδησι για το σκοπό που μάχεται η πατρίδα μας»*¹⁰⁶.

Το τρίτο στη σειρά στοιχείο ηρωισμού που καταθέτει ο συγγραφέας είναι πολύ αναμενόμενο: *«Έπειτα απ’ αυτά, μην παραξενευθήτε που θα ιδήτε το τρίτο διαμάντι: θα ιδήτε το ατρόμητο παλληκάρι να μη σκύβη ποτέ το κεφάλι μπροστά στον αλλόπιστο»*. Ο συγγραφέας δημιουργεί μία ιεραρχική κλιμάκωση στην παράθεση των χαρισμάτων των ηρώων. Το τρίτο στη σειρά διαμάντι μιλάει για την παραίτηση και υποδούλωση του αγωνιστή στον αλλόπιστο, και προδιαθέτει τον αναγνώστη ότι το σημαντικότερο που θα ακολουθήσει, που είναι η πίστη στο Θεό. Η πίστη, όμως, δεν είναι στην ίδια σειρά με τις υπόλοιπες αρετές. Η πίστη πραγματώνει όλα τα προηγούμενα, γι αυτό και ο κειμενογράφος την εξυψώνει:

«Διαμάντια, και πάλι διαμάντια στολίζουν τις ψυχές των ηρώων του ’21. Και το σπουδαιότερο είναι τούτο: ότι όλα τα ψυχικά διαμάντια ήταν θεμελιωμένα επάνω στο μεγάλο διαμάντι που ονομάζεται Πίστις. Η Πίστις είναι εκείνη που κινούσε τις ψυχές και θαυματουργούσαν. Με το Σταυρό ξεκίνησε ο Παλαιών Πατρών Γερμανός. Με τη θεία μετάληψη μπήκε ο Κανάρης στο πυρπολικό. Με δέηση στην Παναγία άρχιζε ο Κολοκοτρώνης κάθε του μάχη. Με το ‘Πάτερ ημών’ στα χείλη ξεψυχούσε ο Υψηλάντης. Κι’ η τελευταία επιθυμία του ετοιμοθάνατου κλέφτη ήταν ‘φέρτε τον πνευματικό να με ξομολογήσει’».

Τα παραδείγματα και επιχειρήματα που παρατίθεται φορτίζουν ακόμη περισσότερο συναισθηματικά το κείμενο και οδηγούν πολύ ομαλά στο τελικό συμπέρασμα του editorial το οποίο δεν είναι τίποτα λιγότερο από ένα ηθικό δίδαγμα για την εποχή που εκδίδεται το περιοδικό: *«Έτσι, και μόνον έτσι, συντρίφτηκαν κοσμοκρατορίες, αναστήθηκε η Ελλάδα, εσάστισε ο κόσμος κι ανοίχτηκαν δρόμοι φωτεινοί αληθινής δόξης και ελευθερίας»*.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 112.

¹⁰⁶ Περιοδικό ΖΩΗ, τχ. 1630, 5 Οκτωβρίου 1948, σ. 256.

6.3 «Γύρω από τον Ευαγγελισμό» (Από τη στήλη «Η σελίδα του κοριτσιού»)¹⁰⁷

Προτού γίνει λεπτομερής αναφορά στο άρθρο, είναι απαραίτητη μια κατατοπιστική περιγραφή της στήλης στην οποία ανήκει. Ήδη από το ξεκίνημα του περιοδικού καθιερώνεται σε όλα τα τεύχη μία στήλη που απευθύνεται στις μικρές αναγνώστριες με τίτλο «Η σελίδα του κοριτσιού». Η διάκριση αυτή σε ‘αγορίστικο’ και ‘κοριτσίστικο’ κοινό δε μας κάνει εντύπωση, αν λάβουμε υπόψη τα δεδομένα της εποχής, και δη αυτά της οργάνωσης που εκδίδει το περιοδικό. Συγκεκριμένα, κατά τις δεκαετίες του ’50 και του ’60 η θέση της γυναίκας στην κοινωνία είναι ακόμη πολύ περιορισμένη και ο ρόλος της αυστηρά καθορισμένος στα στενά όρια του σπιτιού, και ίσως κάποιας εργασίας εύκολης που της επιτρέπει να αφοσιώνεται στο μεγάλωμα των παιδιών της και στο νοικοκυριό. Εκτός, βέβαια, από τις συνθήκες της εποχής, είναι και οι συνθήκες του συντηρητικού κύκλου της οργάνωσης που καθορίζουν τα πρότυπα των φύλων που προβάλλονται στο περιοδικό¹⁰⁸. Στη *Ζωή του Παιδιού* ο άνδρας προβάλλεται εργατικός, δίκαιος, σταθερός στις αποφάσεις και στην πίστη του και ένθερμος πατριώτης, η δε γυναίκα σεμνή, ταπεινή, νοικοκυρά, λιγομίλητη, χρυσοχέρα και βοηθός του άνδρα. Η ανάδειξη τέτοιων προτύπων γυναικών είναι μέλημα και του περιοδικού, αφού η εκπαίδευση αυτή ξεκινά από τα μικρά χρόνια¹⁰⁹. Πάνω σ’ αυτή την ιδεολογία είναι θεμελιωμένη και αυτή η στήλη. Τέλος, τα κείμενα αυτά συνοδεύονται από τη χαρακτηριστική προσφώνηση «Αγαπητές μου φίλες» και την αντίστοιχη αποφώνηση «Η φίλη σας Φοίβη». Μάλιστα, ενώ τα πρώτα χρόνια η στήλη έχει χαρακτήρα πληροφοριακό, ηθικοπλαστικό και καθοδηγητικό, μεταγενέστερα παίρνει τη μορφή επικοινωνίας της συντάκτριας με τα μικρά κορίτσια («Αγαπητή μου Ιωάννα, μου γράφεις κάτι που μ’ έκανε να παραξενευτώ πολύ...»¹¹⁰).

Ο τίτλος του άρθρου «Γύρω από τον Ευαγγελισμό» μας προϊδεάζει για αναφορές στη γιορτή του Ευαγγελισμού η οποία συμπίπτει με την εθνική γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου. Παρόλα αυτά, στην πορεία γίνεται φανερό ότι η θρησκευτική γιορτή δίνει μόνο την αφορμή για το περαιτέρω κείμενο. Η αρθρογράφος παρουσιάζει το προφίλ της Παναγίας σκιαγραφώντας με λεπτομέρεια τον χαρακτήρα και τις συνθήκες υπό τις οποίες ανατράφηκε. Δίνει πολλή έμφαση στην κακή φήμη της γενέτειρας πόλης της Παναγίας, τη Ναζαρέτ, τονίζοντας πόσο δύσκολο ήταν για μία αγνή κόρη να μεγαλώνει ηθικά σε ένα τόσο προκλητικό περιβάλλον. Ακολουθώντας

¹⁰⁷ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 36, 1948, σ. 106-107.

¹⁰⁸ Χαρακτηριστική είναι η άποψη που εκφράζεται για τη θέση της γυναίκας στο περιοδικό ΖΩΗ τα πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του: «...η γυνή υπολείπεται του ανδρός υπό την έποψιν του νου και της κρίσεως [...] εδόθη εις τον άνδρα υπό του Θεού ως βοηθός [...] ποιος θα φροντίσει διά την εσωτερικήν διεύθυνσιν του οίκου; [...] πόσην ταλαιπωρίαν θα έχουν να δοκιμάσουν τότε οι άνδρες;» (περιοδικό ΖΩΗ, 1η Μαΐου 1914, σ. 142).

¹⁰⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάδειξης τέτοιων προτύπων μέσω της στήλης «Η σελίδα του κοριτσιού» είναι ένας οδηγός νοικοκυριού το 1954: «Για να μπορή η νοικοκυρά να προφθάνει όλες τις δουλειές, πρέπει να τις κάνει με τάξι και με σύστημα. Το παρακάτω ημερολόγιο του νοικοκυριού θα σας βοηθήσει πολύ να τα προφθάνετε όλα και να είναι το σπίτι σας καθαρό και νοικοκυρεμένο». (*Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 182, 1954, σ. 170.)

¹¹⁰ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 175, 1954, σελ. 58.

ωστόσο, η περιγραφή ξεφεύγει από το πλαίσιο της θρησκευτικής ιστορίας και περνά στην εικασία, και η συντάκτρια δίνει σταδιακά μία προέκταση του προτύπου της Θεοτόκου στην σύγχρονή της εποχή, απευθυνόμενη πλέον στις μικρές αναγνώστριες:

«Γύρω της, στη γειτονιά της, στους γνωστούς και συγχωριανούς της έβλεπε κάθε μέρα την αδικία, το ψέμα, την υποκρισία, την κλεψιά, την κακία σ' όλες της τις μορφές. Τα κορίτσια της ηλικίας της με προτροπές, ίσως και με λόγια, αλλά κυρίως με το παράδειγμά τους, προσπαθούσαν να την σπρώξουν προς την αμαρτία. Όλα γύρω της ήσαν αντίθετα προς την αγνή ζωή, προς την πίστη και την αγάπη προς τον Θεόν. Και όμως εδώ είναι το σπουδαίο. Ότι μέσα σ' όλη αυτή την κακία και το περιβάλλον το αντίθετο, η Μαρία στάθηκε ευωδιαστό λουλούδι αρετής και αγνότητας. Τίποτε απ' όσα ήταν γύρω της δεν την επηρέασε. Κανένας πειρασμός δεν την ενίκησε. Οι ευγενικές και μεγάλες ψυχές δεν κερδίζουν τις νίκες χωρίς αγώνα και πάλη. Οι θρίαμβοι δεν αποκτώνται χωρίς θυσίες. Αλλ' αυτός ακριβώς ο αγώνας κι οι δυσκολίες τις κάνουν τις ψυχές αυτές παραδείγματα υπέροχα που κράζουν όλους μας να τα μιμηθούμε.»

Προβάλλεται λοιπόν, το πρότυπο του κοριτσιού εκείνου που, κόντρα στον καιρό, επιμένει να κρατά την τιμή της, την αρετή της, την καθαρότητά της. Στη συνέχεια, με ασύνδετες και συναισθηματικά φορτισμένες προτάσεις, πλέκεται ένα εγκώμιο προς αυτό τον αγώνα ενάντια στους πειρασμούς της εποχής. Με τον τρόπο αυτό, η μετάβαση στη σύγχρονη εποχή της γράφουσας γίνεται με τρόπο σχεδόν φυσικό, χωρίς να φαίνεται ότι μεσολαβούν αιώνες από τη ζωή της Παναγίας στη ζωή των αναγλωστριών.

«Έχω ακούσει πολλά κορίτσια της ηλικίας σας να λένε 'θέλω να γίνω καλή, αλλά πώς να γίνω αφού μ' εμποδίζουν από το σπίτι μου να πάω στο Κατηχητικό σχολείο, αφού δε μ' αφήνουν να πάω την Κυριακή στην εκκλησία, αφού οι συμμαθήτριά μου στο σχολείο συζητούν μπροστά μου άσχημα πράγματα, αφού βλέπω στους δρόμους άσεμνες εικόνες, αφού... αφού...'. Τα αφού δεν τελειώνουν. Δεν μπορεί βέβαια ν' αρνηθή κανείς πως όλα αυτά είναι δυσκολίες, που παρουσιάζονται σε πολλά κορίτσια. Δυσκολίες όμως, κι όχι εμπόδια, που δεν μπορούν να τα υπερνικήσουν.»

Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται εμμέσως (μέσω των λόγων που αποτρέπουν από το κορίτσι να είναι καλό) ένας λεπτομερής κώδικας σωστού παιδιού κατά το πρότυπο της οργάνωσης, με τις συνήθειες και τις συμπεριφορές που πρέπει να ακολουθεί. Είναι επίσης, αξιοσημείωτη η κλιμακωτή ιεραρχική σειρά που αναφέρονται οι συμπεριφορές αυτές. Αρχικά, ένα καλό παιδί πηγαίνει στο Κατηχητικό σχολείο. Το θέμα αυτό το συναντούμε ουκ ολίγες φορές στις σελίδες

της *Ζωής του Παιδιού* και είναι πολύ αντιπροσωπευτικό στοιχείο της στράτευσης του εντύπου. Κατά δεύτερον, το καλό παιδί πηγαίνει στην εκκλησία κάθε Κυριακή. Το θέμα του εκκλησιασμού αναφέρεται δεύτερο, μετά την κατήχηση, γεγονός που, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται παράδοξο για ένα θρησκευτικό περιοδικό, όμως αντικατοπτρίζει στην ουσία το πνεύμα των «εξωεκκλησιαστικών», ή αλλιώς «παραεκκλησιαστικών» οργανώσεων¹¹¹. Ακολουθούν στοιχεία που επίσης συμβάλλουν στο να γίνουν τα κορίτσια «αγνά κι ενάρετα», όπως το να μη συζητούν για ‘άσχημα πράγματα’ ή το να μη βλέπουν ‘άσεμνες εικόνες’. Κι επειδή κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο για ένα παιδί που ζει μέσα στην κοινωνία και συγχρωτίζεται με πολλούς διαφορετικούς χαρακτήρες, η λύση έγκειται στο να τηρήσουν έναν όρο: «*Να μη ρίχνουν μόνες τους τον εαυτό τους στον πειρασμό*». Το τι συνιστά τα ‘άσχημα πράγματα’, τις ‘άσεμνες εικόνες’ και τους ‘πειρασμούς’ που εμποδίζουν ένα παιδί να είναι καλό δεν αργεί να δηλωθεί στο κείμενο:

«(Η Παναγία) κατοικούσε βέβαια στον ίδιο χώρο με τους συμπατριώτες της, αλλά δε συμμορφωνόταν με τις ελεεινές τους συνήθειες. Δεν πήγαινε ποτέ σε τόπους όπου θα μπορούσαν να μολυνθούν τα μάτια της και τ’ αυτιά της. –Να κάνω μια αδιάκριτη ερώτηση στις φίλες μου: Έχουν αυτές το θάρρος στη συμμαθήτρια που τους λέει ‘έλα να πάμε στον κακό κινηματογράφο’, ν’ αρνηθούν μ’ ένα σταθερό και ηρωικό όχι;- Απέφευγε η Παρθένος κάθε τι που θα γινόταν αφορμή να παρασυρθεί στο κακό.»

Στο προαναφερθέν απόσπασμα γίνεται σαφής λόγος για την επίσκεψη στον κινηματογράφο, ο οποίος χαρακτηρίζεται πασιφανώς ‘κακός’. Όπως έχει αναφερθεί ξανά στην παρούσα μελέτη (βλ. τ. 26/1947, *Τα λόγια ενός ήρωα* και τ. 51/1948, *Ο κινηματογράφος*), ο κινηματογράφος και το θέατρο είναι μία κακή συνήθεια στην ιδεολογία της *Ζωής* διότι είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις φιλελεύθερες και ελευθεριάζουσες συνήθειες που επικροτεί ο κομμουνισμός¹¹². Η

¹¹¹ Σύμφωνα με τον μελετητή, Χρήστο Γιανναρά, είναι παράδοξο το γεγονός ότι, ενώ οι οργανώσεις αυτές θέτουν στα καταστατικά τους ως θεμελιώδη στόχο την θρησκευτική οικοδομή και αφύπνιση του λαού, έργο δηλαδή καθαρά εκκλησιαστικό, συγκροτούνται, ωστόσο, σε κοσμικά «σωματεία», υπό τη μορφή συνεταιρισμών, για να εξασφαλίσουν τη μη ένταξη και μετοχή τους στο σώμα της Εκκλησίας. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η μετοχή στην εκκλησία κρίνεται με προϋπόθεση την ατομική πίστη και την ατομική ηθική και η ενότητα της εκκλησίας ταυτίζεται με την ιδεολογική ομοιογένεια» (Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 348-350).

¹¹² Ιδιαίτερα δε το 1948, κατά τη Μαρία Σιγανού, η «*Ζωή*» ισχυρίζεται ότι οποιαδήποτε εξωθρησκευτική έκφραση συνεπάγεται την υιοθέτηση κομμουνιστικών πεποιθήσεων (Σιγανού Μαρία «Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στον εμφύλιο πόλεμο», στο περιοδικό *Ιστορικά*, τεύχος 48, 2008, σελ. 123). Πάντως, πολλές είναι οι μνείες κατά του κινηματογράφου στα μηνύματα που εκπέμπει η οργάνωση προς όλες τις κοινωνικές ομάδες. Σε τεύχος της *ΖΩΗΣ* αναφέρεται: «*Η Αθήνα, μέσω των θεάτρων της, γίνεται η καλύτερα σύμμαχος των κομμουνιστών*» (Περιοδικό *ΖΩΗ*, τ. 1630, 5 Οκτωβρίου 1948, σελ. 256). Επιπλέον, αργότερα μέσα στο 1948, συναντάμε σε δημοσίευμα στη *Ζωή του Παιδιού* που επικεντρώνει όλη την προσοχή στον κινηματογράφο και στη βλαπτική του επιρροή: «*Η Ζωή του Παιδιού επιθυμεί να διαφωτίσει πάνω σ’ αυτό τη νεολαία μας [...] 1. Περιγράφει μια ψεύτικη ζωή [...] 2. Διαστρεβλώνει το χαρακτήρα [...] 3. Οδηγεί σε ψυχοπάθεια [...] 4. Οδηγεί στο έγκλημα [...] Κανένας έξυπνος μαθητής δε μπορεί να πηγαίνει στο σχολείο του εγκλήματος: τον κινηματογράφο, και να έχει ήσυχη τη συνείδησή του*» (*Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 51, 1948, σ. 338-339.)

κειμενογράφος δε διστάζει να γράψει ανοιχτά για το θέμα αυτό και, μάλιστα, να απευθυνθεί με τη μορφή μίας *αδιάκριτης ερώτησης*, στις αναγνώστριες. Τέλος, το 'όχι' σε μία ανήθικη πρόταση για επίσκεψη στον κινηματογράφο χαρακτηρίζεται *ηρωικό* και παραπέμπει στον πόλεμο τον πνευματικό και «*στον αγώνα τον καλόν*» που πρέπει να κάνει κάθε χριστιανός ενάντια στους πειρασμούς για να διατηρήσει το ήθος του¹¹³. Σ' αυτόν ακριβώς τον αγώνα που γίνεται παράλληλα με τον ιερό αγώνα της πατρίδας (εμφύλιος 1946-1949) θα αναφερθεί κι ακόμη ένα άρθρο στο περιοδικό με τον τίτλο «*Στην πάλη*»¹¹⁴.

6.4 «*Δουλειά, δουλειά, δουλειά!*»¹¹⁵

Ακόμη ένα ενδιαφέρον editorial με έναν ενθουσιώδη τίτλο συναντούμε τον Οκτώβριο του 1948. Το κείμενο, έντονα ηθικοπλαστικό είναι νοηματικά χωρισμένο σε δύο ενότητες. Στην πρώτη παρατίθενται στη σειρά, σαν πλεγμένα το ένα με τ' άλλο, οκτώ χαρακτηριστικά επαγγέλματα της ελληνικής επαρχίας και τρεις εικόνες από τη φύση, ενώ στη δεύτερη ο αρθρογράφος μεταπλάθει την προαναφερθείσα περιγραφή σε διδακτικό και ηθικοπλαστικό λόγο για τους μικρούς αναγνώστες. Συγκεκριμένα, ξεκινώντας το κείμενο απλώνει μπροστά στα μάτια του αναγνώστη εικόνες που συναντά κανείς στην ύπαιθρο και περιγράφει φάσεις από την εργασία του γεωργού, του ζευγά (του ζευγολάτη), του τρυγητή, του βοσκού (*τσέλιγκας*), των αχθοφόρων, του μυλωνά, του ελαιοτριβή και του ψαρά. Ο μόχθος για να βγάλουν το ψωμί τους είναι σε όλες τις περιπτώσεις πολύς. Το ίδιο κοπιαστική είναι και η εργασία των ζώων, τα οποία εργάζονται αενάως για να ζήσουν. Περνώντας στη δεύτερη ενότητα, βλέπουμε όλα τα προηγούμενα να μεταπλάθονται σε παράδειγμα προς μίμηση για τους μαθητές. Προτρέπονται να εργάζονται πρόθυμα μέσα στην κοινωνία «για να φυτρώσει το δέντρο της μορφώσεως και της αρετής». Το μοτίβο της χριστιανικής εργατικότητας είναι ένα πολύ σύνηθες θέμα εκείνη την περίοδο. Η οργάνωση, στα πλαίσια του αντικομμουνιστικού της λόγου, αναφέρει πολύ συχνά τη σημασία της επιμονής και υπομονής από την πλευρά του εργάτη, ο οποίος πρέπει να δουλεύει απερίσπαστα και να μην επηρεάζεται από τις νέες ιδέες του μπολσεβικισμού που τότε άρχιζαν να γίνονται γνωστές και στην Ελλάδα¹¹⁶. Επιπρόσθετα, η αξία αυτή για να εμπεδωθεί στον άνθρωπο, έπρεπε να εμπνευστεί ήδη από τη μικρότερη ηλικία, καθότι αυτά τα παιδιά θα ήταν «οι πολίται οι οποίοι αύριον θα αποτελέσουν το σώμα της κοινωνίας και του Έθνους»¹¹⁷

¹¹³ Περιοδικό ΖΩΗ, τχ. 1608, 13 Μαρτίου 1948, σ. 73.

¹¹⁴ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 37, 1948, σ. 114.

¹¹⁵ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 48, 1948, σ. 290.

¹¹⁶ Έφη Γαζή, ό.π., σ.284.

¹¹⁷ Δημήτριος Φαραζουλής, *Η χριστιανική οικογένεια*, Αθήνα, εκδόσεις ΖΩΗ, 1926, σ.121.

«Να 'ξερεις πόσα περιμένει από σένα η πατρίδα μας, μικρέ μου φίλε; Να 'ξερεις πόσα μπορείς να προσφέρεις στο έθνος εσύ, ο μικρός μαθητής ή η μαθήτρια; Πίστεψέ το αυτό. Μεγάλα πράγματα μπορείς να κάνεις. Αρκεί να δουλέψεις με ό ρ ε ξ ι, με σ ύ σ τ η μ α, με ε π ι μ ο ν ή, με τ ρ ό π ο χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ό. Κάθε επιμελής σου προσπάθεια για τα μαθήματα, για τη μόρφωσή σου, την αληθινή μόρφωση, προπαντός για το σημερινό χριστιανικό καθήκον σου είναι μια αληθινή, αποτελεσματική βοήθεια για την αναδημιουργία της Ελλάδος».

Η εργασία είναι μία συμπεριφορά αξιέπαινη σε κάθε περίπτωση, ειδικά όταν γίνεται με τρόπο χριστιανικό. Αν κάθε μέλος της κοινωνίας εργάζεται χριστιανικά, τότε μπορεί να αναγεννηθεί και το έθνος. Η έννοια του ιερού αγώνα για την ανάπλαση της Ελλάδας επανέρχεται και σ' αυτό το κείμενο και παραπέμπει στον πόλεμο που λαμβάνει χώρα εκείνη την περίοδο. Η διαφορά στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι προς το *ιερό καθήκον* καλούνται τώρα να κινηθούν και οι μικροί Έλληνες.

6.5 «Κατάκτησις της οικογενείας»¹¹⁸

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά άρθρα που προβάλλουν τη θρησκευτική στράτευση της *Ζωής του Παιδιού* είναι αυτό που θα μελετήσουμε, το οποίο δημοσιεύεται στις 15 Οκτωβρίου του 1948. Το κείμενο πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο η χριστιανική ηθική και διδασκαλία έχει γίνει τόσο μεγάλο βίωμα και κτήμα στους μαθητές που συμμετέχουν στις Χριστιανικές Μαθητικές Ομάδες, πηγαίνουν στα Κατηχητικά σχολεία της *Ζωής* και διαβάζουν τη *Ζωή του Παιδιού*, ώστε οι ίδιοι τώρα μεταλαμπαδεύουν τα διδάγματα που έχουν πάρει στις οικογένειές τους. Ο τίτλος, με μια δόση υπερβολής, θέλει να αποδώσει ακριβώς αυτή την κυριαρχία που έχει κατορθωθεί, η οποία είναι μια κατάκτηση θεμιτή καθότι θεάρεστη. Παρακάτω περιγράφεται ακριβώς η διαδικασία:

«Γιατί, ξέρεις τι σημαίνει κατάκτησι της οικογενείας; Δεν θα πει να γίνεις τύραννος μέσα στην οικογένεια, πράγμα πούναι πολύ εύκολο. Αλλά το αντίθετο: Να ζήσεις σαν πραγματικός Χριστιανός. Να εξυπηρετήσεις τους άλλους. Να τους σκλαβώσεις με την καλή σου συμπεριφορά. Κι έτσι, να μπορέσης να βοηθήσης να γίνη όλη η οικογένεια χριστιανική. Και να λοιπόν, σήμερα δίνεται στη 'Ζωή του Παιδιού' η εξαιρετική ευκαιρία να δημοσιεύσει λίγα, πολύ λίγα, από τα τόσα ευχάριστα ανακοινωθέντα, που γράφτηκαν έπειτα από τη νίκη, από τους ίδιους τους αγωνιστάς.

¹¹⁸ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 49, 1948, σ. 306-307.

Και συλλογιέται κανείς: Πόσες άραγε τέτοιες νίκες θα έχει να μας παρουσιάσει η καινούργια σχολική χρονιά; Πόσους μικρούς στην ηλικία, μα ηρωικούς αγωνιστάς θάχουμε να καμαρώσουμε;»

Ακολουθως, οι συντάκτες επιλέγουν να παραθέσουν παραδείγματα τέτοιων συμπεριφορών που μετέβαλαν το κλίμα μέσα στις οικογένειες. Οι ιστορίες δεν είναι αληθοφανείς, αλλά δε γνωρίζουμε αν είναι αληθινές, γιατί αυτό δε γινόταν να διαπιστωθεί από κάποια πηγή. Ωστόσο, είναι εξιδανικευμένες και πολύ προσεγμένες, γεγονός που δίνει στον μελετητή την υποψία της μυθοπλασίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα παιδιά που φέρονται να έχουν καταφέρει μία τέτοια ‘κατάκτησι’ στις οικογένειές τους χαρακτηρίζονται αγωνιστές και ο ρόλος τους ηρωικός. Ο ιερός αγώνας, που έχει προαναφερθεί στην παρούσα μελέτη, δεν είναι υπόθεση μόνο των ενηλίκων πλέον, αλλά και των παιδιών¹¹⁹. Η ιδέα ότι υπάρχει μια ομάδα καλών χριστιανών, που είναι έτοιμη να αναγεννήσει την κοινωνία και να την επαναπροσανατολίσει στο σωστό δρόμο, γίνεται δίδαγμα και για τα μικρά παιδιά.

«Τώρα και οι παντούφλες του πατέρα πήγαν στη θέσι τους κι ο καφές του ετοιμάστηκε. Κι ακόμη, αυτή τη βδομάδα όλοι πρόσεξαν στο σπίτι ότι δεν πέταξα το παλτό μου στον καναπέ. Μικροπράγματα θα πήτε. Με τόση όμως σημασία.

Η πόρτα άνοιξε ξαφνικά και η μαμά βρέθηκε μπροστά σε μία πολύ περίεργη σκηνή: Με είδε πώς καθόμουν στο ντιβάνι, έχοντας αγκαλιασμένη τη μικρή μου αδελφή και της διάβαζα ένα βιβλίο. –Από εδώ και πέρα, μαμά, δε θα ξαναμαλώσουμε. Σου δίνω το λόγο μου!

Γυρίζοντας από το σχολείο άκουσα την αδελφή μου να αντιμιλά στη μητέρα. Μπαίνω αμέσως μέσα, αρχινώ το τραγούδι, παίρνω την αδελφή μου στο διπλανό δωμάτιο, κι έτσι η φασαρία τελείωσε.»

Οι μικρές ιστορίες που δημοσιεύονται θέλουν να δείξουν ότι η οργανωσιακού τύπου χριστιανική συμπεριφορά που πρέσβευαν τα Κατηχητικά σχολεία και το παιδικό περιοδικό της Ζωής φέρει καρπούς, τους οποίους απολαμβάνει κάθε οικογένεια που αποφασίζει να ακολουθήσει αυτό τον τρόπο ζωής. Τα παιδιά γίνονται τακτικά, ευγενικά, επιμελή, προσεκτικά, μονοιάζουν με τα αδέρφια τους, εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και, με λίγα λόγια, κάνουν τους γονείς τους περήφανους με κάθε ευκαιρία. Ποιος δε θέλει ένα τέτοιο μοντέλο οικογενειακής ζωής;

¹¹⁹ Σύμφωνα με τη Μαρία Σιγανού, «Σε αντίθεση με το 1947, όπου δέχεται αόριστες κλήσεις προς δράση πλάι στο στρατό, τώρα ο άμαχος λαός βρίσκεται πεδίο δραστηριοποίησης στο πλαίσιο του αντικομμουνιστικού πολέμου. Τώρα ο αντικομμουνιστικός ‘αγώνας’ γίνεται ‘αγώνας όλων’» (Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 112.)

Άλλο ένα στοιχείο που αξίζει σχολιασμού είναι η αποκλειστικότητα που φαίνεται να έχει η οργάνωση στον εκχριστιανισμό του λαού. Η θρησκευτική ζωή παρουσιάζεται να ελέγχεται και να ορίζεται μόνο από τον φορέα αυτό. Δε γίνεται καμία μνεία στην τοπική εκκλησία, στον παπά της γειτονιάς, στον δάσκαλο του σχολείου ή σε κάποιο θεολογικό βιβλίο. Η θρησκευτική ζωή – κατ’ εξοχήν έργο της εκκλησίας – προάγεται μόνο από μια οργάνωση η οποία είναι εξωεκκλησιαστική¹²⁰. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της νοοτροπίας αυτής παρουσιάζονται στο παρακάτω απόσπασμα:

«Τέσσερις είναι οι κύριοι στόχοι: Να μπη στο σπίτι η οικογενειακή προσευχή και η θρησκευτική μελέτη. Να πάνε οι γονείς στην εκκλησία και στην εξομολόγησι. Οι πρώτες, οι ελαφριές ριπές, έγιναν με δώρα των παιδιών στους γονείς. Βιβλία, εικόνες, αναμνηστικά με τις σχετικές αφιερώσεις κεντούσαν τις χορδές της καρδιάς των γονέων! Πόσα δάκρυα κύλισαν σε τέτοιες στιγμές. Ένα από τα πιο σπουδαία δώρα ήταν η εγγραφή της μητέρας στο περιοδικό ΖΩΗ και του επιστήμονα πατέρα στις Ακτίνες [...] Τη μεγάλη μου αδερφή έγραψα στη Ζωή, τον μικρό μου αδελφό στο Κατηχητικό, τη μητέρα μου την επήγα στην εξομολόγησι, τον μεγάλο μου αδελφό στη ΧΦΕ...»

Εντός ολίγων γραμμών διαφημίζονται όλες οι δραστηριότητες της οργάνωσης, οι οποίες είναι προσαρμοσμένες σε κάθε φύλο και κάθε ηλικία. Μέσα από συναισθηματικά φορτισμένες φράσεις («...κεντούσαν τις χορδές της καρδιάς των γονέων!», «Πόσα δάκρυα κύλισαν σε τέτοιες στιγμές», «Τα μάτια πλημμύριζαν γλυκά δάκρυα και τα φτερούγια της ψυχής χτυπούσαν από μια πρωτογνώριστη χαρά»), τα παιδιά παρουσιάζονται σα να έχουν ευεργετήσει την οικογένειά τους όσο κανείς άλλος.

«Έτσι έμπαινε ο Χριστός μέσα σε τόσα σπίτια [...] Έμπαινε ο Χριστός, ενώ τα μάτια πλημμύριζαν γλυκά δάκρυα και τα φτερούγια της ψυχής χτυπούσαν από μια πρωτογνώριστη χαρά. Σε πολλά σπίτια έκαναν αρχή οι ευλογημένες συνήθειες: η οικογενειακή μελέτη χριστιανικών περιοδικών ή βιβλίων, η οικογενειακή προσευχή, και κάπου-κάπου η οικογενειακή χορωδία μετά το βραδυνό φαγητό».

6.6 «Απόγονοι ηρώων»¹²¹

Το άρθρο αυτό είναι ένα ακόμα editorial της Ζωής του Παιδιού που δημοσιεύεται στις 28 Οκτωβρίου και εισάγει τους αναγνώστες στον επετειακό χαρακτήρα του τεύχους. Το ιδιαίτερο

¹²⁰ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σελ. 349.

¹²¹ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 50, 1948, σ. 322.

που έχει να δείξει στον μελετητή αυτό το άρθρο είναι το γεγονός ότι ολόκληρο -και όχι μέρος αυτού όπως συναντάται σε άλλα κείμενα-, ενώ επιφανειακά αναφέρεται στο έπος του 1940, κατ' ουσίαν σχολιάζει την τότε σύγχρονη επικαιρότητα. Μόνη ένδειξη του παρελθόντος αποτελεί η επετειακή ημερομηνία που δηλώνεται στην αρχή (28 Οκτωβρίου 1940). Λόγω της εγγύτητας των δύο πολέμων, οι απόγονοι των ηρώων τυγχάνει να είναι τα ίδια πρόσωπα με τους απογόνους του πολέμου που συμβαίνει στο συγγραφικό παρόν. Το ίδιο συμβαίνει και με τους ήρωες. Οι αιτίες του πολέμου, η διεξαγωγή και τα ηθικά διδάγματα ταυτίζονται κι αυτά από τους συντάκτες, και, εν τέλει, το άρθρο αποδεικνύεται σύγχρονο και επίκαιρο.

«Πώς να μη φτερουγίση πάλι και σήμερα ο νους μας στην αλησμόνητη μέρα της 28 Οκτωβρίου του 1940; Τη μέρα τη μεγάλη που σαν φρούριο ανέγγιχτο ωρθώθηκε η Πίστις απέναντι στην καταστρεπτική μανία των εχθρών; Πίστι στο Θεό κι αγάπη στην Πατρίδα. Μ' αυτά τα δύο εφόδια ξεχύθηκε ο λαός μας τη μέρα αυτή κινώντας προς του βορρά τα ύψη για ν' αντισταθή σαν υπερφρούριο».

Σύμφωνα με το απόσπασμα, η μέρα της 28ης Οκτωβρίου του 1940 είναι μια μέρα αλησμόνητη, ωστόσο ο λόγος δεν είναι ο αναμενόμενος που θα σκεφτόταν ο αναγνώστης. Η μέρα δεν μένει στη μνήμη του συντάκτη για το γνωστό «Όχι» του Ιωάννη Μεταξά στο τελεσίγραφο του Μουσολίνι για διέλευση του ιταλικού στρατού από την ελληνοαλβανική μεθόριο, ούτε και για την είσοδο της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, αλλά για την Πίστι που επιδεικνύεται, η οποία στέκεται εμπόδιο στην καταστρεπτική μανία των εχθρών. Ο θρησκευτικός προσανατολισμός του περιοδικού αυτή τη φορά εκφράζεται περίτρανα επισκιάζοντας ακόμα και την εθνική ιστορία. Θέτοντας, λοιπόν, την πίστη στο προσκήνιο της επετείου, ο αγώνας που θα σχολιαστεί στην πορεία του κειμένου μεταλλάσσεται από πολεμική μάχη –που στ' αλήθεια έλαβε χώρα το '40-, σε ιερό καθήκον, σε «αγώνα για την πραγμάτωση του χριστιανικού πολιτισμού»¹²² –το οποίο τυγχάνει να είναι τότε το βασικό μήνυμα της οργάνωσης για τον εμφύλιο-.

«Και πώς κίνησε! Σαν σε πανηγύρι! Παντού αντηχούσε το τραγούδι. Οι ήρωες και οι ηρωίδες της Πίνδου αντίκρυζαν το θάνατο τραγουδώντας. Προχωρούσαν για ένα τίμιο κι ένδοξο αγώνα σαν άλλοι μάρτυρες, με τον ψαλμό στα χείλη.»

Το μοτίβο του χαρούμενου στρατιώτη με το τραγούδι στο πεδίο της μάχης είναι ένας κοινός τύπος για την περίοδο που μελετάται. Τα δημοσιεύματα της ίδιας ιδεολογίας θέλουν τους

¹²² Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 112.

στρατιώτες να ζουν τον αγώνα για την επικράτηση του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού σαν ένα αγώνα προς τη χαρά¹²³.

«Έχυσαν και χύνουν το αίμα τους για σας τα Ελληνόπουλα. Για να μείνετε πάντα Ελληνόπουλα. Για να έχετε τα σχολεία και τα Κατηχητικά σας κι έτσι να μορφωθείτε με την πίστι των Πατέρων σας. Από αγάπη για σας προ πάντων έδωσαν τότε τη ζωή τους. Από αγάπη για σας τη δίνουν και σήμερα.»

Η αυτοθυσία των αγωνιστών κινητοποιείται από το χρέος τους να παραδώσουν στις επόμενες γενιές μια Ελλάδα χριστιανική. Δεν υπολογίζουν το αίμα τους μπροστά σ' αυτό το ιδανικό κι αυτό είναι που αποδεικνύει τον ηρωισμό τους¹²⁴. Επιπλέον, στο σημείο αυτό φανερώνεται ολοκληρωτικά η ταύτιση που έχει επιλέξει ο συντάκτης με το συγγραφικό παρόν. Μέσα από τις φράσεις «Έχυσαν και χύνουν» και «Από αγάπη για σας προ πάντων έδωσαν τότε τη ζωή τους. Από αγάπη για σας τη δίνουν και σήμερα» αποδεικνύεται το νόημα που δίνεται στον αγώνα του 1948.

«Ακολουθήστε το παράδειγμά τους. Αγωνιστήτε τον αγώνα της αρετής [...] Έτσι θα δείξετε ότι είσθε παιδιά όχι αφοσιωμένα στην ύλη, στο άνομο συμφέρον, αλλά στην πίστι, στην αγάπη, στο Χριστό»

Με το τελευταίο αυτό απόσπασμα ολοκληρώνεται το άρθρο, και δίνεται το τελικό ηθικό δίδαγμα και μήνυμα στους αναγνώστες από τον συντάκτη. Έχοντας παρουσιάσει προηγουμένως το ποιον των ηρώων, τώρα προτρέπει τα παιδιά να τους μιμηθούν και να αποδείξουν κάτι που θεωρεί μεγίστης σημασίας: «ότι είναι παιδιά, όχι αφοσιωμένα στην ύλη, στο άνομο συμφέρον, αλλά στην πίστη, στην αγάπη, στο Χριστό». Η αναφορά στην ύλη και το άνομο συμφέρον μπορεί να φαίνεται βαριά εκ πρώτης όψεως για το παιδικό έντυπο, ωστόσο δε μας κάνει εντύπωση πλέον, καθώς στα τέλη του 1948 τα αντικομμουνιστικά μηνύματα της οργάνωσης, αρθρωμένα με τις ίδιες λέξεις και το ίδιο ύφος είχαν κατακλύσει και το πεδίο που αφορούσε τα παιδιά¹²⁵.

¹²³ Όχι μόνο οι στρατιώτες, αλλά και οι νέοι που συνεργούσαν στον εθνικό αγώνα φέρονται να τραγουδούν κατά τις επιχειρήσεις τους: «για καινούριες μάχες πάμε, στις ειρήνης τον καιρό, μια καινούρια Ελλάδα θέμε, μια Ελλάδα του Χριστού» (Από άρθρο στο περιοδικό ΖΩΗ τον Σεπτέμβρη του 1948, τ. 1628, σ. 239).

¹²⁴ Στο περιοδικό ΖΩΗ που κυκλοφορεί στις 13 Οκτωβρίου του 1948 διαβάζουμε τον λόγο ενός στρατιώτη που απευθύνεται στους νέους: «Ημείς δώσαμε το αίμα μας διά να γίνει λάσπη και εσείς δίδετε τις πέτρες διά να χτιστεί ο χριστιανικός πύργος.» (Περιοδικό ΖΩΗ, τ. 1631, σ.260).

¹²⁵ Ένας από τους λόγους που, στα τέλη του 1948, η οργάνωση δε διστάζει πλέον να αρθρώσει ευρέως κι ανεμπόδιστα τον δεξιό λόγο της είναι, βεβαίως, και το γεγονός ότι πλέον έχει αναλάβει επισήμως «το πνευματικό μέρος του αντικομμουνιστικού αγώνα» μετά από σύσταση του βασιλιά Παύλου. (Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ. 85-86.)

6.7 «Δέησι για τα παιδιά που πήραν οι βάρβαροι»¹²⁶

Καθώς το 1948 φτάνει στο τέλος του, παρατηρείται ότι το περιοδικό σταδιακά στρατεύεται στη συγκεκριμένη ιδεολογία του αντικομμουνιστικού αγώνα και αποκτά συγκεκριμένη ταυτότητα και χαρακτήρα. Σχεδόν η πλειοψηφία των δημοσιευμάτων του στο εξής θα αφορούν το θέμα αυτό, όχι μόνο μέχρι τον Αύγουστο του 1949, οπότε και ολοκληρώνεται ο εμφύλιος, αλλά πολύ περισσότερο μέχρι και ολόκληρη τη χρονιά του 1950.

Η θρησκευτική στράτευση του εντύπου, που είναι ορισμένη εκ θεμελίων, τώρα συνδυάζεται με την ιδεολογική και την πολιτική. Ένα πολύ αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι η παρακάτω δημοσίευση τον Νοέμβριο του 1948. Πρόκειται για μία δέηση, μία αυτοσχέδια προσευχή δηλαδή¹²⁷, που πρεσβεύει στην ασφάλεια κι επιστροφή των παιδιών που έχουν αποσταλεί στις Ανατολικές χώρες από την τότε Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση¹²⁸.

«...έξω από τα σύνορά μας, στο σκοτάδι ξένης χώρας, πόσα παιδιά πονούν. Βάρβαρα χέρια τ' άρπαξαν απ' τη ζεστή αγκαλιά της μάνας και της Ελλάδος, και τα πήγαν πού; Τα πήγαν να τα κάνουν γενίτσαρους. Άρα γε θερμαίνει ακόμη τα στήθια τους η αγάπη του Χριστού; Άραγε αντιφεγγίζει ακόμη στα μάτια τους το όραμα της Πατρίδος; Κύριε, φοβάμαι απόψε για την τύχη των αρπαγμένων αυτών παιδιών.»

Το κείμενο είναι βαθιά συναισθηματικό και αποσκοπεί στο να συγκινήσει, να ευαισθητοποιήσει, να κινητοποιήσει. Ο χαρακτηρισμός «βάρβαροι», τόσο στον τίτλο, όσο και στο κείμενο, εισάγει κι επισήμως στο περιοδικό την έννοια του εχθρού και του αντιπάλου, η οποία, μάλιστα, θα αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερη διάσταση, με την αναφορά στους «γενίτσαρους». Πλέον, δεν τίθεται σε κίνδυνο μόνο η *Πατρίδα* από τους ίδιους τους γηγενείς, αλλά και η *Πίστη*, γεγονός που δε μπορεί να αφήσει άπραγους τους χριστιανούς¹²⁹. Τέλος, το

¹²⁶ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 51, 1948, σ. 344.

¹²⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αυτοσχέδιες προσευχές ήταν συνήθεια στους κύκλους της αδελφότητας. Ειδικά στα χρόνια του Εμφυλίου κάνει εντύπωση η ακόλουθη μαρτυρία: «Τα πολεμικά εμβλήματα κυριαρχούσαν πια στο ρεπερτόριο των τραγουδιών μας, και στη βραδινή προσευχή τα αιτήματα για τη νίκη του εθνικού στρατού» (Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ. 83).

¹²⁸ Αναφορά στο λεγόμενο «παιδομάζωμα» (Καλύβας Στάθης, Μαραντζίδης Νίκος, *Εμφύλια Πάθη*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2016, σ. 443). Συγκεκριμένα, σε άρθρο του Βασίλη Μακρίδη διαβάζουμε ότι ο αριθμός των παιδιών έφταναν τις 28.000 (Vasilios N. Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», στο Philip Carabott- Thanassis Sfikas (επιμ.), *The Greek Civil War*, Λονδίνο, Ashgate, 2004, σ.164), ενώ σε δημοσίευση του καθηγητή Νίκου Μαραντζίδη, στην εφημερίδα *Καθημερινή*, διαβάζουμε: «σύμφωνα με την κοινοτική εφημερίδα *Εξόρμηση* 'από τα μέσα Φλεβάρη ως στις 5 του Μάρτη, από 59 χωριά οι γονείς έδωσαν 4.784 παιδιά'. Συνολικά αρκετές χιλιάδες παιδιά ηλικίας 5 έως 13 ετών (20 - 25.000, ανάλογα με τις πηγές) μετακινήθηκαν το 1948 - 1949 από τον Δημοκρατικό Στρατό στις Λαϊκές Δημοκρατίες.» (*Καθημερινή*, ηλεκτρονικό έντυπο, 12-08-2012, «Το παιδομάζωμα στον Εμφύλιο», προσπελάστηκε στις 12-08-2012).

¹²⁹ «Στις εκπαιδευτικές ομιλίες μας ανέλυναν το πνευματικό περιεχόμενο του αγώνα: ήταν αναμέτρηση της χριστιανικής Ελλάδας με τον άθεο κομμουνισμό. Κανένας χριστιανός δε μπορούσε να μείνει αδιάφορος. Το έθνος πολέμουσε άλλη μια φορά 'για του Χριστού την πίστη την αγία και της πατρίδος την ελευθερία'» (Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ. 83).

γεγονός ότι τώρα κινδυνεύει από τους *βαρβάρους* η πιο ευαίσθητη ομάδα του πληθυσμού, δηλαδή τα παιδιά, θα γίνει στο εξής ένα από τα πιο ισχυρά -αν όχι το ισχυρότερο- αντικομμουνιστικά επιχειρήματα, και θα λάβει σταθερή θέση στην ύλη του περιοδικού μέχρι και το τέλος του 1950. Και γενικότερα, όμως, στον αγώνα για τη διάσωση και ασφάλεια των πληγέντων παιδιών θα επιστρατευτούν όλες οι νεανικές ομάδες της Ζωής, όπως η ΧΦΕ (Χριστιανική Φοιτητική Ένωση) και ΧΜΟ (Χριστιανικές Μαθητικές Ομάδες).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ:

ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1949

7.1 Περίληψη του έτους 1949

Καμιά άλλη χρονιά μέσα στην εβδομηντακονταετία κυκλοφορίας του περιοδικού *Η Ζωή του Παιδιού* δε μπορεί να ξεπεράσει το 1949 σε επίπεδο ιδεολογικής και πολιτικής στράτευσης: σχεδόν ολόκληρη η ύλη του έτους λαμβάνει αφορμή από τον πόλεμο. Το γεγονός ότι αυτή η στράτευση πήγαζε εν πολλοίς από τον κρατικό μηχανισμό και το παλάτι, δικαιολογεί τόσο την έκτασή της, όσο και τα μέσα που μπόρεσε να χρησιμοποιήσει για να την επιτύχει.

Η δράση της οργάνωσης προς την αντικομμουνιστική κατεύθυνση είχε γίνει πλέον παροιμιώδης¹³⁰, και σταδιακά, από το 1946 μέχρι το 1949, η κομμουνιστική ιδέα είχε μετατραπεί από «εχθρό του έθνους», σε «απόλυτο κακό»¹³¹. Ήταν πολύ λογικό, ύστερα από αυτή την άοπλη επιστράτευση να έχει ενταθεί και ο φανατισμός και, βέβαια, να έχει αναδειχθεί εντονότερα και η ανάγκη λύσης του εθνικού ζητήματος.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα περνάει το περιοδικό στον τέταρτο χρόνο της κυκλοφορίας του και η απήχηση που έχει είναι πλέον τεράστια. Επιπλέον, παρατηρούνται σ' αυτό και κάποιες ανανεωτικές κινήσεις: Αρχικά, οι εικόνες πληθύνονται και προστίθεται περιορισμένο φωτογραφικό υλικό. Κατά δεύτερον, σε αντίθεση με τα τρία προηγούμενα χρόνια, τα θέματα που επιλέγονται στα εξώφυλλα ανταποκρίνονται καλύτερα στην ύλη που δημοσιεύεται μέσα στα τεύχη, δίνουν τα δικά τους μηνύματα και δεν εξυπηρετούν απλά το να έχει το έντυπο μια ωραία εμφάνιση.

Τέλος, κάτι αξιοσημείωτο για την πορεία του περιοδικού, από το 1949 και εξής, είναι η εγκύκλιος που κοινοποιεί το Υπουργείο Παιδείας σχετικά με τη *Ζωή του Παιδιού*. Το περιοδικό συνιστάται στα Σχολεία μέσης εκπαίδευσης καθώς «δύναται να χρησιμεύσει προς φρονηματισμόν του παιδιού προς επίτευξιν μιας πλήρους ηθικής, κοινωνικής και εθνικής ζωής»¹³². Η εξέλιξη αυτή επρόκειτο να επιδράσει σημαντικά στη θεαματική αύξηση του αναγνωστικού κοινού και στην ακόμη μεγαλύτερη αποδοχή του.

¹³⁰ Τα στατιστικά στοιχεία που εντοπίζουμε στη μαρτυρία του Χρήστου Γιανναρά αποδεικνύουν ακριβώς αυτές τις υπεράνθρωπες προσπάθειες που είχαν γίνει και την θεαματική ανταπόκριση νέων, αμάχων και εθελοντών προς αυτή την κατεύθυνση. (Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ. 87).

¹³¹ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 108.

¹³² *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ.74, 1949, σ. 331.

7.2 «ΟΧΙ»¹³³

Όπως προείπαμε, μέχρι το 1949, η επιστράτευση έχει γίνει υπόθεση όλων των ηλικιών και ομάδων. Η παιδική ηλικία, ωστόσο, είναι ευμετάβλητη στις απόψεις της και μπορεί εύκολα να παρασυρθεί, γι αυτό τον λόγο χρειάζεται συνεχής ανατροφοδότηση των κανόνων. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται ένα κείμενο που συναντούμε στο δεύτερο τεύχος του χρόνου. Είναι πολύ μικρής έκτασης και παρουσιάζει υπό μορφή επιγραμματικών οδηγιών την απόλυτη στάση που πρέπει να κρατά ο μικρός αναγνώστης, ερχόμενος αντιμέτωπος με τους πειρασμούς (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 5). Κάθε δέλεαρ προς φιλελεύθερες συνήθειες πρέπει να αποφεύγεται για να διατηρηθεί το ήθος που αρμόζει στο *Ελληνόπουλο* και το *Χριστιανόπουλο*.

Ο μονολεκτικός τίτλος του θυμίζει εν πολλοίς την αντίστοιχη απάντηση του Μεταξά στον Μουσολίνι και η ταύτιση επέρχεται αναπόφευκτα: όπως και τότε, έτσι και τώρα, οι πατριώτες καλούνται να πουν ένα «όχι» σε κάθε πρόταση που διακυβεύει τα ιδανικά τους και τις αξίες τους. Και για τον λόγο αυτό, το όχι θα είναι «ηρωικό», «σθεναρό» και «λεβέντικο». Εν προκειμένω, τα παιδιά καλούνται να αρνηθούν ερεθίσματα όπως είναι τα κοσμικά βιβλία, τις άσκοπες συζητήσεις και τα θεάματα (σαφής νύξη για το θέατρο και τον κινηματογράφο¹³⁴).

Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτος ο τρόπος με τον οποίο ο συντάκτης αξιοποιεί τα μέσα που του δίνει και η ίδια η γλώσσα για να περάσει το μήνυμά του. Ενώ μέχρι τώρα το περιοδικό δε συνηθίζει να χρησιμοποιεί φράσεις λαϊκές, για να ειρωνευτεί ή να υποτιμήσει πρόσωπα και καταστάσεις, στο παρόν δημοσίευμα κάνει χρήση τους και πετυχαίνει να αναδείξει το χάσμα που υπάρχει μεταξύ των δύο μετώπων. Ενώ το Κατηχητικό σχολείο θα σου «προτείνει» ένα βιβλίο, κάποιος που θέλει το κακό σου θα σου το «πασάρει». Ο αγώνας του χριστιανού είναι υπέρ του «ηθικού εξαγνισμού», αλλά εναντίον της «σαπίλας».

7.3 «Γιορτές για την Πατρίδα»¹³⁵

Μέσα στην ύλη του Ιανουαρίου συναντούμε και το παρόν άρθρο, το οποίο αποτελεί στην ουσία έναν απολογισμό των δράσεων της νεολαίας που σχετίζονται με τον εθνικό αγώνα. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι μέσα σ' αυτό μπορούμε να παρακολουθήσουμε την τεράστια κινητοποίηση που είχε λάβει χώρα.

¹³³ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 55, 1949, σ. 28.

¹³⁴ Έχει προαναφερθεί στην εργασία η στάση της Ζωής σχετικά με τα κοσμικά θεάματα του θεάτρου και του κινηματογράφου, βλ. «Γύρω από τον Ευαγγελισμό», τ. 36, 1948.

¹³⁵ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 56, 1949, σ. 46.

«Στις τελευταίες γιορτές δεν ακούστηκε μόνο το κανόνι, τα μυδράλια των ανταρτών, οι θλιμμένες φωνές των παιδιών που σύρθηκαν μακριά απ' την Πατρίδα. Γέμισε συγχρόνως την ατμόσφαιρα κι η χαρούμενη δράση των παιδιών. Τι να πρωτοθυμηθή κανείς;»

Το άρθρο ξεκινά με μια εικόνα που παρουσιάζει την αντίθεση μεταξύ της δράσης των δύο παρατάξεων. Από τη μία πλευρά βλέπουμε τον πόνο και τη θλίψη που προκαλούν οι αντάρτες, κι από την άλλη μια χαρούμενη ατμόσφαιρα που προσφέρουν τα παιδιά του Κατηχητικού, τα οποία, φυσικά, κινητοποιούνται από την οργάνωση. Μπορεί οι γιορτές του Δωδεκαημέρου του 1949 να επισκιάζονταν από την εμπόλεμη κατάσταση, όμως χάρη στα Χριστιανόπουλα, τα χαμόγελα δε σβήνουν.

Σύμφωνα με τις πηγές, η Ζωή μέσω των μελών και των εθελοντών της, είχε επιτελέσει σπουδαίο φιλανθρωπικό έργο. Ο «κουμπαράς του στρατιώτη», τα δέματα και οι ευχετήριες κάρτες για τον Γράμμο και το Βίτσι, η φιλοξενία πληγέντων παιδιών, οι επισκέψεις στις Παιδουπόλεις των ανταρτόπληκτων παιδιών, οι εκδόσεις και οι οργανώσεις εκδηλώσεων περιγράφονται στο κείμενο με λεπτομέρεια¹³⁶.

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι η δημοσίευση αυτή στο παιδικό έντυπο φαίνεται ότι εξυπηρετεί διπλό σκοπό. Καταρχάς, έχει πληροφοριακό χαρακτήρα: οι αναγνώστες διάβαζαν για τη δράση τους και το αποτέλεσμα που είχε. Σε δεύτερο, ωστόσο, επίπεδο, φαίνεται πως χάρη σ' αυτές τις δημοσιεύσεις η κινητοποίηση ενεργοποιούνταν ακόμη περισσότερο. Ο ενθουσιασμός με τον οποίο παρουσιάζονται και το εγκώμιο που πλέκεται στους μικρούς εθελοντές, έτρεφε τις νεανικές συνειδήσεις, ενθάρρυνε περισσότερο τις προσπάθειες που γίνονταν, και πιθανότατα ήλκυε και νέα μέλη. Χαρακτηριστικό είναι το ευχαριστήριο μήνυμα ενός τραυματία στρατιώτη που συμπεριλαμβάνεται στο κείμενο:

«Τώρα που βλέπω παιδιά σαν και σας, νοιώθω ότι δεν πήγε χαμένο το αίμα μου κι οι σάρκες μου που άφηκα στον Πάρωνα».

7.4 «Ένα ακόμα θύμα»¹³⁷

Όπως προαναφέρθηκε, ένα θέμα που χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα στη Ζωή του Παιδιού για να ευαισθητοποιήσει και να κινητοποιήσει τους αναγνώστες υπέρ του εθνικού στρατού, ήταν τα ανταρτόπληκτα παιδιά. Αυτό το επιχείρημα από πλευράς της οργάνωσης ήταν πράγματι 'το πιο δυνατό χαρτί' της, κι αυτό διότι αφορούσε την πιο ευαίσθητη και αγαπητή ομάδα του

¹³⁶ Τις δράσεις αυτές τις επιβεβαιώνει και ο Βασίλειος Μακρίδης στο άρθρο του «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», (στο Philip Carabott- Thanassis Sfikas (επιμ.), *The Greek Civil War*, Λονδίνο, Ashgate, 2004, σ.164).

¹³⁷ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 59, 1949, σ. 78-79.

πληθυσμού. Ταυτόχρονα, οι αναγνώστες κινητοποιούνταν άμεσα στο κάλεσμα προς βοήθεια των άλλων παιδιών καθώς τα συνέδεε μαζί τους η κοινή ηλικία. Η εθνική υπόθεση, γινόταν κατ' αυτό τον τρόπο και υπόθεση των παιδιών.

Το 1949, εντάσσεται στη *Ζωή του Παιδιού* μια νέα στήλη με τίτλο «*Από το δράμα της Ελλάδος*». Στη στήλη αυτή περιγράφονται ιστορίες πόνου από τον πόλεμο και γεγονότα των μαχών. Το περιεχόμενό τους, συχνά επιμελημένο σαν δραματική διήγηση, συγκινεί και κάνει πιο επιτακτική την ανάγκη μιας λύσης. Βέβαια, τόσο τα γεγονότα, όσο και η λύση που προτείνεται είναι υπέρ της κατεύθυνσης που ακολουθεί η οργάνωση.

Μια περίπτωση τέτοιας ιστορίας είναι αυτή που θα μελετήσουμε παρακάτω, η οποία δημοσιεύεται τον μήνα Φεβρουάριο. Το κείμενο περιγράφει την τραγική κατάληξη που είχε η ζωή ενός νέου παιδιού, το οποίο σκοτώθηκε εν ώρα εργασίας στην ύπαιθρο, από νάρκες που εξεράγησαν.

Τα θέματα του κειμένου που αξίζουν την προσοχή μας είναι ο τρόπος που μυθιστορούνται τα γεγονότα και η προσωπογραφία του νεαρού πρωταγωνιστή, και τα στοιχεία στράτευσης που παρουσιάζονται με τρόπο πασιφανή. Πράγματι, τα γεγονότα δεν ιστορούνται, αλλά μυθιστορούνται, καθώς γύρω από την περιπέτεια του Στέφανου περιπλέκονται πολλές λεπτομέρειες διηγηματικές, οι οποίες θυμίζουν ένα πολύ ωραιοποιημένο τραγικό παραμύθι, το οποίο απέχει πολύ από την πραγματικότητα.

«Κανένας δεν το περίμενε αυτό. Ακόμα δεν θέλουν να το πιστέψουν ότι έγινε. Νομίζουν πως και πάλι θα ιδούν από κάπου εδώ κοντά να ξεπροβάλλη το χαρούμενο παιδί, τραγουδώντας τα όμορφα τραγούδια του Κατηχητικού [...] Έξυπνο και μελετηρό παιδί, ήταν ο καλύτερος μαθητής της τάξεώς του. Μα εκείνο που τον έκανε πιο αγαπητό στους καθηγητές ήταν η καλή του καρδιά, ο καλός του χαρακτήρας. Μετριόφρων για τις ικανότητές του, γλυκομίλητος σε όλους, συγκαταβατικός, πρόθυμος να εξυπηρετή στα μαθήματα και σε ό,τι μπορούσε τους άλλους, ευχάριστος στη συντροφιά του και στο παιχνίδι, ήταν το καμάρι των γονέων και των φίλων του. Φυσικά, στο Κατηχητικό του ήταν πρώτος και στην ομάδα από τους καλύτερους [...] Ο κ.Παύλος, ο ομαδάρχης του, τον άκουε και με συγκίνησι συλλογιόταν: 'Το παιδί αυτό έχει πνεύμα Θεού!' [...] Δεν ξεχνούσε όμως κι ένα άλλο καθήκον που είχε, απέναντι του σπιτιού του. Το καθήκον να βοηθάει όσο μπορούσε τον πατέρα του στις αγροτικές δουλειές του. Ήταν δεν ήταν δεκάξη χρονών και δούλευε σαν άνδρας ψημένος στη δουλειά»

Ο Στέφανος συγκεντρώνει στο πρόσωπό του όλα τα χαρίσματα ενός ιδανικού παιδιού, σύμφωνα με τα 'πιστεύω' της *Ζωής*. Ήδη από το 1947, το μοντέλο του νεαρού αγωνιστή ή του στρατιώτη του εθνικού στρατού σκιαγραφείται με τον ίδιο τρόπο σε πολλές από τις εκδόσεις της

Ζωής. Ο αγωνιστής είναι συχνά γιος κάποιου αγρότη ή είναι ο ίδιος αγρότης (για να δημιουργηθεί οικειότητα με την πλειοψηφία των οπαδών/αναγνωστών της Ζωής που είναι κυρίως η λαϊκή τάξη), και οι γονείς του αισθάνονται περήφανοι γι αυτόν¹³⁸. Ιδιαίτερα για τα παιδιά που πρωταγωνιστούν σε παρόμοιες ιστορίες, η καλές επιδόσεις στο σχολείο, και ειδικά στο Κατηχητικό, και το αξιολάτρευτο του χαρακτήρα είναι βασικά στοιχεία της ταυτότητάς τους. Τα δεδομένα ταυτίζονται με τον Στέφανο. Δεν υπάρχει κάποιο ψεγάδι πάνω του. Αυτό συνεπάγεται νοηματικά ότι, ο μεν μετέπειτα χαμός του είναι ακόμη πιο στενάχωρος, η δε ανάγκη τιμωρίας των υπαιτίων ακόμη πιο απαραίτητη.

«Καθώς αργοκυλούσε το κάρρο στο στενό δρόμο, έλεγε το αγαπημένο του τραγούδι: 'Θεού το κράτος το σύμπαν δοξάζει...'. Με υπόκρουσι το τρίζιμο του κάρρου, το μακρινό κουδούνισμα των προβάτων και το μουγκάνισμα κανενός βωδιού, εξακολουθούσε το τραγούδι σα να άφινε τις τελευταίες υποθήκες στους ανθρώπους:

*‘Υπάρχει ένας Θεός ν’ αγαπάτε,
υπάρχει Κύριος αγαθός.
Αυτόν μ’ αγάπη πιστοί προσκυνάτε.
Αυτός μας φέρνει προς το Φως’.*»

Δεύτερο αξιοσημείωτο στοιχείο στο παρόν δημοσίευμα είναι η πολύ στοχευμένη θρησκευτική στράτευση που ασκείται, η οποία όμως έχει ως αντικείμενο την ίδια την οργάνωση και όχι την επίσημη Εκκλησία ή, έστω, πιο αόριστα, τα διδάγματα του Ευαγγελίου. Για τη Ζωή, ο αποτελεσματικότερος φορέας εκχριστιανισμού του λαού είναι η ίδια, γι αυτό και προβάλλει ότι οποιοσδήποτε θέλει να λέγεται χριστιανός, οπωσδήποτε είναι ενταγμένος στις δράσεις της οργάνωσης (βλ. *Κατάκτησις της οικογενείας*, 1948)¹³⁹. Παραδείγματος χάριν, ο Στέφανος είναι ένθερμος μαθητής του Κατηχητικού και κάνει προσπάθειες να αποκτήσουν κι άλλοι νέοι αυτή τη συνήθεια, για να δουν το «φως της αλήθειας».

«...γεμάτος ενθουσιασμό, επρότεινε καλομελετημένα σχέδια θρησκευτικής εργασίας ανάμεσα στα παιδιά του Γυμνασίου. –Νομίζω, κύριε ομαδάρχα, ότι πρέπει να δουλέψουμε γερά ετούτο τον χρόνο. Τόσες και τόσες ψυχές περιμένουν από μας το φως της αλήθειας. Εμείς θα γίνουμε οι μικροί εργάται του Χριστού μας για να φέρουμε κι άλλες παιδικές ψυχές κοντά στον Αρχηγό μας. Και καθώς τάλεγε αυτά, σπιθοβολούσαν τα μάτια του και έλαμπε το πρόσωπό του σαν από κάποια υπερκόσμια χάρι και δύναμι [...]. όσο για τη ‘Ζωή του

¹³⁸ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 116.

¹³⁹ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 349.

Παιδιού', αυτή τη θεωρούσε σαν την πρώτη και απαραίτητη πνευματική τροφή του κάθε παιδιού».

Τέλος, μετά την λεπτομερή περιγραφή του Στέφανου και της περιπέτειάς του, ο συντάκτης επανέρχεται στο αντίπαλο στρατόπεδο για μια σύγκριση που θα οδηγήσει και στο ηθικό δίδαγμα της αφήγησης: Δίωξη των εχθρών της θρησκείας και του έθνους.

«Δολοφονική νάρκη, βαλμένη από τους εχθρούς του έθνους και του Χριστού, έκαμε το καταστρεπτικό της έργο. Επρόσθεσε άλλο ένα αθώο θύμα στο βωμό της Πατρίδας και της Πίστεως. Και γι άλλη μια φορά, το αθώο παιδικό αίμα έβαψε την ελληνική γη».

7.5 «Δώστε μας πίσω τα αδέρφια μας»¹⁴⁰

Το άρθρο αυτό αναφέρεται σ' ένα φλέγον θέμα που συγκλόνισε το πανελλήνιο τα χρόνια του εμφυλίου, το «παιδομάζωμα»¹⁴¹. Σύμφωνα με τα στοιχεία από εφημερίδες της εποχής, μέχρι το τέλος του εμφυλίου είχαν μετακινηθεί σε κομμουνιστικές χώρες 28.000 ανήλικα παιδιά από την Ελλάδα. Η Ζωή με τα σωματεία που είχε σχηματίσει εκείνη την περίοδο έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον επαναπατρισμό τους¹⁴². Στο παιδικό περιοδικό τα σχετικά μηνύματα που δημοσιεύτηκαν ήταν πάμπολλα, ενώ ταυτόχρονα, στις χριστιανικές ομάδες και τα Κατηχητικά σχολεία η ενημέρωση ήταν λεπτομερής. Από το 1949, παρατηρούμε ότι τα παιδιά αναλαμβάνουν -υποκινούμενα- ρόλο πρεσβευτικό για την επιστροφή των εκπατρισμένων. Η φωνή τους αποκτά άλλη επιρροή στο αναγνωστικό κοινό καθώς συγκινεί.

Στις 29 Μαΐου πραγματοποιείται μια εκδήλωση που είναι αφιερωμένη στα εκπατρισμένα παιδιά. Σ' αυτήν συγκεντρώνονται όλες οι αντικομμουνιστικές δυνάμεις και φωνές της εποχής: Βασιλείς, υπουργοί, καθηγητές Πανεπιστημίου, πρόσκοποι και -φυσικά- η οργάνωση της Ζωής. Το ότι όλες αυτές οι δυνάμεις συμπράττουν αποδεικνύει γι άλλη μια φορά πόση στήριξη είχε από πίσω της η οργάνωση. Μάλιστα, εκδίδεται και επετειακό τεύχος/αφιέρωμα της Ζωής του Παιδιού προς τιμήν του κοινού στόχου.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και το άρθρο που μελετάται παρακάτω, το οποίο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό στα τέλη εκείνου του Μαΐου και αποτελούσε περίληψη του επετειακού τεύχους της ΖτΠ που είχε κυκλοφορήσει στις 29 Μαΐου. Εντάσσεται στη στήλη «Από την Παιδική κίνηση», η οποία δημοσιεύει τις δράσεις των νεανικών ομάδων και Κατηχητικών. Το

¹⁴⁰ Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 64, 1949, σ. 190.

¹⁴¹ Καλύβας Στάθης, Μαραντζίδης Νίκος, ό.π., σ.443.

¹⁴² Vasilios N. Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», ό.π., σ. 164.

κείμενο είναι πολύ ένθερμο και συναισθηματικά φορτισμένο. Οι αριστεροί παρουσιάζονται χειρότεροι από τους γενίτσαρους και η κατάσταση φαίνεται να έχει φτάσει στο ‘μη περαιτέρω’.

«Συννηθισμένος είναι πια ο πρόμαχος των χωριών μας στα χαλάσματα που οχτώ χρόνια πολέμου, δυστυχίας και διωγμών του άφησαν. Μα δεν αντέχει όταν αιματοβαμμένα χέρια ξενόδουλων προδοτών του παίρνουν τα παιδιά του, βυζασταρούδικα ακόμα βρέφη, ή κορίτσια της παντρείας, για να τα παραδώσουν σε άστοργα, ξένα χέρια.»

Με περιγραφικές εικόνες εθνικού σπαραγμού σκιαγραφούνται τα δεδομένα, και με μία μαρτυρία από ξένο ανταποκριτή ζωντανεύει στα μάτια των αναγνωστών τη διαδικασία με την οποία απομακρύνονταν τα παιδιά από τις οικογένειές τους.

«Λίγο πριν νυχτώση, το σούρουπο, οι συμμορίτες κατεβαίνουν απ’ το βουνό. Τα παιδιά παίζουν ακόμα στην πλατεία. Ο ‘καπετάνιος’ διατάζει να φέρουν όλα τα παιδιά μπροστά του. Οι τρομοκρατημένες μητέρες υπακούν και μπροστά στα μάτια τους, οι συμμορίτες τα αρπάζουν. Όλα είναι καταδικασμένα. Το σύστημά τους είναι να τα μοιράσουν σε μικρές μικρές ομάδες και να τα περάσουν απ’ τα σύνορα. Μερικά, αρκετά τυχερά, στο δρόμο τους αυτόν προς τα σύνορα, συναντούν τον ελληνικό στρατό που τα ελευθερώνει. Αλλά τα περισσότερα περνούν στις χώρες του Σιδηρού Παραπετάσματος. Και οι γονείς τους δεν ακούν πια τίποτε γι αυτά.»

Η διαδικασία φαίνεται να είναι σπαραχτική και αναμφίβολα κινητοποιεί τον αναγνώστη, ειδικά τον νέο. Κανείς δε μπορεί να μείνει αμέτοχος σε μια τέτοια εικόνα. Το κείμενο καταλήγει: *«Άμα ο καθένας κάμη το καθήκον του, ο Θεός, που ποτέ, σε καμιά κρίσιμη περίστασι δεν άφησε απροστάτευτο το Έθνος μας, θα μας φωτίσει τι πρέπει να κάμουμε και θα ενισχύσει τον αγώνα για να γυρίσουν στην αγκαλιά της Ελληνικής Πατρίδας τα χαροκαμένα Ελληνόπουλα».*

7.6 «Όλα για τον κουμπαρά του Στρατιώτη»¹⁴³

Στα πλαίσια της γενικότερης φιλανθρωπικής κινητοποίησης της Ζωής του Παιδιού, συναντούμε και την ακόλουθη διαδικασία. Πρόκειται για έναν πραγματικό κουμπαρά που διακινούσε η οργάνωση μεταξύ των παιδιών των ομάδων και των Κατηχητικών για να συνδράμουν κι αυτά το ταμείο υπέρ του εθνικού αγώνα. Τα παιδιά προτρέπονταν να αδιαφορούν για υλικές απολαύσεις και θεάματα, που άλλωστε τα διέφθειραν ηθικά¹⁴⁴, και να συμβάλουν με

¹⁴³ Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 68, 1949, σ. 236.

¹⁴⁴ Σχετικά με τα θεάματα του θεάτρου και του κινηματογράφου, βλ. παραπομπές στο «Γύρω από τον Ευαγγελισμό», τ. 36, 1948.

το χαρτζιλίκι τους στις ανάγκες του πολέμου. Η ηθική τους επιβράβευση γινόταν με εκδηλώσεις ενθουσιασμού στο περιοδικό και τους χώρους των Κατηχητικών με ειδικές εκδηλώσεις¹⁴⁵.

Σε τεύχος του 1949 συναντούμε και το παρακάτω ενδιαφέρον σκίτσο που αντανακλά αυτόν ακριβώς τον τρόπο με τον οποίο παρακινούνταν οι μαθητές μέσω του περιοδικού (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 6). Παρουσιάζονται αγαθά προσωποποιημένα, όπως ζαχαρώδη, αναψυκτικά και εισιτήρια θεαμάτων, να σπεύδουν με τάχος να μπουν στον κουμπαρά. «Αντί να πάρης καραμέλλα, λεμονάδα, παγωτό, ποδήλατο, ρίξε τα λεπτά στον Κουμπαρά για το βιβλίο του Στρατιώτη». Η προπαγάνδα βέβαια είναι εμφανής καθώς τα χρήματα φαίνεται εν τέλει να μην πηγαίνουν για τις πρώτες βιοτικές ανάγκες των αγωνιστών, αλλά για το «βιβλίο» του στρατιώτη, δηλαδή για τα περιοδικά ΖΩΗ που στέλνονταν στο μέτωπο μαζί με τα δέματα.

7.7 «Το ωραίο χωριό μου στα νύχια των λόκων»¹⁴⁶

Από το 1949 παρατηρείται στο περιοδικό και μια νέα στήλη με τον τίτλο: «Οι μικροί μας συνεργάτες». Ενώ το όνομά της δείχνει ακριβώς μία αλληλεπίδραση με τους αναγνώστες του περιοδικού, και μάλιστα υπογράφονται από ονοματεπώνυμο με συντομογραφία (Ηλ. Μ. Βασ.), εκφράζουμε μία αμφιβολία σχετικώς, διότι τα κείμενα δε θυμίζουν σε τίποτα γραφή ανήλικου παιδιού, κι επίσης ομοιάζουν πάρα πολύ με το ύφος της συντακτικής επιτροπής που μέχρι τώρα συντάσσει την ύλη. Επομένως δεν κατατάσσουμε τη δραστηριότητα αυτή με βεβαιότητα στις πρωτοπορίες που έγιναν στο έντυπο το 1949.

Το παρόν άρθρο δημοσιεύεται τον μήνα Σεπτέμβριο, δηλαδή ένα μηνά μετά την επίσημη λήξη του τετραετούς εμφυλίου. Ωστόσο, όπως είναι γνωστό, τόσο η αντιπαλότητα, όσο και ο φόβος των ανθρώπων για επόμενες πιθανές κρούσεις θα ήταν ακόμη ζωντανός για τουλάχιστον ένα χρόνο. Αυτή τη λύπη για μια ακόμη κρούση των ανταρτών σε ένα χωριό στους πρόποδες του Σμόλικα εκφράζει ένα παιδί μέσα από το κείμενο που διαβάζουμε. Ο λόγος του είναι βαθιά συγκινησιακός και η ιδεολογία που εκφράζει στοχοθετεί με τρόπο έντονο τον κομμουνισμό και την ειρήνη που έχει στερήσει από την ελληνική ύπαιθρο.

Συγκεκριμένα, το κείμενο, όντας χωρισμένο σε δύο νοηματικές ενότητες, παρουσιάζει το δράμα της εποχής μέσω των αντιθέσεων της πρότερης ειρηνικής με τη μετέπειτα εμπόλεμη

¹⁴⁵Στο άρθρο «Γιορτές για την πατρίδα» διαβάζουμε ένα περιστατικό που δείχνει την τελετουργία και τον ενθουσιασμό που υπήρχε γύρω από τη δράση με τον κουμπαρά: «Το σπάσιμο του κουμπαρά του στρατιώτη στάθηκε αληθινό πανηγύρι. Χαρούμενο, γελαστό, το Κατηχητόπουλο τον άρπαζε στις γιορτές και του έδωσε πάφ! ένα γερό χτύπημα και τον έσπασε... Εκατοστάρικα, Πεντακοστάρικα, χιλιάρικα ξεχύθηκαν κάτω. Τα πήρε και μια και δυό, τάκανε δώρα για τον Έλληνα φαντάρο. Μερικές μάλιστα ομάδες είχανε μια όμορφη έμπνευσι. Ωργάνωσαν στις λέσχες τους 'το απόγευμα για την Πατρίδα'. Μαζεύτηκαν οι ομάδες της Περιφέρειας και ο ένας κουμπαράς... έσπασε τον άλλο. Έπειτα, μπρος στους τσακισμένους κουμπαράδες, ένα ζωηρό, έξυπνο Κατηχητόπουλο απήγγειλε το ποίημα 'ο Κουμπαράς'». (Η Ζωή του Παιδιού, τ.56, 1949 σ.46).

¹⁴⁶ Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 70, 1949, σ. 270.

κατάσταση. Το χωριό πριν την επέλαση των συμμοριτών ζωντανεύει στα μάτια των αναγνωστών σαν ένας επίγειος παράδεισος: γαλήνιο τοπίο, χαρούμενοι άνθρωποι, εύφορη φύση. Ο συγγραφέας παρουσιάζει έμψυχα και άψυχα όντα να δοξολογούν αενάως τον Πλάστη Θεό, γεγονός που κάνει εντονότερο τον παραλληλισμό με τον παράδεισο.

«Κάθε κλαδί και πουλί. Κάθε κλάδος και φωληρά. Και σκορπούν γύρω τη χαρούμενη, μελωδική λαλιά τους. Χαίρονται κι αυτά τα κάλλη της φύσεως και ψέλνουν ωραίους ύμνους δοξολογώντας το Θεό [...] οι κορυφές των πεύκων θαρρείς πως ακουμπούν στον ουρανό για να ευχαριστήσουν τον Πλάστη [...] όλα μαζί σε μεθούν και δε σ' αφήνουν να φύγεις από το τοπίο εκείνο.»

Χαρακτηριστική της θρησκευτικής στράτευσης του κειμένου είναι και η έμφαση που δίνει ο κειμενογράφος στην περιγραφή του ναού του χωριού. Η εκκλησία φαίνεται να είναι το στολίδι του χωριού και σωστό αξιοθέατο.

«Ιδιαίτερη εντύπωση μας κάνει το υψηλό κωδωνοστάσιο με τις δύο καμπάνες και η εκκλησία της πολιούχου του χωριού, της Αγίας Παρασκευής, που μένεις έκπληκτος στο αντίκρισμά της, γιατί είναι σπάνιο στην επαρχία μας. Πού να φανταστείς ότι υπάρχει στις πλαγιές του Σμόλικα μια πολυτελής εκκλησία;»

Ύστερα από αυτή την ειδυλλιακή εικόνα που παρουσιάζεται, ο ερχομός του 'εχθρού' με τις καταστρεπτικές του πράξεις φαντάζει αισχρός και απαράδεκτος. Ποιος δε θέλει αυτή την ειρήνη και την ομορφιά; Ποιος τολμά να καταστρέφει αυτά που δημιούργησε ο πλάστης; αναρωτιέται ένας αναγνώστης. Και τα ερωτήματα που γεννώνται βρίσκουν απάντηση μόνο στην μη ηθική και την απιστία μιας συμμορίας¹⁴⁷.

«Δυστυχώς όμως, ένα δειλινό που ο ήλιος έκλινε προς τη δύση και οι χωρικοί εθέριζαν κι αλώνιζαν απολύτως ήσυχoi, έξαφνα άκουσαν πυροβολισμούς από την αντικρυνή πλευρά του δάσους. Όλων οι καρδιές χτύπησαν με λαχτάρα. Αστραπιαία διαδίδεται η είδησις ότι οι συμμορίται έρχονται!»

Χαρακτηριστική είναι στον επίλογο του κειμένου η αντίδραση των μικρών παιδιών στην εισβολή καθώς και ο χαρακτηρισμός των ανταρτών. Ο κομμουνισμός πλέον, εν έτει 1949, έχει αποκτήσει συγκεκριμένη ταυτότητα από τη Ζωή, ακόμη και στο παιδικό περιοδικό: τα κόκκινα

¹⁴⁷ Στη μαρτυρία του Χρήστου Γιανναρά που ως παιδί ζει μέσα στο περιβάλλον της Ζωής τον εμφύλιο διαβάζουμε: «Στα 'χριστιανικά' μας περιβάλλοντα αλλά και στις εφημερίδες, στα περιοδικά, στο ραδιόφωνο κανένας ποτέ δε μιλούσε για 'εμφύλιο'. Η καθιερωμένη λέξη ήταν 'συμμοριτοπόλεμος'. Δεν είχαμε την εικόνα συγκροτημένου στρατού που αντιμαχόταν τις κυβερνητικές δυνάμεις –ούτε και την ονομασία ξέραμε: 'Δημοκρατικός Στρατός'», στο Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σελ. 78.

τσακάλια του βορρά, οι Σλάβοι¹⁴⁸. Αξιζει να τονιστεί ότι ο εχθρός του έθνους γίνεται πλέον και αλλοεθνής (Σλάβοι). Η επιλογή των ανταρτών να ακολουθήσουν τον κομμουνισμό συνεπάγεται και την αλλαγή ιθαγένειας για τους Έλληνες Χριστιανούς. Εδώ επανέρχεται η θέση ότι θρησκεία και πατρίδα ταυτίζονται για να αποτελέσουν «τα υποκείμενα πραγμάτωσης του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού». Αν χαθεί το ένα, χάνεται και το άλλο¹⁴⁹.

«Τα παιδιά προσευχήθηκαν στον Παντοδύναμο Θεό να τα σώση από τα κόκκινα τσακάλια του βορρά, που ήθελαν να τα πάρουν από τη γαλάζια μας Ελλάδα κι αμέσως ζήτησαν καταφύγιο στις χαράδρες των αποκρήμων ορέων του Σμόλικα. Τώρα το χωριό μας από μακριά το ποθούμε και το νοσταλγούμε. Σπαράζει η καρδιά μας και τα μάτια μας δακρύζουν σαν βλέπουμε το χωριό μας να το πατούν οι Σλάβοι».

Το κλείσιμο, και η ευχή ταυτόχρονα, του κειμένου δε δείχνει πια την ανοχή ή την ελπίδα να επιστρέψουν οι αλλόπιστοι στις εθνικές αξίες, όπως συνέβαινε τα προηγούμενα έτη. Τώρα ο λαός έχει φανατιστεί και έχει κουραστεί από τα συναπτά οχτώ χρόνια πολέμου που υπέστη. Παρατηρούμε, λοιπόν, την οργή και την εκδίκηση στη θέση της επίκλησης ή της ελπίδας: «Αλλά ως πότε; Μια ημέρα θα τους σκιάζει η ορμή της πατρίδος που τρέχει εκδικήτρα».

7.8 «Γλυτώστε μας!»¹⁵⁰

Ένα χαρακτηριστικό εξώφυλλο, αντιπροσωπευτικό της περιόδου που διανύει η χώρα, είναι αυτό του 76^{ου} τεύχους της *Ζωής του Παιδιού* (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 7). Πρόκειται για μια εικόνα που παρουσιάζει ένα γεράκι¹⁵¹ να απειλεί με τα νύχια του πέντε μικρά παιδιά, τα οποία το κοιτούν έντρομα. Με τον τίτλο «Γλυτώστε μας!», το περιοδικό θέλει να κάνει σαφή νύξη στο πρόβλημα του εκπατρισμού χιλιάδων παιδιών στις χώρες του ανατολικού συνασπισμού, το λεγόμενο «παιδομάζωμα»¹⁵². Το καταφέρνει με την άκρως τρομακτική για τα παιδιά ζωγραφιά και την επίκληση στο συναίσθημά τους.

¹⁴⁸ Ο χαρακτηρισμός «Κόκκινα Τσακάλια» παραπέμπει και στο βιβλίο της Μ.Καπάτση το οποίο ήταν όργανο της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας (Εκδ. Εθνικού Αγώνος).

¹⁴⁹ Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 114.

¹⁵⁰ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 76, 1949, σ. 353.

¹⁵¹ Συχνός είναι ο χαρακτηρισμός «κόκκινα τσακάλια» ή «κόκκινα κοράκια» στο περιοδικό στις αναφορές που σχετίζονται με τους αντάρτες ή το παιδομάζωμα. Βλ. *Το ωραίο χωριό μου στα νύχια των λύκων* (*Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 70, 1949, σελ. 270).

¹⁵² Στάθης Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ. 443.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ:

ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1950

8.1 Περίληψη του έτους 1950

Το 1949 κλείνει με το τέλος του εμφυλίου πολέμου και η χώρα βρίσκεται για δεύτερη φορά σε κατάσταση παλινόρθωσης. Βέβαια, αυτή τη φορά, σε σχέση με προγενέστερες εμφύλιες διαμάχες, ή την περίοδο της Κατοχής, τα θύματα και οι υλικές καταστροφές είναι περισσότερες¹⁵³. Η αντικομμουνιστική δράση, την οποία έχει αναλάβει η οργάνωση που εκδίδει το περιοδικό τα τελευταία τρία χρόνια, συνεχίζεται και το 1950, χρονιά κατά την οποία η κοινωνική της επιρροή φτάνει στο απόγειο¹⁵⁴. Με το σύνθημα «Για μια καινούργια Ελλάδα», συνεχίζει τον αγώνα της προς την καθιέρωση του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού που έχει θέσει στους προγραμματικούς της στόχους¹⁵⁵. Το περιοδικό διανύει τον πέμπτο χρόνο κυκλοφορίας του και η δημοτικότητά του αυτή τη χρονιά θα αυξηθεί αισθητά.

Τα θέματα με τα οποία θα ασχοληθεί η *Ζωή του Παιδιού* δε μένουν εκτός της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής, ωστόσο η στάση που παίρνει απέναντι στη διχόνοια που επικρατεί ακόμη στον ελληνικό χώρο είναι ειρηνευτική, σε αντίθεση με το 1949. Η έκβαση του πολέμου έχει δοθεί, και αυτό που έχει ανάγκη η χώρα είναι να συνενώσει τις δυνάμεις της, χωρίς αντιπαλότητα, με ομόνοια για να ξαναχτίσει τα ερείπια: ομόνοια και «ανοικοδόμησις»¹⁵⁶ γίνονται τα κύρια νέα θέματα της ύλης του. Εκτός από τα παραπάνω, θα συνεχίσει παρίσταται στα τεύχη και το θέμα του επαναπατρισμού των παιδιών που είχαν σταλεί στις χώρες του ανατολικού συνασπισμού, καθώς και η καταλυτική σημασία της Χριστιανικής πίστης, τόσο στην έκβαση του πολέμου, όσο και στη μετέπειτα συμβολή της στην ανάκαμψη της χώρας. Αυτή η συμβολή, τέλος, πραγματώνεται στα μάτια του αναγνώστη περισσότερο μέσα από τις δράσεις της οργάνωσης και ιδίως των Χριστιανικών ομάδων και των Κατηχητικών, παρά μέσω της επίσημης Εκκλησίας.

¹⁵³ Στάθης Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ. 498-499.

¹⁵⁴ Vasilios N. Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», ό.π., σ.170.

¹⁵⁵ Το σύνθημα αυτό προέρχεται από την έκδοση του συλλόγου «Ελληνικόν Φως», όργανο του Παλατιού για τον αντικομμουνιστικό αγώνα, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1950. (Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 379).

¹⁵⁶ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 98, 1950, σ. 321.

8.2 «Προσευχή της Πρωτοχρονιάς»¹⁵⁷

Το πρώτο τεύχος του έτους ξεκινά μ' ένα editorial που εκ πρώτης όψεως θυμίζει στον αναγνώστη αυτοσχέδια προσευχή ενός μικρού παιδιού («Κύριε...»). Με μια πιο λεπτομερή μελέτη, γίνεται φανερό ότι το άρθρο αυτό αντικατοπτρίζει τις θέσεις του περιοδικού απέναντι στην ιστορική και κοινωνική κατάσταση της χώρας, την κατεύθυνση που θέλει να δώσει στο αναγνωστικό του κοινό και τους στόχους του για τη νέα χρονιά. Το κείμενο χωρίζεται σε δύο νοηματικές ενότητες: η πρώτη έχει χαρακτήρα ευχαριστηριακό, ενώ η δεύτερη παρακλητικό.

Στο πρώτο μέρος η συντακτική επιτροπή, μέσα από το προσωπείο των μικρών παιδιών, ευχαριστεί τον Θεό που την αξίωσε να δει όλες τις προσδοκίες να επιβεβαιώνονται και όλες του τις δράσεις να στέφονται με επιτυχία. Ταυτίζονται έτσι οι επιδιώξεις/δράσεις της οργάνωσης με αυτές των αναγνωστών και θεωρούνται καθολικές. Συγκεκριμένα, ο πόλεμος έχει την έκβαση που πρέσβευε η οργάνωση, οι στρατιώτες του Εθνικού Στρατού έχουν αναδειχθεί ήρωες, ακολουθώντας το παράδειγμα αυτών του 1821 και του 1940, και τα παιδιά τους μοιράζονται αυτή τη δόξα. Το έντυπο παρουσιάζει τα παιδιά των Κατηχητικών και των Χ.Μ.Ο. να έχουν βοηθήσει καθοριστικά στην συμπαράσταση των τραυματιών και των εκτοπισμένων από τα χωριά ανθρώπων. Μέσα από την προσευχή επαινεί αυτές τις δράσεις και τις εξυψώνει σε ηρωικές.

«Κύριε, ένας μεγάλος χρόνος έκλεισε χθες. Ο χρόνος του Γράμμου και του Βίτσι και του Μπέλες. Σ' ευχαριστούμε, γιατί αξίωσες την Ελλάδα μας να γράψη αυτές τις τρεις σπουδαίες λέξεις πλάι στο Μαραθώνα, και τις Θερμοπύλες και το 1821. Σ' ευχαριστούμε, γιατί αξίωσες κι εμάς, τα Ελληνόπουλα, να ζήσουμε αυτόν το μεγάλο χρόνο και να ονομαζώμαστε παιδιά των καινούργιων ηρώων.»

Τα γεγονότα παρουσιάζονται θριαμβευτικά με καθολικό χαρακτήρα, σα να εκφράζει το σύνολο των αναγνωστών αυτή η ιδέα. Τα τοπωνύμια φαίνονται να εκφράζουν τη νίκη των Ελλήνων απέναντι σε ξένο λαό, ενώ στην πραγματικότητα αποσιωπάται η τραγικότητα της εμφύλιας διαμάχης¹⁵⁸. Συμπληρωματικά, δεν αναφέρεται πουθενά η έννοια της μάχης Ελλήνων με Έλληνες, η έννοια 'εμφύλιος πόλεμος'¹⁵⁹.

«Σ' ευχαριστούμε ακόμη, πανάγαθε Κύριε, γιατί κοντά σ' αυτές τις περίλαμπρες νίκες μας χάρισες και κάτι άλλες νίκες πνευματικές. Μας χάρισες τις μάχες της ειρήνης: Τον Κουμπαρά του Στρατιώτη και το Δέμα του επαναπατρισμού. Αξίωσες εμάς, τα Ελληνόπουλα, να λάβουμε μέρος σ' αυτές τις δύο πανελλήνιες εξορμήσεις. Και με την

¹⁵⁷ Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 78, 1950, σ.2-3.

¹⁵⁸ Στάθης Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ. 503.

¹⁵⁹ Χρήστος Γιανναράς, Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία, σ. 78.

κινητοποιήσι αυτή των Κατηχητικών Σχολείων ευρήκαν ψυχαγωγία και ενίσχυσι τόσοι ακρίτες μας και τόσοι τραυματίες, ευρήκαν ζεστασιά και παρηγοριά τόσες χιλιάδες ανταρτόπληκτοι που γυρίζουν στα κατεστραμμένα χωριά τους.»

Η δράση της οργάνωσης κατά τα χρόνια του Εμφυλίου ήταν υπέρογκη και αδιάλειπτη. Με τη στήριξη της κυβέρνησης και του Παλατιού, η Ζωή δραστηριοποιούνταν μέσω όλων των σωματείων της για την ανακούφιση των πληγέντων¹⁶⁰. Στο παραπάνω χωρίο η δράση της εγκωμιάζεται και υπενθυμίζεται στο κοινό, ως δράση ειρηνευτική και κίνηση πνευματική.

Στη δεύτερη νοηματική ενότητα του άρθρου, ο χαρακτήρας του κειμένου είναι ικετευτικός, παρακλητικός. Τα παιδιά, και πάλι ως φερέφωνα των αρθρογράφων, παρακαλούν για νέες αξιώσεις: θέλουν να καταφέρουν να σταθούν άξιοι συνεχιστές των προγόνων τους, να αναστηλώσουν τη χώρα και να αποκαταστήσουν την ειρήνη και τη χαρά. Είναι αυτοί οι «*νέοι αγωνιστές του Χριστού*»¹⁶¹ που θα ανοικοδομήσουν όσα κατέστρεψαν οι εχθροί και θα φέρουν πίσω τα παιδιά «*που μας πήραν οι βάρβαροι*»¹⁶². Τέλος, είναι οι ίδιοι αυτοί οι μαχητές που θα φέρουν τους πλανημένους ανθρώπους στον Χριστό¹⁶³.

«Το 1950 δεν πρέπει να περάσει έτσι. Πρέπει να γίνει έτος αγώνος. Αγωνιστές μας θέλεις, Κύριε, στο στίβο της αλήθειας. 'Μαχητές του καλού στις ειρήνης τον καιρό!'»¹⁶⁴. Συνεχιστές των μόχθων και των θριάμβων των καινούργιων ηρώων μας [...] Κύριε, οι εχθροί της Πατρίδος μας έκαμαν το πάν για να την καταστρέψουν. Εμάς αξιώσέ μας να κάνουμε το πάν για να την αναστήσουμε, να κλείσουμε τις πληγές της, να χτίσουμε τα χωριά της. Και προ πάντων να φέρουμε όλους τους Έλληνες κοντά σου, κοντά στην Ειρήνη, στη Χαρά, στο Φως, στη μοναδική Ευτυχία. Βοήθησε όλα τα Ελληνόπουλα, αγόρια και κορίτσια, του χωριού και της πόλεως, να γίνουν οι ακούραστοι εργάτες του καλού, που θα σκορπούν παντού την ευτυχία. Και κοντά μας να γυρίσουν γρήγορα τ' αδέρφια μας που μας πήραν οι βάρβαροι. Κύριε, αυτό σου ζητούμε για το 1950.»

¹⁶⁰ Vasilios Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», ό.π., σ. 162-163.

¹⁶¹ Για περισσότερα σχετικά με την έννοια των «αγωνιστών του Χριστού» βλ. Κεφάλαιο 1946: «*Η μέρα δική σας, παιδιά!*», (Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 5, 1946, σ.66-67.)

¹⁶² Στάθης Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ. 443.

¹⁶³ Ο Χρήστος Γιανναράς γράφει για το περιοδικό Ζωή του Παιδιού: «*Τώρα είχαμε στα χέρια μας ένα όπλο για να κατακτήσουμε το σχολείο και τη γειτονιά, να φέρουμε όλα τα ελληνόπουλα κοντά στο Χριστό!*» (Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ.31. Επίσης, στο Μαρία Σιγανού, ό.π., σ. 115).

¹¹ Στίχοι από τραγούδι που έλεγαν τα παιδιά των Χριστιανικών Μαθητικών Ομάδων (Περιοδικό ΖΩΗ, τχ. 1628, 19 Σεπτεμβρίου 1948, σ. 239).

8.3 «Η ομόνοια χτίζει σπίτια»¹⁶⁵

Ο πόλεμος έχει τυπικά λήξει, μα τα προβλήματα που είχε δημιουργήσει, οι διχόνοιες και οι αντιπαλότητες θα μάστιζαν τη χώρα για πολλά χρόνια ακόμη. Σταδιακά οι πολιτικοί πρόσφυγες της περιόδου '46-'49 άρχισαν να επιστρέφουν στα χωριά τους, να επαναπατρίζονται, όμως η υποδοχή τους δεν ήταν πάντα θερμή και συχνά δημιουργούνταν ταραχές ακόμη και μεταξύ συγγενών¹⁶⁶. Για πολλούς από τους κατοίκους της επαρχίας ο εμφύλιος πόλεμος δεν ήταν τόσο σε επίπεδο πολιτικών παρατάξεων και ιδεολογιών, όσο σε επίπεδο κοινότητας. Τα γεγονότα που ήταν καθοριστικά γι αυτούς ήταν οι διενέξεις και οι συγκρούσεις μεταξύ αντίπαλων οικογενειών¹⁶⁷. Αυτό το εθνικό και κοινωνικό θέμα πραγματεύεται το παρόν άρθρο το οποίο δημοσιεύεται στις 28 Ιανουαρίου του 1950, στο 80^ο τεύχος (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 8).

«Εδώ και αρκετόν καιρό φτάνουν από τα επαναπατριζόμενα χωριά πολλά νέα ευχάριστα και πολύ συγκινητικά. Σας φαίνεται παράξενο πώς από ερειπωμένα χωριά μπορούν να φτάνουν ευχάριστα νέα; Κι όμως έτσι είναι. Ακούστε μερικά για να βεβαιωθείτε. Τα παιδιά σαν γύρισαν πίσω στο χωριό Α..., γράφει ένας ανταποκριτής της 'Ζωής του Παιδιού', έβαλαν τα δυνατά τους να σταματήσουν οι τσακωμοί. Όταν ένα παιδί ετοιμασθή να επιτεθή σε κάποιο άλλο, αμέσως τ' άλλα παιδιά που βρίσκονται εκεί κοντά μπαίνουν στη μέση. '- Τον αδερφό σου θα χτυπήσης!' του λένε, ξέχασες τι μάθαμε στο Κατηχητικό; Όλοι είμαστε αδέρφια. Και το χωριό μας μονάχα μονοιασμένοι θα το ξαναχτίσουμε [...] Φωνές και φασαρίες, καυγάδες και τσακωμοί δεν έλειπαν. Και κοντά στους μεγάλους και τα παιδιά. Αδέρφια και ξαδέρφια και γειτονόπουλα στα νύχια στέκονταν για καυγά.»

Το περιοδικό, με έντονα ηθικοπλαστικό χαρακτήρα, έρχεται κι εδώ για να δώσει το δίδαγμα του στους μικρούς αναγνώστες. Τα παιδιά πρέπει να θυμούνται τι έχουν μάθει στο Κατηχητικό σχολείο για τις διενέξεις και τη συμφιλίωση και πρέπει να συμπεριφέρονται αναλόγως σε κάθε περίπτωση. Οι συμφιλιωτές γίνονται παράδειγμα προς μίμηση για τα υπόλοιπα παιδιά, και η συμπεριφορά τους δημοσιεύεται στο περιοδικό¹⁶⁸.

«Πλήθος τέτοια συγκινητικά γεγονότα από την ειρηνοποιό δράσι των παιδιών που επαναπατρίστηκαν, αλλά και από τις πόλεις, φθάνουν στο περιοδικό μας. Η Μαρούλα κρατάει τη μητέρα της από το φουστάνι και την παρακαλεί να μη βγή στην αυλή και πη πικρά λόγια στη θεία Κώσταινα που κάθεται πλάϊ τους. 'Θυμήσου, μάνα, τι μας έλεγε η

¹⁶⁵ Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 80, 1950, σ. 34.

¹⁶⁶ Στάθης Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ. 462, 471-472.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 573-574.

¹⁶⁸ Δε μπορούμε να γνωρίζουμε αν τέτοιου είδους δημοσιεύσεις ήταν όντως από ανταποκρίσεις των αναγνωστών, όμως παρατηρούμε ότι το περιοδικό, στη μεταπολεμική αυτή περίοδο, θεωρεί χρέος του –έστω κι αν το συνδέει με το Κατηχητικό– να συμβουλεύσει τα παιδιά προς αυτή την κατεύθυνση.

συγχωρεμένη η κυρούλα μας πριν πεθάνει. Όλο μας έλεγε νάμαστε όλοι μονοιασμένοι, γιατί η ομόνοια χτίζει σπίτια, κι' η διχόνοια τα γκρεμίζει'!»

Θα ακολουθήσουν κι άλλα δύο παραδείγματα παιδιών που στάθηκαν εμπόδιο στις έχθρες των γονιών τους. Είναι άξιο σημασίας ότι τα παιδιά παρουσιάζονται στο περιοδικό να διέπονται από σύνεση ώριμων ανθρώπων, χωρίς την παρόρμηση κι επιπολαιότητα της ηλικίας τους. Από τη μία πλευρά, όπως έχει προαναφερθεί¹⁶⁹, είναι κοινός τόπος η παρουσίαση ωραιοποιημένων και εξιδανικευμένων παιδιών στο περιοδικό. Από την άλλη πλευρά, αυτό εξηγείται κι από το γεγονός ότι το περιοδικό δίνει αξία στους μικρούς αναγνώστες και τους γεννά αισθήματα ευθύνης για την κοινωνική ευημερία.

8.4 «Μη ξεχνάτε την Ελλάδα!»¹⁷⁰

Μετά τη λήξη του πολέμου, το πρόβλημα των χιλιάδων παιδιών που είχαν εκπατριστεί στις χώρες του ανατολικού συνασπισμού συνέχισε να ταλαιπωρεί τη χώρα, κι αυτό, διότι ο επαναπατρισμός τους ήταν μια πολύ χρονοβόρα διαδικασία που έμελλε να διεξαχθεί μέχρι και τη δεκαετία του 1990¹⁷¹. Αυτό σήμαινε ότι πολλά παιδιά γαλουχούνταν κι ενηλικιώνονταν εκτός Ελλάδος, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι ξεχνούσαν τις ρίζες τους¹⁷². Το περιοδικό, θέλοντας να τονώσει το αίσθημα της εθνικοφροσύνης και της φιλοπατρίας τους, δημοσιεύει αυτό το editorial στις 6 Μαΐου του 1950.

«Η 'Ζωή του Παιδιού' θα ήθελε για μια ακόμη φορά να κουβεντιάση σε τούτη δω τη σελίδα με τα αγαπημένα της γλαράκια της ξενητείας, με τα ξενητεμένα Ελληνόπουλα. Να τους πη δυο λόγια της καρδιάς, μια ευχή, ένα 'Χριστός Ανέστη'. Κι' η ανοιξιιάτικη και πασχαλιάτικη ευχή είναι τούτη: Να μην ξεχάσουν την Ελλάδα!»

Στο άρθρο θα ακολουθήσει η παρουσίαση ηρωικών πράξεων γνωστών Ελλήνων (Μιλτιάδης, Λεωνίδας, απόστολος Παύλος, τρεις Ιεράρχες, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Κων/νος Κανάρης και Κοσμάς Αιτωλός), που στόχο έχουν να αναδείξουν της ανωτερότητα του αρχαιοελληνικού και του σύγχρονου ελληνοχριστιανικού πολιτισμού¹⁷³ έναντι του «ψευτοπολιτισμού» που γνωρίζουν στα σοβιετικά κράτη. Τα χαρακτηριστικά που τονίζονται σ' αυτά τα πρόσωπα είναι το θάρρος, η πίστη στο Χριστό και το θυσιαστικό τους πνεύμα. Όπως και σε προηγούμενα έτη, βλέπουμε να

¹⁶⁹ Για περισσότερα σχετικά με το εξιδανικευμένο προφίλ των ηρώων στη *Ζωή του Παιδιού*, βλ. Κεφάλαιο 1946, «Το γράμμα του τραυματία» (*Η Ζωή του Παιδιού*, τ. 1, 1946, σ.9.)

¹⁷⁰ *Η Ζωή του Παιδιού*, τχ. 87, 1950, σ. 146.

¹⁷¹ Στάθης Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ.472.

¹⁷² Στο ίδιο, σ.462.

¹⁷³ Περιοδικό *ΖΩΗ*, τχ. 1636, 22 Νοεμβρίου 1948, σ. 304.

ταυτίζεται το χριστιανικό θρήσκευμα με την ελληνική ιθαγένεια, ο Χριστός με την Ελλάδα. Συνακόλουθα, ταυτίζεται και το μαρτυρικό φρόνημα των αγίων με την αυτοθυσία των ηρώων. Οι λέξεις φορτίζονται συναισθηματικά και οι ασύνδετες προτάσεις θυμίζουν πολιτικό λόγο.

«Ξενητεμένα Ελληνόπουλα, που ζήτε στις πολύβουες πολιτείες της ξενιτειάς. Μην ξεχνάτε τη φωνή του Λεωνίδα πούρχεται απ' τις Θερμοπύλες, του Παύλου πούρχεται απ' τον Άρειο Πάγο, του Χρυσοστόμου απ' την Κωνσταντινούπολι. Είναι η φωνή του ηρωισμού, της πίστεως, της αγάπης στο Θεό. Κρατήστε καλά τη βαρειά κληρονομιά 3.000 χρόνων. 'Ανοιχτά πάντα, κι άγρυπνα, τα μάτια της ψυχής σας'. Σταθήτε αγνά, σταθήτε ακέραια και ανεπηρέαστα από τα πλάνα τραγούδια του ψευτοπολιτισμού».

8.5 «Μπράβο, παιδιά!»¹⁷⁴

Μέσα στην ύλη του τεύχους 94, που εκδίδεται τον Αύγουστο του 1950, στη στήλη «Από την παιδική κίνησι», συναντούμε και την παρακάτω εικόνα που είναι άξια σχολιασμού (βλ. Παράρτημα Εικόνων: 9). Πρόκειται για μία ασπρόμαυρη φωτογραφία που εικονίζει τρία παιδιά με τον εξοπλισμό τους (σκάλα, μπογιές, πινέλα) να περπατούν χαρούμενα στο δρόμο. Η λεζάντα που συνοδεύει την εικόνα πληροφορεί ότι αυτό που κάνουν τα παιδιά είναι αφισκοκόλληση συνθημάτων του «Ελληνικού Φωτός». Το περιοδικό επαινεί τη δράση τους και τους εύχεται να τις συνεχίσουν στο μέλλον.

«Μπράβο, παιδιά! Οι εξορμήσεις σας αυτές δείχνουν ότι είστε κι εσείς από τους χτίστες της καινούργιας Ελλάδος. Σας ευχόμαστε να τις... χιλιάσετε!

Τα Χριστιανόπουλα Ηρακλείου, που χαρούμενα τοιχοκολλούν τα συνθήματα του 'Ελληνικού Φωτός'»

Ο σύλλογος «Ελληνικόν Φως», ιδρύθηκε το 1948 από την αδελφότητα, και σε συνεργασία με τον βασιλιά Παύλο, με στόχο να αναλάβει «την πνευματική καθοδήγηση του αντικομμουνιστικού αγώνος». Ο σύλλογος αυτός οργάνωσε μια τεράστια εκστρατεία για να εμπνεύσει στην κοινωνία την αξία του ελληνοχριστιανικού ιδεώδους. Τα μέσα που χρησιμοποίησε ήταν πάμπολλα (ομιλίες, σεμινάρια, επισκέψεις στα στρατιωτικά νοσοκομεία και τις Παιδουπόλεις¹⁷⁵, εκδόσεις που κυκλοφόρησαν σε όλη τη χώρα), ενώ ταυτόχρονα είχε την αμέριστη υποστήριξη από την κυβέρνηση και το Παλάτι¹⁷⁶. Για την στήριξη των δράσεων αυτού του συλλόγου

¹⁷⁴ Ζωή του Παιδιού, τχ. 94, 1950, σ. 263.

¹⁷⁵ Οι Παιδουπόλεις ήταν ιδρύματα που λειτούργησαν σε ολόκληρη τη χώρα από το 1947, υπό την επίβλεψη της βασίλισσας Φρειδερίκης, για τη στέγαση των παιδιών των ανταρτών και αυτών από εμπόλεμες περιοχές. Φιλοξένησαν περίπου 25.000 παιδιά (Στάθης Καλύβας, Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ.449).

¹⁷⁶ Χρήστος Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, ό.π., σ.375-376.

επιστρατεύτηκαν όλα τα υπόλοιπα σωματεία της οργάνωσης, και σε μεγάλο βαθμό τα παιδιά των Χριστιανικών ομάδων και των Κατηχητικών¹⁷⁷. Αυτό επιβεβαιώνεται στην παρούσα είδηση που κοινοποιείται με ενθουσιασμό στο παιδικό περιοδικό της *Ζωής*.

¹⁷⁷ Χρήστος Γιανναράς, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, ό.π., σ. 86-88.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για τις ανάγκες της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην παρούσα εργασία ήταν απαραίτητη η εξέταση όλων των τευχών της πρώτης πενταετίας έκδοσης του περιοδικού. Προηγήθηκε η λεπτομερής μελέτη των 102 τευχών της *Ζωής του Παιδιού* που κυκλοφόρησαν τα έτη 1946, 1947, 1948, 1949 και 1950, και ακολούθως ξεκίνησε η διαδικασία εκλογής των δειγμάτων που θα εξετάζονταν βαθύτερα. Η επιλογή τους έγινε με βάση την ποικιλομορφία τους ως προς το περιεχόμενο, το είδος άρθρου και το ύφος, ώστε η τελική μελέτη να είναι όσο το δυνατόν αντιπροσωπευτικότερη της παρουσίασης των ιστορικών και των εθνικών θεμάτων στα τεύχη εκείνης της περιόδου. Μετά από λεπτομερή εξέταση της ύλης του περιοδικού, τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της έρευνας μελετήθηκαν επιμελώς και απαντήθηκαν, γεγονός που οδήγησε την ερευνήτρια στα συμπεράσματα που κατατίθενται ακολούθως.

Τα ιστορικά και εθνικά θέματα κατέχουν πρωταγωνιστικό ρόλο και θέση στα τεύχη των ετών που μελετήθηκαν. Κάθε τεύχος περιλαμβάνει τουλάχιστον ένα τέτοιο ερέθισμα για τους αναγνώστες, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που ιστορικές και εθνικές αναφορές συναντούμε και στα editorials (εκτός από αυτά των επετειακών τευχών). Από τα μέσα του 1947 η παρουσία τέτοιας ύλης στο περιοδικό γίνεται συχνότερη και ογκωδέστερη καθώς η ίδια η περίοδος που διανύει η χώρα είναι ιστορική και το γεγονός αυτό δεν αφήνει αδιάφορο τον φορέα που εκδίδει το έντυπο. Αυτό σημαίνει ότι στα ήδη συχνά ιστορικά δημοσιεύματα περί του έπους του 1940 ή της επανάστασης του 1821, κάνουν έντονη την παρουσία τους και τα δημοσιεύματα της επικαιρότητας. Πλέον, τις αφορμές δεν τις δίνει, μόνο η προγενέστερη εθνική ιστορία, αλλά και η σύγχρονη του συγγραφικού παρόντος. Η ποσότητα και συχνότητα των ιστορικών και εθνικών αναφορών στο παιδικό έντυπο δε δικαιολογείται μόνο από τα ιστορικά δεδομένα της εποχής και τις εθνικές επετείους του Οκτωβρίου και Μαρτίου. Δικαιολογούνται επίσης από την κατεύθυνση και κοσμοθεωρία που ακολουθεί η παραεκκλησιαστική οργάνωση που εκδίδει το έντυπο. Η *Ζωή* είναι αρωγός της ιδέας μιας ελληνοχριστιανικής κοινωνίας, πράγμα που συνεπάγεται, εκτός από τη θρησκευτική της καθοδήγηση, και την ενίσχυση του εθνικού ιδεώδους των αναγνωστών, σύμφωνα με τη δική της, βέβαια, θέση περί των εθνικών θεμάτων.

Ο τρόπος με τον οποίο επιλέγει κάθε φορά η συντακτική ομάδα να δημοσιεύσει θέματα ιστορικού, εθνικού και πατριωτικού περιεχομένου δεν είναι πάντα ο ίδιος, αλλά διαφέρει ως προς το είδος του κειμένου και το ύφος της γραφής. Τα είδη των κειμένων είναι πάμπολλα, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει ποικιλία και στα οπτικά μέσα. Τα θέματα συναντώνται σε δοκίμια, βιογραφίες, ποιήματα, χρονικά, ημερολόγια, ιστορικά διηγήματα, ειδησεογραφικά δελτία, θεατρικά έργα και συνθήματα. Παράλληλα, τα εντοπίζουμε σε σκίτσα και ζωγραφίες, φωτογραφίες, εξώφυλλα και κόμιξ. Αυτή η ποικιλομορφία που παρουσιάζουν τα τεύχη ως προς

την παρουσίαση των εθνικών και ιστορικών μηνυμάτων αποδεικνύουν την τάση των εκδοτών να εμπνεύσουν στους αναγνώστες τους την φιλαναγνωσία για την ελληνική ιστορία, την πατριδογνωσία και την εθνικοφροσύνη, αξίες που συμπίπτουν με τη στοχοθεσία όλων των δραστηριοτήτων της οργάνωσης που αφορούν τη νεολαία.

Μετά από εξέταση όλων των κειμένων και των εικόνων της ύλης που μελετήθηκε (1946-1950), εντοπίστηκαν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τρόπου παρουσίασης των ιστορικών και εθνικών θεμάτων στις σελίδες του εντύπου. Τα χαρακτηριστικά αυτά εντοπίζονται σε όλη την πενταετία, γεγονός που δεν προκαλεί την απορία της ερευνήτριας, καθώς η συντακτική ομάδα και η μέθοδος σύνταξης του περιοδικού παραμένει अपαραάλλακτη μέχρι το 1960. Συγκεκριμένα, για την ευκολότερη έκθεση των γνωρισμάτων αυτών, θα τα διακρίνουμε σε υφολογικά και εννοιολογικά. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τα εκφραστικά μέσα, το είδος της γλώσσας και τις τεχνικές του λόγου που χρησιμοποιούνται από τους συντάκτες, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στις έννοιες και τις ιδέες που συνοδεύουν αναπόσπαστα τα ιστορικά και εθνικά μηνύματα που εμπεριέχονται στην ύλη, και οι οποίες συνδέονται άρρηκτα με τις θέσεις του εκδοτικού φορέα.

Ο λόγος που χρησιμοποιείται στα ιστορικά θέματα του περιοδικού παρουσιάζει έντονη γλαφυρότητα και διδακτισμό σε όλη την περίοδο μελέτης. Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά επιτυγχάνονται με ποικίλα εκφραστικά μέσα, αφηγηματικές τεχνικές και τρόπους πειθούς. Συγκεκριμένα, τα συνηθέστερα εκφραστικά μέσα που συναντούμε είναι το πλήθος επιθέτων, οι οπτικές και ηχητικές εικόνες στα διηγηματικά μέρη, οι μεταφορές και οι προσωποποιήσεις. Συχνή είναι και οι χρήσεις ρημάτων σε προστακτική, στα διδακτικά μέρη. Οι συντάκτες του είδους που μελετάται εμπλουτίζουν τα κείμενα με περιγραφικές φράσεις, με διαλόγους που προσδίδουν ζωντάνια, με εσωτερικούς μονολόγους, ασύνδετα σχήματα για να δώσουν ένταση στο λόγο, και συχνά σχόλια. Επικαλούνται το συναίσθημα, το ήθος και τη λογική των αναγνωστών, κάνουν αναφορές σε πρόσωπα αυθεντίες, και άλλες φορές επιτίθενται στο ήθος του αντιπάλου, που μπορεί να είναι ο εχθρός σε έναν πόλεμο (πχ. Γερμανοί, Τούρκοι), ή και μια πολιτική ιδεολογία της εποχής (εμφύλιος πόλεμος).

Ένα επίσης πολύ χαρακτηριστικό γνώρισμα του τρόπου παρουσίασης των ιστορικών και εθνικών θεμάτων στη *Ζωή του Παιδιού*, είναι οι συνυφασμένες ιδεολογικές και κριτικές τοποθετήσεις εκ μέρους των συντακτών, μελών της οργάνωσης. Άρρηκτα ενταγμένες στην ιστορική και εθνική ύλη του περιοδικού, αναδεικνύουν την κοσμοθεωρία και τις θέσεις της παραεκκλησιαστικής οργάνωσης σαν φερέφωνα. Το γεγονός αυτό, βεβαίως, συνηγορεί στην κατάταξη του περιοδικού στην κατηγορία των στρατευμένων παιδικών εντύπων. Η ιδεολογία της οργάνωσης όπως διαφαίνεται στα θέματα του περιοδικού συνοψίζεται σε τρεις θέσεις.

Η πρώτη από αυτές τις θέσεις, που κάνει έντονη την παρουσία της στα ιστορικά και εθνικά θέματα του περιοδικού, είναι η ταύτιση του έθνους και θρησκείας. Η ορθόδοξη χριστιανική πίστη είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής ταυτότητας, και η ελληνική ιθαγένεια δε νοείται χωριστά από την ορθοδοξία. Αυτή η άποψη διέπει όλη της δράση της *Ζωής*, ήδη από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της. Συνεπακόλουθα, μεταλαμπαδεύεται στις νεότερες γενιές μέσω των ομάδων δράσης και του παιδικού περιοδικού. Η θέση αυτή αποκτά αξιοσημείωτο ενδιαφέρον κατά την παρουσίαση εθνικών και ιστορικών θεμάτων, όταν η πίστη φέρεται να είναι η βασική κινητήριος δύναμη όλων των ηρωικών επιτευγμάτων των Ελλήνων.

Δεύτερος κοινός τόπος στα ιστορικά και εθνικά θέματα του εντύπου είναι η έννοια του ηθικού καθήκοντος, πράγμα που επίσης πηγάζει από την κοσμοθεωρία και την διδασκαλία της *Ζωής*. Η ηθικοπλαστική διάθεση του περιοδικού εντοπίζεται σε άμεσες συμβουλές καλής συμπεριφοράς, στην παρουσίαση ηθικών προτύπων και την εξιδανίκευση ιστορικών προσωπικοτήτων. Επιπρόσθετα, το έντυπο δεν αμελεί να επαινεί τις καλές συνήθειες αναγνωστών και να επιδεικνύει το μοντέλο του καλού παιδιού που, μπορεί να μην είναι ο ίδιος ήρωας στις ιστορικές συγκυρίες, θέλει όμως να γίνει. Η εθνικοφροσύνη και η μίμηση των πράξεων των ηρώων γίνεται κύριο μέλημα της *Ζωής του Παιδιού*.

Τελευταίο, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τον τρόπο παρουσίασης των ιστορικών και εθνικών θεμάτων, είναι η πολιτική στράτευση του περιοδικού, έναντι της Αριστεράς. Αυτή δεν εντοπίζεται σε όλη την έκταση της ύλης που ερευνήθηκε. Υποφώσκει μέχρι τα μέσα του 1947, ενώ από το 1947 και εξής, αναδεικνύεται έντονα μέχρι και το τέλος του 1950. Η υιοθέτηση αυτής της πολιτικής κατεύθυνσης από τον εκδοτικό φορέα δε συνδέεται μόνο με το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου που κλόνισε την Ελλάδα από το 1946 έως το 1949. Προϋπάρχει ήδη από τα χρόνια του μεσοπολέμου, κορυφώνεται όμως στα χρόνια του Εμφυλίου, οπότε η κίνηση της *Ζωής* αναδεικνύεται και επισήμως ως πνευματικό αντίβαρο απέναντι στον κομμουνισμό. Οι μάχες και τα γεγονότα της περιόδου καταγράφονται στο περιοδικό υπό το πρίσμα του απελευθερωτικού αγώνα στο πλευρό του Εθνικού Στρατού, ενώ ταυτόχρονα οι αναγνώστες παρακινούνται να λάβουν ανάλογες δράσεις στην κοινωνία προς την ίδια κατεύθυνση.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η μέριμνα του συγκεκριμένου περιοδικού για την ανάδειξη ιστορίας και την έμπνευση της πατριδογνωσίας στους αναγνώστες ήταν προτεραιότητα, πράγμα που αποδεικνύεται από τον όγκο της ύλης που αφιερώνει σ' αυτά τα αντικείμενα. Η έρευνα που διεξήχθη ήταν μόνο η αρχή της επιστημονικής μελέτης που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στο περιοδικό *Ζωή του Παιδιού*, και ανοίγει ένα νέο πεδίο, που μέχρι τώρα δεν έχει ερευνηθεί. Το έντυπο αυτό είναι το μακροβιότερο στην ιστορία των ελληνικών παιδικών περιοδικών και έχει διανύσει μια μακρά πορεία, μέσα από την οποία αντικατοπτρίζονται ιστορικές, εθνικές,

πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες μίας εβδομηκονταετίας. Είναι το περιοδικό αυτό ένα πολύτιμο αρχείο στα χέρια των ερευνητών. Άλλες προτεινόμενες κατηγορίες μελέτης στο περιοδικό θα μπορούσαν να αφορούν τη θέση της γυναίκας ή την εικόνα της οικογένειας όπως παρουσιάζονται στις σελίδες του. Ας είναι το παρόν πόνημα η αφορμή για να μελετηθεί περαιτέρω, και να προκύψουν νέα ενδιαφέροντα πορίσματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές:

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 1, 1946, σ. 1-9.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 2, 1946, σ. 24-30.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 3, 1946, σ. 47.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 5, 1946, σ. 66-67.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 6, 1947, σ.12.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 12, 1947, σ. 100.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 12, 1947, σ. 107.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 24, 1947, σ. 299.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 26, 1947, σ. 323.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 28, 1947, σ. 357.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 36, 1948, σ. 98- 107.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 37, 1948, σ. 114.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 48, 1948, σ. 290.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 49, 1948, σ. 306-307.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 50, 1948, σ. 322.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 51, 1948, σ. 338- 344.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 55, 1949, σ. 28.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 56, 1949, σ. 46.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 59, 1949, σ. 78-79.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 60, 1949, σ. 99-100.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 64, 1949, σ. 161- 190.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 68, 1949, σ. 236.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 70, 1949, σ. 270.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 73, 1950, σ. 305.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 74, 1949, σ. 331.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 76, 1949, σ. 353.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 78, 1950, σ.2-3.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 80, 1950, σ. 32- 34.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 87, 1950, σ. 146.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 94, 1950, σ. 263.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 98, 1950, σ. 321.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 175, 1954, σ. 58.

Η Ζωή του Παιδιού, τχ. 182, 1954, σ. 170.

Ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία:

Ανδρέου Αποστόλης, «Ιστορική προσέγγιση της μαθητικής εκδοτικής εμπειρίας», στο *Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου 16-17 Ιανουαρίου 1993*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, 1993, σ. 131-132.

Γαζή Έφη, *Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια: Ιστορία ενός συνθήματος, 1880-1930*, Αθήνα, Πόλις, 2011, σ.267-309.

Γιανναράς Χρήστος, *Καταφύγιο Ιδεών: Μαρτυρία*, Αθήνα, Δόμος, 1987, σ. 78-88.

Γιανναράς Χρήστος, *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα, Δόμος, 1992, σ. 348-375.

Γιούλτσης Βασίλειος, «Κοινωνιολογική θεώρησης των θρησκευτικών αδελφοτήτων», στο Μαντζαρίδης Γεώργιος (επιμ.), *Θέματα Κοινωνιολογίας της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1975, σ. 187.

Γουσίδης Αλέξανδρος, *Οι Χριστιανικές Οργανώσεις: η περίπτωση της αδελφότητας θεολόγων η «ΖΩΗ»: κοινωνιολογική προσέγγιση*, Θεσσαλονίκη, Πουρναράς, 1993, σ. 49-97.

Δελώνης Αντώνης, «Ορισμός, Μορφή, Περιεχόμενο και στόχοι ενός περιοδικού για παιδιά», στο *Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου, 16-17 Ιανουαρίου 1993, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο*, Θεσσαλονίκη, Δήμος Θεσσαλονίκης, 1993, σ. 35-38.

Εσκαρπί Ντενίς, *Παιδική και Νεανική Λογοτεχνία στην Ευρώπη*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, σ. 164-167.

Καλύβας Στάθης, Μαραντζίδης Νίκος, *Εμφύλια Πάθη*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2016, σ. 462-472.

Καρπόζηλου Μάρθα, «Τα ελληνικά περιοδικά για παιδιά και εφήβους (1836-1936)», στο *Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου, 16-17 Ιανουαρίου 1993, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο*, Θεσσαλονίκη, Δήμος Θεσσαλονίκης, 1993, σ. 58.

Μπουρνάζος Στρατής, «Το Κράτος των Εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιστ. επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Ανασυγκρότηση- Εμφύλιος- Παλινόρθωση: 1945-1952*, τ. Β', Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009, σ. 31.

Maczweski Christoph, *Η κίνηση της «ΖΩΗΣ» στην Ελλάδα: Συμβολή στο πρόβλημα της παραδόσεως της Ανατολικής Εκκλησίας*, (μτφρ.) Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, Αθήνα, Αρμός, 2002, σ. 47- 300.

Makrides N. Vasilios, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoe during the Greek Civil War», στο Philip Carabott- Thanassis Sfikas (επιμ.), *The Greek Civil War*, Λονδίνο, Ashgate, 2004, σ. 159-174.

Makrides N. Vassilios, «The Greek Orthodox Church and Social Welfare during the Second World War», στο Richard Clogg, *Bearing Gifts to Greeks: Humanitarian Aid to Greece in the 1940s*, Νέα Υόρκη, Palgrave Macmillan, 2008, σ. 153.

Ντελόπουλος Κυριάκος, *Η Παιδική Αποθήκη και ο Δημήτριος Πανταζής: Το πρώτο ελληνικό παιδικό περιοδικό και ο εκδότης του: Συμβολή στη μελέτη της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, σ. 7.

Σακελλαρίου Χάρης, *Ιστορία της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Δίπτυχο, 1982, σ.317- 319.

Σακελλαρίου Χάρης, «Τα ελληνικά παιδικά περιοδικά και η ιδεολογία τους» στο *Το παιδικό έντυπο: Πρακτικά Συμποσίου, 16-17 Ιανουαρίου 1993, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, Δήμος Θεσσαλονίκης*, σ. 50- 51.

Τσάκωνας Δημήτρης, *Ιδεαλισμός και Μαρξισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κάκτος, 1988, σ. 266.

Φαραζουλής Δημήτριος, *Η χριστιανική οικογένεια*, Αθήνα, Ζωή, σ.121.

Χατζηδημητρίου- Παράσχου Σοφία, *Παιδικά Περιοδικά και Λογοτεχνία: Το περιοδικό Παιδικός Κόσμος*, Αθήνα, Ελληνοεκδοτική, 2010, σ.34- 45.

Άρθρα σε περιοδικά και στο διαδίκτυο

Αλεξανδρίδης Απόστολος, «Οι Χριστιανικές Οργανώσεις», περ. *Σύνορο*, τχ. 39, 1966, σ. 201.

Ανδρέου Αποστόλης, Τζήκας Χρήστος, «Το μαθητικό έντυπο», περ. *Διαβάζω*, τχ. 268, 1991, σ. 48.

Ανώνυμος, «Ο πραγματικός», *Ζωή*, τχ. 1608, 1948, σ. 73.

Ανώνυμος, «Ο κόσμος περιμένει», *Ζωή*, τχ. 1628, 1948, σ. 239.

Ανώνυμος, «Η καλύτερα σύμμαχος», *Ζωή*, τχ. 1630, 1948, σ. 256.

Ανώνυμος, «Κτίζεται πύργος», *Ζωή*, τχ. 1631, 1948, σ. 260.

Ανώνυμος, «Βλακεία», *Ζωή*, τχ. 1636, 1948, σ. 304.

Constantelos Demetrios, «The Zoe Movement in Greece», *St.Vladimir's Seminary*, τχ. 3, 1959, σ. 2.

Μαραντζίδης Νίκος, «Το ‘παιδομάζωμα’ στον Εμφύλιο», *Καθημερινή*, 12-08-2012, Ψηφιακή έκδοση, <http://www.kathimerini.gr/465451/article/epikairothta/ellada/to-paidomazwma-ston-emfylio>, (τελευταία προσπέλαση στις 12-12-2017).

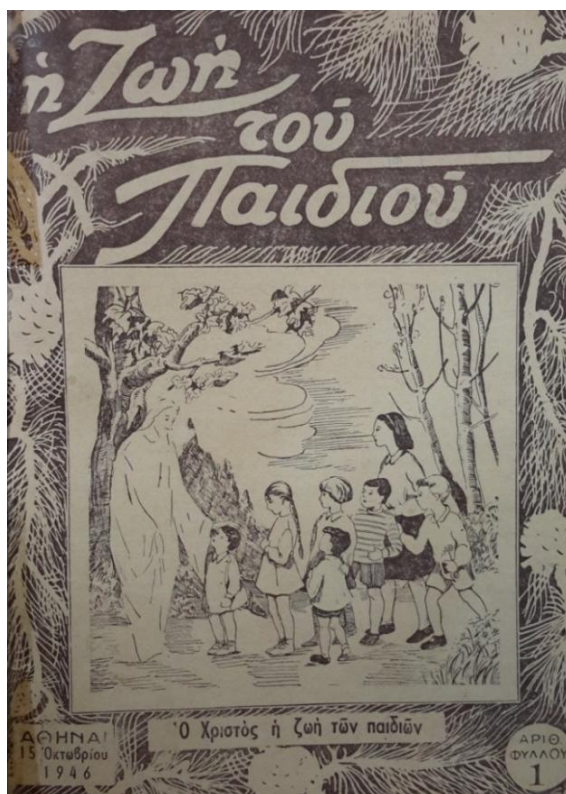
Τριανταφυλλόπουλος Δ. Νικόλαος, «Η Ζωή του Παιδιού ή συναγερμός στο σπίτι», *Νέα Εστία*, τχ. 1821, Απρίλιος 2009, σ.887- 890.

Σιγανού Μαρία, «Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στον εμφύλιο πόλεμο», *Ιστορικά*, τχ. 48, 2008. σ. 104- 123.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1 (Εξώφυλλο τόμου): *Οκτώβριος 1940-1949*, Εξώφυλλο τεύχους 73, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1950, σ. 305.

Εικόνα 2: *Ο Χριστός η ζωή των παιδιών*, Εξώφυλλο τεύχους 1, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1946, σ. 1.

Εικόνα 3: Εικονογράφηση άρθρου, *Το γράμμα του τραυματία*, τεύχος 1, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1946, σ. 10.

Εικόνα 4: Εικονογράφηση άρθρου, *Τα λόγια ενός ήρωα*, τεύχος 26, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1947, σ. 323.

Ο Χ Ι

Στόν δῆθεν φίλο πού ἔρχεται νά σοῦ πασάρῃ ἕνα βιβλίο «μὲ πολλές περιπέτειες», ἀλλὰ καὶ μὲ πολλές καμψυφλαρισμένες παγίδες, πές ἕνα ΟΧΙ ἥρωϊκό.

Στὶς κουβέντες τὶς ἄπρεπες, τὶς ἀνούσιες, τὶς ἀνόητες πού γεμίζουν τὸν ἀέρα μικρόβια τῆς ψυχῆς, κλεῖσε τ' αὐτιά καὶ πές ἕνα ΟΧΙ σθεναρό.

Σ' ἐκεῖνον πού μὲ γλυκόλογα σέ προσκαλεῖ νά περάσῃς δυὸ ὥρες σ' ἕνα θέαμα πού λερώνει τὴν ψυχή, πές ἕνα ΟΧΙ λεβέντικο.

Εἶσαι Χριστιανόπουλο. Εἶσαι Ἑλληνόπουλο. Μὴ ξεχνᾷς ὅτι πρέπει νά κάνῃς πάντοτε ἀγῶνα γιὰ τὸν ἠθικὸ ἐξαγνισμό. Τὴν ὥρα πού ὁ φαντάρος πολεμᾷ ἐναντίον τῶν βαρβόρων, ἐσύ πολέμα ἐναντίον τῆς σαπίλας.

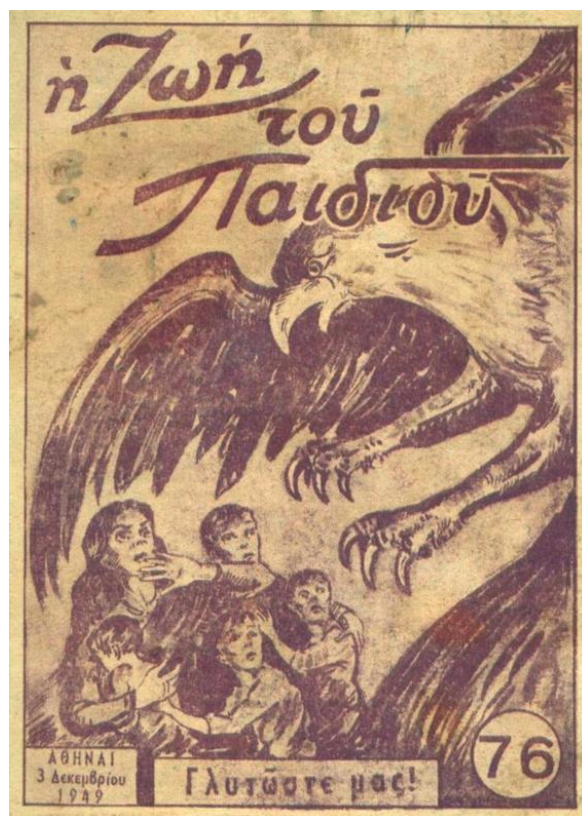
Εἰκόνα 5: ΟΧΙ, τεύχος 55, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1949, σ. 28.

“Ὅλα γιὰ τὸν κουμπαρά τοῦ στρατιώτη!”

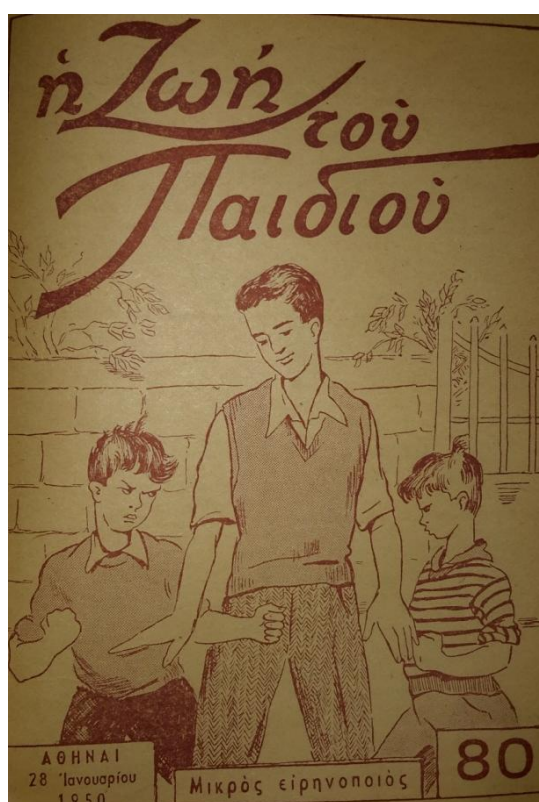

Ἄντὶ νὰ παρῇς καραμέλλα, λεμονάδα, παγωτό, ποδήλατο, ρίξε τὰ λεπτὰ σιτὸν Κουμπαρά γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ στρατιώτη.

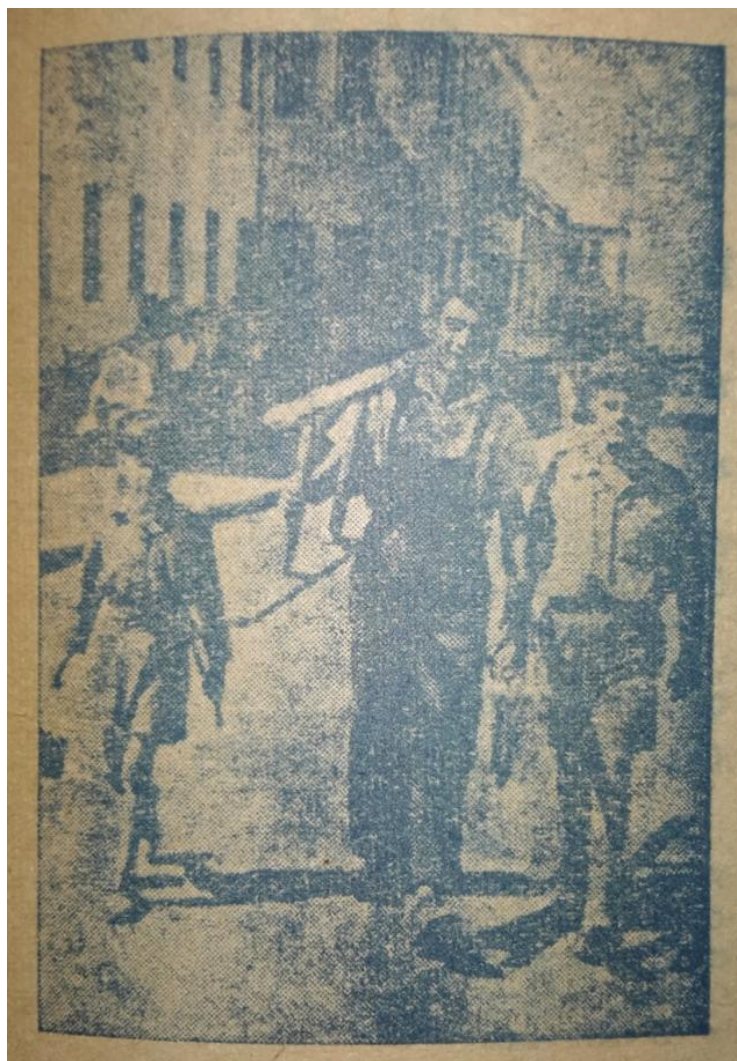
Εἰκόνα 6: Ὅλα γιὰ τὸν κουμπαρά τοῦ στρατιώτη, τεύχος 68, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1949, σ. 236.

Εικόνα 7: Γλυτώστε μας, εξώφυλλο τεύχους 76, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1949, σ. 353.

Εικόνα 8: Μικρός ειρηνοποιός, Εξώφυλλο τεύχους 80, *Η Ζωή του Παιδιού*, 1950, σ.32.

Εικόνα 9: Φωτογραφία άρθρου, *Μπράβο Παιδιά*, τεύχος 94,
Η Ζωή του Παιδιού, 1950, σ. 263.